

कथनमिति सूत्रव्याख्यानोक्तलक्षणैव । अन्यदृष्टौ मां सर्वज्ञप्रणौत-
दर्शनव्यतिरिक्तानां शाक्यकपिलकणादाक्षपादादिप्रणौतमत-
वर्तिनां पाषण्डिनां प्रशंसासंस्तवावन्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवौ । तत्र
“ पुण्यभाज एते ” “ सुलब्धसेषां जन्म ” “ दयालव एते ”
इत्यादिका प्रशंसा । संस्तवश्चेह संवासजनितः परिचयो वसन 5
भोजनदानालापादिलक्षणः परिगृह्यते च स्वरूपः । तथा च
लोके प्रतीत एव संपूर्वः स्तोतिः परिचयेऽसंस्तुतेषु प्रसभं
भयेष्वित्यादाविवेति । ततः शङ्का च काङ्क्षा च विचिकित्सा
चान्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवौ चेति समामः । किमित्याह “ सम्यग्दृष्टेः ”
सम्यग्दर्शनस्य “ अतिचाराः ” विराधनाप्रकाराः संपद्यन्ते, 10
गुह्यतत्त्वश्रद्धानबाधाविधायित्वादिति ॥

तथा ।

व्रतशौलेषु पञ्च पञ्च यथाक्रमम् ॥ २५ ॥

इति ॥ व्रतेश्चण्व्रतेषु शौलेषु च गुणव्रतशिखापदलक्षणेषु
पञ्च पञ्च यथाक्रमं यथापरिपाय्यतिचारा “ भवन्ति ” इति 15
सर्वत्रानुवर्तत इति ॥

तत्र प्रथमाण्व्रते ।

बन्धवधश्चविच्छेदातिभारारोपणान्नपाननिरोधाः ॥

२६ ॥

इति ॥ • स्थूलप्राणातिपातविरतिलक्षणस्माण्व्रतस्य बन्धः, 20

वधः, कविच्छेदः, अतिभारारोपणं, अन्नपाननिरोधश्चेत्यति-
 चाराः ॥ तत्र बन्धो रज्जुदामनकादिना मयमनं; वधः
 कशादिभिर्हननं; कविस्त्वक्तयोगाच्छरीरमपि कविस्तस्य क्तेदो
 ऽपिपुत्रिकादिभिः पाटनं; तथातैव भारोऽतिभारः प्रभृतस्य
 5 पूगफलादेर्गवादिपृष्ठादावारोपणं; तथान्नपानयोर्भोजनोदक-
 योर्निरोधो व्यवच्छेदोऽन्नपाननिरोधः । एते च क्रोधलोभादि-
 कषायमलकलङ्कितान्तःकरणस्य प्राणिप्राणप्रहाणनिरपेक्षस्य सतो
 जन्तोरतिचारा भवन्ति, सापेक्षस्य तु बन्धादिककरणेऽपि
 सापेक्षत्वान्नातिचारत्वमेषामिति ॥

- 10 अत्र चायमावश्यकचूर्णायुक्तो विधिः । बन्धो द्विपदानां
 चतुष्पदानां वा स्यात् । सोऽय्यर्थायानर्थाय वा । तत्रानर्थाय,
 तावन्नामौ विधातुं युज्यते । अर्थाय पुनरमौ द्विविधः स्यात् ।
 सापेक्षो निरपेक्षश्च । तत्र निरपेक्षो नाम यन्निसलमत्यर्थं
 बध्यते । सापेक्षः पुनर्यद्दामग्रन्थिना यस्य बद्धः सन् शक्यते
 15 प्रदोषनकादिषु विमोचयितुं वा क्तेतुं वा, एवं तावच्चतुष्पदानां
 बन्धः । द्विपदानां पुनरेवम् । दामो वा दामौ वा चौरो
 वा पाठादिप्रमत्तपुत्रो वा यदि बध्यते तदा स विक्रमेणैव
 बन्धनीयो रक्षणैयश्च तथा यथाग्निभयादिषु न विनश्यति ।
 तथा ते किल द्विपदचतुष्पदाः आवकेण संगृहीतव्या येऽबद्धा
 20 एवासत इति ॥

वधोऽपि तथैव । नवरं निरपेक्षवधो निर्दयताडना,
 सापेक्षवधः पुनरेवमादित एव भौतवर्षदा आवकेण भवित

BIBLIOTHECA INDICA
A. COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

DHARMABINDU

A WORK ON JAINA PHILOSOPHY

BY

HARIBHADRA

WITH THE COMMENTARY OF MUNIOANDRA

EDITED BY

LUIGI SUALI

PARTLY REVISED AND SEEN THROUGH THE PRESS BY

CHINTAHARAN CHAKRAVARTI

FAS. 1-2

Work Number

220

Fascicle 1-2

W. 220 A.

Issue Number

1489

New Series

(Concluding fascicle)

CALCUTTA:

Printed at the Baptist Mission Press
Published by the Royal Asiatic Society of Bengal, 1, Park Street
1940

Price Rs. 3/4

NOTICE

BIBLIOTHECA INDICA

PUBLISHED BY

THE ROYAL ASIATIC SOCIETY OF BENGALEE

THE Bibliotheca Indica is a collection of works belonging to the literatures of the East, treating of Oriental literatures and contains original text as well as translations into English, and also bibliographies, dictionaries, grammars, and studies.

The publication was started in 1849, and consists of an Old Series and a New Series. The New Series was begun in 1860, and is now running.

The issues in the series consisted originally of fascicles of 100 pages print, though occasionally numbers were issued in double, triple or larger bulk, and in a few cases even entire volumes were published under a single issue number. Of late years single issues are made as much as possible to constitute complete volumes. Several different works are always simultaneous in progress. Each issue bears a consecutive issue number. The Old Series consists of 265 issues; in the New Series, till the 1st, 1940, inclusive, 1,534 issues have been published. 1,799 issues represent 258 different works; these works represent the following literatures:—

Sanskrit, Prakrit.
Rājasthānī, Kāshmirī, Hindī.
Tibetan.
Arabic, Persian.

Several works published are partly or wholly sold out, and are still incomplete and in progress. A few works, though complete have been discontinued.

Two price-lists concerning the Bibliotheca Indica are published and may be had on application. One describes the Indian and the other the Islamic works published in the series. These are periodically revised.

The standard sizes of the Bibliotheca Indica are:—

Demy (or small) octavo.
Royal (or large) octavo.
Quarto.

BIBLIOTHECA INDICA

WORK No. 220

•
DHĀRMABINDU

SANSKRIT TEXT AND
COMMENTARY

NOTICE

BIBLIOTHECA INDICA

PUBLISHED BY

THE ROYAL ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

THE Bibliotheca Indica is a collection of works belonging to or treating of Oriental literatures and contains original text editions as well as translations into English, and also bibliographies, dictionaries, grammars, and studies.

The publication was started in 1849, and consists of an Old and a New Series. The New Series was begun in 1860, and is still running.

The issues in the series consisted originally of fascicles of 96 or 100 pages print, though occasionally numbers were issued of double, triple or larger bulk, and in a few cases even entire works were published under a single issue number. Of late years the single issues are made as much as possible to constitute complete volumes. Several different works are always simultaneously in progress. Each issue bears a consecutive issue number. The Old Series consists of 265 issues; in the New Series, till January 1st, 1940, inclusive, 1,534 issues have been published. These 1,799 issues represent 258 different works; these works again represent the following literatures:—

Sanskrit, Prakrit.

Rājasthānī, Kāshmirī, Hindī.

Tibetan.

Arabic, Persian.

Several works published are partly or wholly sold out, others are still incomplete and in progress. A few works, though incomplete have been discontinued.

Two price-lists concerning the Bibliotheca Indica are available and may be had on application. One describes the Indian and the other the Islamic works published in the series. These lists are periodically revised.

The standard sizes of the Bibliotheca Indica are:—

Demy (or small) octavo.

Royal (or large) octavo.

BIBLIOTHECA INDICA

WORK No. 220

“
DHĀRMABINDU

SANSKRIT TEXT AND
COMMENTARY

DHARMABINDU

A WORK ON JAINA PHILOSOPHY

BY

HARIBHADRA

WITH THE COMMENTARY OF MUNICANDRA

EDITED BY

LUIGI SUALI

PARTLY REVISED AND SEEN THROUGH THE PRESS BY

CHINTAHARAN CHAKRAVARTI

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS

PUBLISHED BY THE ROYAL ASIATIC SOCIETY OF BENGAL

CALCUTTA

1940

15996

PREFACE

Dr. Luigi Suali of Bologna (Italy) who edited the *Saddarasana Samuccaya* of Haribhadrasuri for the Society in the Biblioteca Indica Series was entrusted in 1908 with the work of editing the *Dharmabindu* of the same author with Muncandra's commentary. The Sanskrit text of the entire work prepared by Dr. Suali was received by the Society from him and the first fascicle comprising pp. 1-80 was printed in 1912. During the following eight years no further progress was made, but in 1921 the work was resumed and pages 113-160 were sent to the press and Dr. Suali corrected them up to the stage of page-proof. There was a hiatus again in the progress of the work for which no apparent reason can be assigned. In 1939 when the reorganization of the work of the Society was taken in hand and publication of all works that were lying incomplete was undertaken—all efforts to get in touch with Dr. Suali having failed—Prof. Chintaharan Chakravarti was entrusted by the Council with the task of seeing the materials left by Dr. Suali through the press and bringing the long delayed work to completion.

In the absence of the Sanskrit text, published for the first time by Dr. Suali in the *Giornale della Società Asiatica Italiana* with Italian translation (Vol. 21, pp. 223 ff.), it was not possible to check the press copy left by Dr. Suali with the printed Sanskrit text and ascertain how it was prepared. From the footnotes where variants have been recorded, it appears that Dr. Suali's text was made from four different MSS. though no details are available as regards the latter. Prof. Chakravarti has, however, been able to compare the text, now printed, with a MS. of the work in the possession of the Society, and a printed edition recently published from Ahmedabad. In addition, he has given a short introduction, a table of contents and a list of important words occurring in the work.

It is hoped that the work, which is an important document of Jaina philosophy now published in a completed form after thirty years from the time of its inception, and unhappily not fully seen through the press by the distinguished editor, will, nevertheless, serve to satisfy a keenly-felt want of students of Indian and specially of Jaina philosophy and doctrine of life.

B. S. GUHA,
General Secretary,

Royal Asiatic Society of Bengal.

1, PARK STREET,
December 19, 1940.

INTRODUCTION

The *Dharmabindu* of Haribhadra is an important Jaina work on the rules of life of both the layman and the ascetic. Incidentally it gives the Jaina view of the *summum bonum* of life.

The work appears to have been published for the first time with an Italian translation by Dr. Sualì,¹ the editor of the present work, in the pages of the *Giornale della Società Asiatica Italiana* (Vol. 21, pp. 223 ff.).² Though the present edition was undertaken as far back as the year 1908 and one fascicle was issued in 1912, the complete edition with the commentary of Muncindra now published, cannot lay claim to its being published for the first time in this country, as an edition in the orthodox style in what is called *Pothi* form (with loose leaves) from Ahmedabad (inadvertently referred to as Surat in the footnotes of pages 236 and 237) was published in 1924. The Ahmedabad edition does not refer to the already published fascicle of the Bibliotheca Indica edition or to any manuscripts on which the edition is based. It has three indices:—

- (1) List of the sūtras arranged serially.
- (2) List of the sūtras arranged alphabetically.
- (3) Alphabetical list of verses quoted in the commentary.

The present edition is based on five manuscripts, of which no details are known, collated by Dr. Sualì (indicated as A, B, C, D, and P) and one manuscript belonging to the Royal Asiatic Society of Bengal³ (indicated as R) and collated by the undersigned who also compared the Ahmedabad edition for the portion of the work published under his supervision.

It is of interest to note that very few important variants were noticed either in the manuscript or the Ahmedabad edition.

¹ Dr. Sualì, it appears, made a special study of the works of Haribhadra and edited and translated a number of them (Winternitz—*History of Indian Literature*, Calcutta University, Vol. II, pp. 583-4).

² Unfortunately, the *Giornale* was not available in Calcutta. Neither was it possible to get a copy from abroad. So the text published in it could not be consulted and compared for the concluding part of the present edition set on through the press by me.

³ This MS (No. 3054 of the Government collection) is of country-made paper written in Devanagari characters and complete in 94 Folia (10 × 4½ inches). It is written neatly and correctly, though there are occasional omissions (corrected in the margin) and transpositions. The original owner of the MS. was one Pandit Dayācanda whose name is recorded at the end (। प । दयाचंदरस्येदम् ।)

It is also curious that none of the MSS. seems to contain the name of the author.

It is to be mentioned that the present edition differs from the Ahmedabad one in the numbering of and reckoning of, the extent of the individual sūtras. The latter does not count as sūtras the verses occurring at the beginning and end of each chapter and they are distinguished from the sūtras by a separate numbering. Also the word *iti* occurring at the end of each sūtra is taken in it to be a part of the sūtra itself while in the present edition it has been systematically separated from the sūtras. The same remark applies to introductory words like *tathā*. Attention has been drawn to two instances of the latter type in the footnotes on pages 236 and 237.

As regards auxiliary matters a list of contents and a glossary of peculiar terms used in the sūtras have been added.

CHINTAHARAN CHAKRAVARTI.

BETHUNE COLLEGE,
CALCUTTA.
December 19, 1940.

CONTENTS

विषयसूची

प्रथमोऽध्यायः

विषयः	सूत्रसंख्या
प्रतिज्ञा	१
धर्मस्वरूपम्	२-३
धर्मभेदौ	४
गृहस्थधर्मभेदौ	५
सामान्यगृहस्थधर्मभावना	६-६१
सद्गार्हस्थ्यकरणाफलम्	६२
धर्मस्यानुष्ठेयत्वम्	६३-४

द्वितीयोऽध्यायः

सद्गृहस्थप्रशंसा	१
अपात्रनिन्दा	२-३
सद्धर्मदेशनाक्रमः	४-७८
उपसंहारः	७९-८१

तृतीयोऽध्यायः

सद्धर्मश्रवणफलम्	१-३
सद्धर्मप्रदानविधिप्रतिज्ञा	४-७
सम्यग्दर्शनफलम्	८
सम्यग्दर्शनोपायः	९
सम्यग्दर्शनस्वरूपम्	१०
सम्यग्दर्शनशुद्धौ अणुव्रतादिदानम्	११-२२
अणुव्रतपञ्चकस्वरूपम्	१९
गुणव्रतत्रयस्वरूपम्	२०
शिक्षापदचतुष्कस्वरूपम्	२१
अनतिष्ठारिपालनम्	२३

विषयः	सूचसंख्या
अतिचागस्वरूपम्	२४-३७
सम्यग्दृष्टेरतिचाराः	२४
प्रथमाणुव्रतातिचाराः	२५
द्वितीयाणुव्रतातिचाराः	२७
तृतीयाणुव्रतातिचाराः	२८
चतुर्थाणुव्रतातिचाराः	२९
पञ्चमाणुव्रतातिचाराः	३०
प्रथमगुणव्रतातिचाराः	३१
द्वितीयगुणव्रतातिचाराः	३२
तृतीयगुणव्रतातिचाराः	३३
प्रथमशिक्षापदातिचाराः	३४
द्वितीयशिक्षापदातिचाराः	३५
तृतीयशिक्षापदातिचाराः	३६
चतुर्थशिक्षापदातिचाराः	३७
विशेषगृहस्थधर्मस्वरूपम्	३८
अतिचारसम्भावना	३९
अतिचागजयोपागः	४०
विहितानुष्ठाननिमित्तम्	४१
विशेषगृहस्थधर्मचर्या तत्फलञ्च	४२-६६

चतुर्थोऽध्यायः

गृहस्थधर्मपालनफलम्	१-३
यतिधर्मवर्गानप्रतिज्ञा	४
यतिलक्षणा	५
प्रव्रज्यार्हलक्षणा	६
गुरुलक्षणा	७
प्रव्रज्यप्रवाजकयोर्नध्यमावरभेदः	८-२४
वायुमतम्	९-१०
वाल्मीकिमतम्	११-१२
व्यासमतम्	१३-१४
संघादमतम्	१५-१६

विषयः	सूचसंख्या
नारदमतम् ..	१७-१८
वसुधमतम् ..	१९
चौरकदम्बकमतम् ..	२०
विश्वमतम् ..	२१
सुरगुणमतम् ..	२२
सिद्धसेनमतम् ..	२३
स्वमतव्यापनम् ..	२४
प्रव्रज्यादानविधिः ..	२५-४६
उपसंहारः ..	४७-४८

पञ्चमोऽध्यायः

यतित्वस्य दुष्करत्वम् ..	१-३
यतिधर्मस्य द्वैविध्यम् ..	४
सापेक्षयतिधर्मस्वरूपम् ..	५-६०
निरपेक्षयतिधर्मस्वरूपम् ..	६१-१०१
यतिधर्मफलम् ..	१०२-४

षष्ठोऽध्यायः

यतिधर्माधिकारविचारः ..	१-४
सापेक्षयतिधर्माधिकारी ..	५-१३
निरपेक्षयतिधर्माधिकारी ..	१४-१५
उचितानुष्ठानमाहात्म्यम् ..	१६-७६
उपसंहारः ..	८०-२

सप्तमोऽध्यायः

धर्मफलवर्णनसूचना ..	१-४
धर्मफलस्य द्वैविध्यम् ..	५
अनन्तरफलवर्णनम् ..	६-८
परम्पराफलवर्णनम् ..	९-४१
उपसंहारः ..	४२-४

अष्टमोऽध्यायः

विषयः	सूचसंख्या
धर्माभ्यासात्तीर्णकृत्त्वलाभः	१
तौर्णकृत्त्वस्य प्रकृत्यत्वम्	२-३
धर्मफलप्रीषवर्णनम्	४-६७
सामान्यधर्मफलम्	५-१७
भावसन्निपातत्रयः	१०-१६
तौर्णकृत्त्वलक्षणं धर्मफलम्	१८-२८
उत्साधारणधर्मफलम्	२९-६४
उपसंहारः	६५-६७

ओं

नमः सर्वज्ञाय ।

प्रथमोऽध्यायः ।

शुद्धन्यायवशाद्यत्तीभूतसद्भूतसंपदे ।

पदे परे स्थितायाम् श्रीजिनप्रभवे नमः ॥ १ ॥

जयन्तु ते पूर्वमुनीशमेघा यैर्विश्वमाश्वेव हतोपतापम् ।

चक्रे वृद्धदाह्यमिन्धुपानप्रपन्नतुङ्गातिगभीररूपैः ॥ २ ॥

यस्मानुसृतिमयमयं सज्जनश्चित्तचतुः-

क्षिपाद्विद्याञ्जनमनुसरन् लब्धशुद्धावलोकः ।

सद्यः पश्यत्यमलमतिद्वन्द्वेदिनीमध्यमग्नं

गम्भीरार्थं प्रवचननिधिं भारतीं तां स्तवीमि ॥ ३ ॥

विदधामि धर्मबिन्दोरतिविरलीभूतगर्भपदबिन्दोः ।

भव्यजनोपहृतिहते यथावबोधं विवृतिमेनाम् ॥ ४ ॥

प्रणम्य परमात्मानं समुद्धृत्य श्रुतार्णवात् ।

धर्मबिन्दुं प्रवक्ष्यामि तोयबिन्दुमिवोदधेः ॥ १ ॥

इति ॥ प्रणम्य प्रकर्षेण नत्वा ध्वन्द्वस्तवनानुचिन्तनादिप्रश-

स्तकायवाङ्मनोव्यापारगोचरभादमुपनीय । कमित्याह “पर-
मात्मानं” अतः सततमेवापरापरपर्यायान् गच्छतीत्यात्मा

- जीवः । स च द्विधा, परमो ऽपरमश्च । तत्र, परमो यः खलु निखिलमलविलयवशोपलब्धविशुद्धज्ञानबलविलोकितलोकांलो-
 को जगज्जन्तुचित्तसंतोषकारणं पुरन्दरादिसुन्दरसुरसमूहा-
 द्विद्यमाणप्रातिहार्यपूजोपचारः, तदनु 'मर्वसत्त्वस्वभाषापरिणा-
 5 मिवाणीविशेषापादितैककालानेकमत्त्वसंग्रयमंदोहापोहः, स्व-
 विह्वारपवनप्रसरसमुत्सारितसमस्तमहीमण्डलातिविततदुरितर-
 जोराग्निः सदा 'शिवादिशब्दाभिधेयो भगवानर्हन्निति स
 परमः । तदन्यस्त्वपरमः । ततो ऽपरमात्मव्यवच्छेदेन^१ पर-
 मात्मानं प्रणम्य । किमित्याह "समुद्धृत्य" सम्यगुद्धारस्थाना-
 10 विमंवादिरूपतयोद्धृत्य पृथक्कृत्य "श्रुतार्णवात्" अनेकभङ्गभङ्ग-
 'रावर्तगहनाद'^२तिविपुलनयजालमोणेमालाकुलाद्यन्दमतिपोतज-
 न्तुजातात्यन्तदुस्तरादागमसमुद्रात् "धर्मबिन्दु" वक्ष्यमाण-
 लक्षणं धर्मावयवप्रतिपादनपरतया लब्धयथार्थाभिधानं धर्म-
 बिन्दुनामकं प्रकरणं "प्रवक्ष्यामि" भणिष्यामि । कमिव
 15 कस्मात्समुद्धृत्येत्याह "तोयबिन्दुमिव" जलावयववत् "उदधेः"
 दग्धोदधिप्रभृतेर्जलराशेरिति^३ । अत्र च "तोयबिन्दुमिवोदधेः"
 इति बिन्दूपमेयतास्य प्रकरणस्य सूत्रसंचेपापेक्षया भणिता,
 अन्यथार्थापेक्षया कर्पूरजलबिन्दोरिव कुम्भादिजलव्यापनन्यायेन
 समस्तधर्मशास्त्रव्यापकतास्येति । इह "प्रणम्य परमात्मानं"

१ DP •व्यवच्छेदेनेन ।

२ B •रावर्तगर्भगहनाद० ।

३ U omits from जलराशेरिति down to कुम्भादि ।

इत्यनेन विघ्नापोहहेतुशास्त्रमूलमङ्गलमुक्तं, परमात्मप्रणामस्य
 सकलाकुशलकलापसमूलोन्मूलकत्वेन भावमङ्गलत्वात् । “धर्म-
 बिन्दुं प्रवक्ष्यामि” इत्यनेन त्वभिधेयं धर्मलेशस्यात्राभि-
 धास्यमानत्वात् । अभिधानाभिधेयलक्षणस्य सामर्थ्यात्संबन्धः,
 यतो धर्मबिन्दुरिहाभिधेय इदं च प्रकरणं वचनरूपोपपन्न- 5
 मभिधानमिति । प्रयोजनं च प्रकरणकर्तुरनन्तरं सत्त्वानुग्रहः,
 श्रोतुश्च प्रकरणाधिगमः । परंपरं तु द्वयोरपि मुक्तिः, कुश-
 लानुष्ठानस्य निर्वाणैकफलत्वादिति “धर्मबिन्दुं प्रवक्ष्यामि”
 इत्युक्तम् । अथ धर्मस्यैव हेतुस्वरूपं फलं च विभक्तिषुः फल-
 प्रधानाः प्रारम्भा मतिमताः भवन्तीति फलमेवादौ तदनु हेतु- 10
 शुद्धिभणनद्वारेण कर्मस्वरूपं चोपदर्शयन्निदं श्लोकद्वयमाह ।

धनदो धनार्थिनां प्रोक्तः कामिनां सर्वकामदः ।

धर्म एवापवर्गस्य पारंपर्येण साधकः ॥ २ ॥

वचनाद्यदनुष्ठानमविरुद्धाद्यथोदितम् ।

मैत्र्यादिभावसंयुक्तं तद्धर्म इति कीर्त्यते ॥ ३ ॥

15

धनं धान्यचेचवास्तुदिपदचतुष्पदभेदभिन्नं हिरण्यसुवर्ण-
 मणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालादिभेदं च धनपतिधनद्विप्रति-
 स्पर्धि तीर्थोपयोगफलं ददाति प्रयच्छति यः स तथा । धना-
 र्थिनां धनमन्तरेण गृहिणो न किञ्चिदिति बुद्ध्या धनविष-
 यातिरेकस्यैवावतृप्तम् । प्रोक्तः शास्त्रेषु निरूपितः । “धर्म 20

- एव" इत्युत्तरेण^१ योगः । तथा कामिनां कामाभिलाषवतां प्राणिनाम् । काम्यन्त इति कामा मनोहरा अक्लिष्टप्रकृतयः पर-
 प्राक्षाददायिनः परिणामसुन्दराः शब्दरूपरसगन्धस्पर्शलक्षणा
 इन्द्रियार्थाः । ततः सर्वे च ते कामाश्च सर्वकामास्तान्ददा-
 5 तीति सर्वकामदः । इत्यमभ्युदयफलतया धर्ममभिधारण
 निःश्रेयसफलत्वेनाह । "धर्म एव" नापरं किञ्चित् । अपवृज्यन्त
 उच्छिद्यन्ते जातिजरामरणादयो दोषा अस्मिन्नित्यपवर्गा
 मोक्षः, तस्य पारंपर्येणाविरतमस्यगृष्टिगुणस्थानाधारोहण-
 लक्षणेन सुदेवत्वमनुष्यत्वादिस्वरूपेण वा साधकः सूत्रपिण्ड
 10 इव पटस्य स्वयं परिणामिकारणभावमुपगम्य निर्वर्तक इति
 'उच्यते इति वचनमागमस्तस्मात्'^२ वचनमनुसृत्येत्यर्थः । यदि-
 त्यद्याप्यनिरूपितविशेषानुष्ठानमिहलोकपरलोकावपेक्ष्य हेतोपा-
 देययोरर्थयोरिहैव शास्त्रे वक्ष्यमाणलक्षणयोर्हानोपादानलक्षणा
 प्रवृत्तिरिति तद्वर्त्मः । "इति कौर्त्यते" इत्युत्तरेण योगः ।
 15 कौटुशादचनादित्याह^३ "अविरुद्धात्" निर्दिष्ट्यमाणलक्षणेषु
 कषच्चेदतापेखविघटमानात् । तच्चाविरुद्धं वचनं जीनप्रणीत-
 मेव निमित्तशुद्धेः । वचनस्य हि वक्ता निमित्तमन्तरङ्गं, तस्य च
 रागद्वेषमोहपारतन्त्र्यमशुद्धिस्तेभ्यो वितथवचनप्रवृत्तेः, न चैषा-
 शुद्धिर्जने^४ भवति, जिनत्वविरोधात् । जयति रागद्वेषमो-

हस्वरूपान्तरङ्गान्^१ रिपुमिति जिन इति शब्दार्थानुपपत्तेः ।
 पवनदहनादिशब्दवदन्वर्थतया चास्याभ्युपगमाच्चिमित्तशुद्धि-
 भावात् जिनप्रणीतमविरुद्धं वचनं, यतः कारणस्वरूपानुविधायि
 कार्यं ; तन्न दृष्टकारणारम्भं कार्यमदृष्टं भवतुमर्हति निम्ब-
 बीजादिवेचुयष्टिरिति, अन्यथा कारणव्यवस्थोपरमप्रसङ्गात् । 5
 यच्च यदृच्छाप्रणयनप्रवृत्तेषु तीर्थान्तरीयेषु, रागादिमत्स्यपि
 घुणाचरोत्किरणव्यवहारेण क्वचित्क्वचिदविरुद्धमपि वचनमुप-
 लभ्यते मार्गानुसारिवृद्धौ वा प्राणिनि क्वचित्तदपि जिन-
 प्रणीतमेव, तन्मूलत्वात्तस्य । न च वक्तव्यम् । तर्ह्यपौरुषेयं
 वचनमविरुद्धं भविष्यति । कुतः । यतस्तस्यापौरुषेयत्वे स्वरूप- 10
 लाभस्याप्यभावः । तथाहि । उक्तिर्वचनं, पुरुषव्यापारानुगतं
 रूपमस्य, पुरुषक्रियायाम्नाल्लोष्टादिव्यापाररूपाया श्रभावे कथं
 वचनं भवितुमर्हति । किं च । एतदपौरुषेयं न क्वचिद्वचनमुप-
 लभ्यते, उपलब्धे ऽप्यदृष्टस्य पिशाचादेर्वक्तुराशङ्कानिवृत्तेर्मानम् ।
 तेन तद्भाषितं स्यात् । ततः कथं तस्मादपि मनस्विनां सुनि- 15
 श्चिता प्रवृत्तिः प्रसूयत इति । कीदृचमनुष्ठानं^२ धर्म इत्याह
 “यथोदितं” यथा येन प्रकारेण कालाद्याराधनानुसाररूपे-
 णोदितं प्रतिपादितम् । तत्रैवाविरुद्धे वचने, अन्यथाप्रवृत्तौ तु
 तद्वेषित्वमेवापद्यते, न तु धर्मः । यथोक्तम् ।

तत्कारी^३ स्यात्स नियमात्तद्वेषी चेति यो जडः । 20

आगमार्थं तमुल्लङ्घ्य तत एव प्रवर्तते ॥ इति ॥

पुनरपि कीदृशमित्याह “मैत्र्यादिभावसंयुक्तं” मैत्र्यादयो
 मैत्रीप्रमोदकरुणामाध्यस्थलक्षणा^१ ये भावा अन्तःकरणपरि-
 णामाः, तत्पूर्वकाश्च बाह्यचेष्टाविशेषाः सत्त्वगुणाधिकाक्षिण्य-
 मानाविनेयेषु, तैः संयुक्तं संमिलितं, मैत्र्यादिभावानां निःश्रेय-
 5 साभ्युदयफलधर्मकल्पद्रुममूलत्वेन शास्त्रान्तरेषु प्रतिपादनात् ।
 तदे-विधमनुष्ठानं धर्म इति दुर्गतिपतञ्जन्नुजातधारणात्सर्गा-
 दिसुगतौ धामाच्च धर्म इत्येवंरूपत्वेन कीर्त्यते शब्ध्यते सकला-
 कल्पितभावकल्पया कलया कल्पनकुशलेः सुधीभिरिति । इदं
 चाविबुद्धवचनादनुष्ठानमिह धर्म उच्यते । उपचारात् । यथा
 10 नञ्जलोदकं पादरोगः । अन्यथा शुद्धानुष्ठानजन्या कर्ममलप-
 गमलक्षणा सम्यग्दर्शनादिनिर्वाणबीजलाभफला जीवशुद्धिरेव
 धर्मः ॥

अथामुमेव धर्मं भेदतः प्रभेदतश्च विभणिषुराह ॥

सो ऽयमनुष्ठातृभेदाद्द्विविधो गृहस्थधर्मो यति-
 15 धर्मश्च ॥ ४ ॥

इति ॥ स यः पूर्वं प्रवक्तुमिष्टः । अयं साक्षादेव इति
 विवर्तमानतया प्रत्यक्षोऽनुष्ठातृभेदाद्भर्मानुष्ठायकपुरुषविशेषाद्वि-
 विधो द्विप्रकारो धर्मः । तं प्रकारादेव दर्शयति “गृहस्थधर्मो
 यतिधर्मश्च” इति । गृहे तिष्ठतीति गृहस्थः, तस्य धर्मो
 20 नित्यनैमित्तिकानुष्ठानरूपः । यः खलु देहमात्रारामः सम्य-

विद्यानौलाभेन तृष्णांरित्तरणाय योगाय सततमेव यतते स
यतिः, तस्य धर्मो गुर्वन्तेवासिता तद्भक्तिवज्रमानावित्यादि-
र्वक्ष्यमाणलक्षणः ॥

तत्र च ।

गृहस्थधर्मो ऽपि द्विविधः सामान्यतो विशेषतश्च ॥५॥ 5

इति ॥ गृहस्थधर्मो ऽप्युक्तलक्षणः किं पुनः सामान्यतो
धर्म इत्यपिशब्दार्थः । द्विविधो द्विभेदः । द्वैविध्यमेव दर्शयति ।
सामान्यतो नाम सर्वशिष्टसाधारणानुष्ठानरूपः । विशेषतो
विशेषेण सम्यग्दर्शनानुव्रतादिप्रतिपत्तिरूपः । चकार उक्त-
समुच्चय इति ॥ 10

तत्राद्यं भेदं शास्त्रकृतस्यमेवाध्यायपरिसमाप्तिं यावद्भाव-
यन्नाह ।

तत्र सामान्यतो गृहस्थधर्मः कुलक्रमागतमनिन्द्यं
विभवाद्यपेक्षया न्यायतो ऽनुष्ठानम् ॥ ६ ॥

इति ॥ तत्र तयोः सामान्यविशेषरूपयोगो गृहस्थधर्मयोर्वक्तु- 15
मुपक्रान्तयोर्मध्ये सामान्यतो गृहस्थधर्मोऽयं यथा कुलक्रमागतं
पितृपितामहादिपूर्वपुरुषपरंपरासेवनाद्वारेण स्वकालं यावदा-
यातम् । “अनुष्ठानं” इत्युत्तरेण योगः । पुनः कीदृशं तदित्याह
“अनिन्द्यं” निन्द्यं तथाविधं परलोकप्रधानसाधुजनानामत्यन्तम-

- नादरणीयतया गर्हणीयं, यथा सुरासंधानादि^१; तन्निषेधाद-
 निन्द्यम् । तथा विभवाद्यापेक्षया 'विभवं स्वकीयमूलधनरूप-
 नादिशब्दात्कालचेत्रादिसहायबलं चापेक्ष्य । न्यायतो न्यायेन
 शुद्धमानतुलोचितकलाव्यवहारादिरूपेणासेवनीयावसरचित्ता-
 5 राधनादिरूपेण च । अनुष्ठानं वाणिज्यराजसेवादिरूपम् ।
 इदमुक्तं भवति । सर्वसाधुसंमतन्यायप्रधानस्य स्वविभवतृतीय-
 भागादिना व्यवहारमारभमाणस्य राजसेवादौ च तदुचित-
 क्रमानुवर्तिनः कुलक्रमायातानिन्द्यानुष्ठानस्यात्यन्तनिपुणबुद्धेः ।
 अत एव सर्वापायस्थानपरिहारवतो गृहस्थस्य धर्म एव स्यात्,
 10 दौनानाथाद्युपयोगयोग्यतया धर्मभाधनस्य विभवस्योपार्जनं
 प्रति^२ प्रतिबद्धचित्तत्वादिति । यच्चादावेवानिन्द्यानुष्ठानस्य
 गृहस्थसंबन्धिनो धर्मतया शास्त्रकारेण निर्देशनमकारि,
 तच्चापयति, निरनुष्ठानस्य निर्वाहविच्छेदेन गृहस्थस्य सर्व-
 शुभक्रियोपरमप्रसङ्गादधर्म^३ एव स्यादिति । पश्यते च ।
 15 वित्तीवोच्छेयंमि य गिहिणो मियन्ति सब्वकिरियाओ ।
 निरवेक्खस्स उ जुत्तो संपुणो संजमो चेव ॥
 अथ कस्मान्नायत इत्युच्यते ।

न्यायोपात्तं हि वित्तमुभयलोकाहिताय ॥ ७ ॥

इति ॥ न्यायोपात्तं शुद्धव्यवहारोपार्जितम् । हिर्यस्मात् ।

१ P सुरासंनिधानादि ।

२ P omits ।

३ BCP सर्वश्रुतक्रियो ।

वित्तं द्रव्यं निर्वाहहेतुः । किमित्याह “उभयलोकहिताय” उभयोरिहलोकपरलोकरूपयोर्लोकयोर्हिताय कल्याणाय संपद्यते ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

अनभिशङ्कनीयतया परिभोगाद्विधिना तीर्थ-
गमनाच्च ॥ ८ ॥

5

इति ॥ इहान्यायप्रवृत्तौ पुरुषस्य द्विविधाभिशङ्कनीयता भोक्तृभोग्यस्य च विभवस्य । तत्र भोक्तुः परद्रव्यद्रोहकार्ययमित्येवंदोषसंभावनलक्षणा । भोग्यस्य पुनः परद्रव्यमिदमित्यमनेन भुज्यत इत्येवंरूपा । ततस्तत्प्रतिषेधेन यानभिशङ्कनीयता^१ तयोपलक्षितेन भोक्ता परिभोगात् स्नानपानाच्छादनानु-¹⁰ लेपनादिभिर्भोगप्रकारैरात्मना मित्रस्वजनादिभिश्च सह विभव-
स्योपजीवनात् । अयमत्र भावः । न्यायेनोपार्जितं विभवं भुञ्जानो न केनापि कदाचित्किञ्चिदभिशङ्क्यते । एवं चाव्या-
कुलचेतसः प्रशस्तपरिणतेरिहलोके ऽपि महान् सुखलाभ इति ।
परलोकहितत्वं च विधिना सत्कारादिरूपेण । तीर्थते व्यसन-¹⁵
सलिलनिधिरस्मादिति तीर्थं पवित्रगुणपात्रपुरुषवर्गे दीना-
नायादिवर्गश्च । तत्र गमनं प्रवेश उपष्टम्भकतया प्रवृत्तिर्वित्तस्य तीर्थगमनम् । तस्मात् । चकारः समुच्चये । *पद्यते च धार्मि-
कस्य धनस्य^२ शास्त्रान्तरे दानस्थानम् । यथा ।

१ B ग्रानभिशङ्कनीयतया pro णनीयता तथा ।

२ D धार्मिकजनस्य pro धार्मिकस्य धनस्य ।

पात्रे दीनादिवर्गे च दानं विधिवदिष्यते ।

पोष्यवर्गाधिरोधेन न विरुद्धं स्वतन्त्रं यत् ॥

अत्रैव विपक्षे बांधामाह ।

अहितायैवान्यत् ॥ ६ ॥

- 5 इति ॥ अहितायैवाहितनिमित्तमेव । उभयोरपि लोक-
योर्न पुनः काकतालीयन्यायेनापि हितहेतुरित्येवकारार्थः ।
अन्यथायोपात्तवित्तादिभिन्नमन्यायोपात्तं वित्तमित्यर्थः ॥

कुत एतदित्याह ।

तदनपायत्वे^१ ऽपि मत्स्यादिगलादिवद्विपाकदारु-

10 णत्वात् ॥ १० ॥

- इति ॥ तस्यान्यायोपात्तवित्तस्थानपायत्वमविनाशित्वमिति^२
यो^३ ऽर्थस्तस्मिन्नपि, अन्यायोपार्जितो हि विभवो ऽस्थ्यादि-
शिल्पोपहतगृहमिवाचिरादिनाशमनासाद्य नास्ते । अथ कदा-
चिद्वलवतः पापानुबन्धिनः पुण्यस्यानुभावात्स विभवो याव-
15 ञ्जीवमपि न विनश्येत् ; तथापि मत्स्यादीनां मत्स्यकुरङ्गपतङ्गा-
दीनां ये गलादयो गलगादिगानप्रदौपालोकादयो रसनादौ-
न्द्रियलौल्यातिरेककारिणो विषयविशेषाः, तद्विपाके परि-
णामे दारुणः तस्य भावस्तत्त्वं ; तस्मात् । अन्यत्राप्यवाचि ।

पापेनैवार्थरागान्धः फलमाप्नोति यत्कचित् ।

- 20 बडिशामिषवत्तत्तमविनाश न जीर्यति ॥ इति ।

नन्वेवमन्यायेन व्यवहारप्रतिषेधे गृहस्यस्य^१ वित्तप्राप्तिरेव
न भविष्यति; तत्कथं निर्वाहव्यवच्छेदे धर्महेतुश्चित्तसमाधि-
लाभः स्यादित्याशङ्क्याह ।

न्याय एव ह्यर्थान्युपनिषत्परेति समयविदः ॥ ११ ॥

इति ॥ न्याय एव न पुनरन्यायो ऽप्यर्थस्य विभवस्याग्नि- 5
र्त्ताभोऽर्थाग्निः । तस्या उपनिषत् । अत्यन्तरहस्यभूत उपायो
युक्तायुक्तार्थसार्थविभागकलनकौशलविकालैः स्थूलमतिभिः
स्वप्नायमानावस्थायामप्यनुपलब्ध इति यो ऽर्थः । परा प्रकृष्टा ।
इत्येवम्^२ । समयविदः सदाचाराभिधायिशास्त्रज्ञा ब्रूवते ।
तथाहि ते पठन्ति । 10

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।

शुभकर्माणमायान्ति विवशाः सर्वसंपदः ॥ १ ॥

तथा ।

नोदत्वानर्थितामेति नवाम्भोभिर्न पूर्यते ।

आत्मा तु पात्रतां^३ नेयः^२ पात्रमायान्ति संपदः ॥ २ ॥ 15

कुत एतदेवमित्याह ।

ततो हि नियमतः प्रतिबन्धककर्मविगमः ॥ १२ ॥

इति ॥ ततो न्यायात्सकाशाद्विर्यस्मान्नियमतोऽवश्यंभावेन
प्रतिबन्धकस्य परलाभोपघातजननद्वारेण भवान्तर उपात्तस्य

लाभविघ्नहेतोः कर्मणो लाभान्तरायलक्षणस्य विगमो^१ विनाशः
संपद्यते यथा मस्यक्प्रयुक्ताया लङ्गनादिक्रियायाः सकाशाद्रोगस्य
ज्वरातिमारादेरिति ।

ततोऽपि किं भिद्भूमित्याह ।

5 सत्यस्मिन्नायत्यामर्थमिद्धिः ॥ १३ ॥

इति ॥ सति^१ विद्यमानेऽस्मिन्नान्तरे प्रतिबन्धककर्मविगम
आयत्यामागामिनि काले ऽर्थमिद्धिरभिलषितविभवनिष्पत्ति-
राविर्भवतीति ॥

एतद्विपर्यये दोषमाह ।

10 अतोऽन्यथापि प्रवृत्तौ पाक्षिकोऽर्थलाभो निः-
संशयस्त्वनर्थः ॥ १४ ॥

इति ॥ अत उक्तलक्षणाद्यायादन्यथायन्यायलक्षणेन प्रका-
रेण प्रवृत्तौ व्यवहारलक्षणायां पाक्षिको वैकल्पिकोऽर्थलाभः
कदाचित् स्यात् कदाचिन्नेत्यर्थः । निःसंशयो निःसंदेहः । तुः
15 पुनरर्थः । अनर्थ उपघात आयत्यामेव । इदमुक्तं भवति ।
अन्यायप्रवृत्तिरेव तावदसंभविनौ राजदण्डभयादिभिर्हेतुभिः
प्रतिहतत्वात् । पश्यते च ।

राजदण्डभयात्पापं नाचरत्यधमो जनः ।

परलोकभयान्मध्यः स्वभावादेव, चोत्तमः ॥

अथ कश्चिदधमाधमतामवलम्ब्यान्यायेन प्रवर्तते ; तथा-
 यर्थमिद्विरनैकान्तिकी तथाविधाशुद्धसामग्रीस्यपेक्षया कस्य-
 चिदशुभानुबन्धिनः पुण्यविशेषस्योदयवशात्स्यात्, अन्यथा पुन-
 र्नेति । यश्चानर्थः सोऽवश्यंभावी, अन्यायप्रवृत्तिवशोपात्तस्या-
 शुद्धकर्मणो नियमेन स्वफलमसंपाद्योपरमाभावात् । पद्यते च । 5

अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म, शुभाशुभम् ।

नाभुक्तं चौर्यते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ॥

तथा ।

समानकुलशैलादिभिरगोत्रजैर्वैवाह्यमन्यत्र बहु-
 विरुद्धेभ्यः ॥ १५ ॥

10

इति ॥ समानं तुल्यं कुलं पितृपितामहादिपूर्वपुरुषवंशः,^१
 शैलं मद्यमांसनिशाभोजनादिपरिहाररूपो व्यवहारः, आदि-
 शब्दादिभववेषभाषादि च येषां, ते तथा । तैः कुटुम्बिभि-
 र्लोकैः सह । अगोत्रजैर्गोत्रं नाम तथाविधैकपुरुषप्रभवो वंशः ।
 ततो गोत्रे जाता^२ गोत्रजास्तत्प्रतिषेधाद्गोत्रजास्तैरितिचिरकाल- 15
 व्यवधानवशेन चूटितगोत्रसंबन्धेति । किमित्याह “वैवाह्यं”
 विवाह एव तत्कर्म वा वैवाह्यम् । सामान्यतो गृहस्थधर्म इति
 प्रकृतम् । किमविशेषेण नेत्याह “अन्यत्र” विना “बहुविरु-
 द्देभ्यः” । कुतोऽपि महतोऽनौचित्याद्बहुभिस्तज्जातिवर्तिभिस्त-
 त्स्थानतद्देशवाभिभिर्वा जनैः सह विरुद्धा घट्टनामनागता बह्व- 20

- विरुद्धाः, तेभ्यः । बह्विरुद्धांशोकान् वर्जयित्वेत्यर्थः । असमान-
कुलश्रीलादित्वेऽपि हि परस्परं वैसादृश्यात्तथाविधनिर्घणसंबन्ध-
भावेनासंतोषादिसंभवः । किं च । विभववैषम्ये सति कन्या
महत्तः स्वपितुरैश्वर्यादल्पविभवं भर्तारमवंगणयति । इतरो
5 ऽपि प्रचुरस्वपितृविभववशोत्यन्नाहङ्कारस्तत्पितुर्विभवविकलत्वेन
दुर्बलपृष्ठोपपृष्ठां कन्यामवजानाति । तथा गोत्रजैर्वैवाह्ये
स्वगोत्राचरितज्येष्ठकनिष्ठताव्यवहारलोपः स्यात् । तथाहि ।
ज्येष्ठोऽपि वयोविभवादिभिः कन्यापिता कनिष्ठस्यापि जामा-
तृकपितुर्नैर्वैवृत्तिर्भवति । न च गोत्रजानां हृदं ज्येष्ठकनिष्ठ-
10 व्यवहारमतिलङ्घन्यो वैवह्यव्यवहारो गुणं लभते, अपि तु
तद्व्यवहारस्य प्रवृत्तौ गोत्रजेषु पूर्वप्रवृत्तिविनयभङ्गान्महाननर्थ
एव संपद्यते । तथा बह्विरुद्धैः सह संबन्धघटनायां स्वयमन-
पराधानामपि तत्संबन्धदारायातस्य महतो विरोधस्य भाजन-
भवेनेहलोकपरलोकार्थयोः क्षतिः प्रसजति जनानुरागप्रभव-
15 त्वात् संपत्तौनामिति पर्यालोच्योक्तं “समानकुलश्रीलादिभिर-
गोत्रजैर्वैवाह्यमन्यत्र बह्विरुद्धेभ्यः” इति ।

- अत्र च लौकिकनीतिशास्त्रमिदम् । द्वादशवर्षा स्त्रीः
षोडशवर्षः पुमान् तौ विवाहयोग्यौ । विवाहपूर्वो व्यवहारः
क्षुटुम्बोत्पादनपरिपालनारूपस्यतुरो वर्णान् कुलीनान् करोति ।
20 युक्तितो वरणविधानमग्निदेवादिमात्रिकं च पाणिग्रहणं
विवाहः । स च ब्राह्मादिभेदादष्टधा । तथाहि । ब्राह्मो
विवाहो यत्र वरायालङ्कता कन्या प्रदीयते “त्वं भवास्व

महाभागस्य धर्मचारिणी” इति १ । विनियोगेन विभवस्य
 कन्याप्रदानात्प्राजापत्यः २ । गोमिथुनपुरःसरं, कन्याप्रदाना-
 दार्घ्यः ३ । स दैवो विवाहो यत्र यज्ञार्थमृत्विजः कन्याप्रदानमेव
 दक्षिणा ४ । एते धर्म्या विवहाश्चत्वारो ऽपि गृहस्थोचितदेव-
 पूजनादिव्यवहाराणामेतदन्तरङ्गकारणत्वात्, मातुः पितुर्बन्धूनां ५
 च प्रामाण्यात् ॥ परस्परानुरागेण मिथः समवायाद्गान्धर्वः ५ ।
 पणबन्धेन कन्याप्रदानमासुरः ६ । प्रसह्य कन्यादानाद्राक्षसः ७ ।
 सुप्तमत्तकन्यादानात्पैशाचः ८ । एते चत्वारो ऽधर्म्या अपि
 नाधर्म्या, यद्यस्ति वधूवरयोरनपवादं परस्पररुचितत्वमिति ॥

शुद्धकलत्रलाभफलो विवाहः, तत्फलं च सुजातसुतसंतति- 10
 रनुपहता चित्तनिर्वृत्तिर्गृहकृत्यसुविहितत्वमाभिजात्याचार-
 विशुद्धत्वं देवातिथिबान्धवमत्कारानवद्यत्वं चेति ॥ .

कुलवधूरक्षणोपायाश्चैते । गृहकर्मविनियोगः परिमितो
 ऽर्थसंयोगोऽस्नातग्न्यं सदा च मातृतुल्यस्त्रीलोकावरोधनमिति ॥
 रजकशिलाकुर्कुरकर्परसमा हि वेश्याः, कस्तासु कुलीनो रज्येत । 15
 यतो दाने दौर्भाग्यं, मल्लतौ परोपभोग्यत्वं, आसक्तौ परिभवो
 मरणं वा, महोपकारेऽप्यनात्म्यत्वं, बज्रकालसंबन्धेऽपि त्यक्तानां
 तदैव पुरुषान्तरगमनमिति वेश्यानां कुलागतो धर्म इति ॥

तथा ।

दृष्टादृष्टबाधाभौरुता ॥ १६ ॥

20

इति ॥ दृष्टाश्च प्रत्यक्षत एवावलोकिता अदृष्टाश्चानु-
 मानागमगम्यास्ताश्च ता बाधाश्चोपद्रवा दृष्टादृष्टबाधाः, ताभ्यो

भौरुता भयं मामान्यतो गृहस्थधर्म इति । तदा च तद्भयं
 चेतिमि व्यवस्थापितं भवति, यदि यथाशक्ति दूरत एव
 तत्कारणपरिहरः कृतो भवति, न पुनरन्यथा । तत्र दृष्टबाधा-
 कारणान्यन्यायव्यवहारणद्युत्तरमणपरदाराभिगमनादीनि, इह
 5 लोकेऽपि सकललोकममुपलभ्यमाननानाविधविडम्बस्थानानि ।
 अदृष्टबाधाकारणानि पुनर्मद्यमांमसेवनादीनि शास्त्रनिरूपित-
 नरकादियातनाफलानि भवन्ति । किं भणितं भवति । दृष्टा-
 दृष्टबाधाहेतुभ्यो दूरमात्मा व्यावर्तनीय इति ॥

तथा ।

10

शिष्टचरितप्रशंसनम् ॥ १७ ॥

इति ॥ शिष्यन्ते स्म शिष्टा वृत्तस्थज्ञानवृद्धपुरुषप्रतिशेष-
 मन्निधानोपलब्धविशुद्धशिष्टा मनुजविशेषाः, तेषां चरित-
 माचरणं शिष्टचरितम् । यथा ।

लोकापवादभौरुत्वं दीनाभ्युद्धरणदरः ।

1.

कृतज्ञता सुदाचिष्णं सदाचारः प्रकीर्तितः ॥ १ ॥

सर्वत्र निन्दासंत्यागो वर्णवादश्च साधुषु ।

आपद्यदैवमत्यन्तं तद्वत्संपदि नम्रता ॥ २ ॥

प्रस्तावे मितुभाषितमविस्वादनं, तथा ।

प्रतिपन्नक्रिया चेति कुलधर्मानुपालनम् ॥ ३ ॥

20

असद्वाचपरित्यागः स्थाने चैतक्रिया सदा ।

प्रधानकार्ये निर्बन्धः प्रमादस्य विवर्जनम् ॥ ४ ॥

लोकाचारानुवृत्तिश्च सर्वत्रौचित्यपालनम् ।

प्रवृत्तिर्गर्हिते नेति प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥५॥ इत्यादि ।

तस्य प्रशंसनं प्रशंसा पुरस्कार इत्यर्थः । यथा ।

गुणेषु यत्नः क्रियतां किमाटोपैः प्रयोजनम् ।

विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्भावः चौरविवर्जिताः ॥१॥ 5

तथा ।

शुद्धाः प्रसिद्धिमायान्ति लघवोऽपीह नेतरे ।

तमस्यपि विलोक्यन्ते दन्तिदन्ता न दन्तिनः ॥१॥ इति ।

तथा ।

अरिषड्वर्गत्यागेनाविरुद्धार्थप्रतिपत्त्येन्द्रियजयः ॥१८॥ 10

इति ॥ अयुक्तिः प्रयुक्ताः कामक्रोधलोभमानमदहर्षाः
 शिष्टं गृहस्थानामान्तरो ऽरिषड्वर्गः । तत्र परपरिगृहीतास्वन्नू-
 ढासु वा स्त्रीषु दुरभिसंधिः कामः । अविचार्य परस्यात्मनो
 वापायहेतुः क्रोधः । दानार्हेषु स्वधनाप्रदानमकारणपरधन-
 ग्रहणं वा लोभः । दुरभिनिवेशान्मोक्षोद्युक्तोत्थग्रहणं मानः । 15
 कुलबलैश्वर्यरूपविद्याभिरात्माहंकारकरणं परप्रधर्षनिबन्धनं वा
 मदः । निर्निमित्तमन्यस्य दुःखोत्पादनेन स्वस्य द्यूतपापह्यार्-
 धनर्थमश्रयेण वा मनःप्रौतिजननो हर्षः । ततो ऽस्यारिषड्वर्गस्य
 त्यागः प्रौञ्जनं तेन । अविरुद्धानो गृहस्थावस्थोचितधर्मार्थाभ्यां
 विरुद्धमनागतानामर्थानां शब्दादीनां श्रोत्रादौन्द्रियविषय- 20
 भावापन्नाणां प्रतिप्रत्तिरङ्गीकरणमविरुद्धार्थप्रतिपत्तिः, तथे-

न्द्रियजयोऽत्यन्तामक्तिपरिहारेण ओचादौन्द्रियविकारनिरोधः
मन्त्रेन्द्रियार्थविरोधेन पुनर्यो धर्मः स यतौनामेवाधिकरिच्यते ।
इह तु सामान्यरूपगृहस्थधर्म एवाधिकृतः, तेनैवमुक्तमिति ॥

तथा ।

५ उपसृतस्थानत्यागः ॥ १९ ॥

इति ॥ उपसृतं स्वचक्रपरचक्रविचोभादुर्भिचमार्थतिजन-
विरोधादेश्चास्वस्थीभूतं यत्स्थानं निवासभूमिलक्षणं ग्राम-
नगरादि, तस्य त्यागः । अत्यज्यमाने हि तस्मिन्धर्मार्थकामानां
तत्र प्रवृत्तोपप्रववशेन पृथलब्धानां विनाशसंभवेन नवानां
१० चानुपार्जनेनोभयोरपि लोकयोरनर्थ एवोपपद्यत इति ॥

तथा ।

स्वयोग्यस्याश्रयणम् ॥ २० ॥

इति ॥ स्वस्यात्मनो योग्यस्थोचितस्य रक्षाकारणस्य राजा-
देरपूर्वलाभसंपादनलभ्यरक्षणक्षमस्याश्रयणं “रक्षणीवोऽहं भवता”
१५ इत्यात्ममर्पणम् । यत उक्तम् । स्वामिमूलाः सर्वाः प्रकृतयः,
अमूलेषु तरुषु किं कुर्यात्पुरुषप्रयत्न इति । स्वामी च धार्मिकः
कुलाचाराभिजनविशुद्धः प्रतापवाद्यायानुगतश्च कार्य इति ।

तथा ।

प्रधानसाधुपरिग्रहः ॥ २१ ॥

२० इति ॥ प्रधानानामन्वयगुणेन भौजन्यदालिण्यक्राजता-
दिभिश्च गुणैरुत्तमानां साधूनां मदाराभिनिवेशवतां परि-

गृहः स्वीकरणम् । क्षुद्रपरिवारो हि पुरुषः सर्प इवृणाश्रय
एवं न कस्यापि सेव्यः स्यात् । तथोत्तमपरिग्रहेणैव गुणवानिति
पुरुषस्य प्रसिद्धिरुत्पद्यते । यथोक्तम् ।

गुणवानिति प्रसिद्धिः संनिहितैरेव भवति गुणवद्भिः ।

ख्यातो मधुर्जगत्यपि सुमनोभिः सुरभिभिः सुरभिः ॥ १ ॥ इति ॥

तथा ।

स्थाने गृहकरणम् ॥ २२ ॥

इति ॥ स्थाने वक्ष्यमाणलक्षणास्थानविलक्षणे ग्रामनगरादि-
भग्नं गृहस्य स्वनिवासस्य करणं विधानमिति ॥

अस्थानमेव व्यनक्ति ।

10

अतिप्रकटातिगुप्तमस्थानमनुचितप्रातिवेश्यं च ॥ २३ ॥

इति ॥ तत्रातिप्रकटमसंनिहितगृहान्तरतयातिप्रकाशम् ।
अतिगुप्तं गृहान्तरैरेव सर्वतो ऽतिमंनिहितैरनुपलक्ष्यमाणदा-
रादिविभागतयातीव प्रच्छन्नम् । ततो ऽतिप्रकटं चातिगुप्तं
चेत्यतिप्रकटातिगुप्तम् । किमित्याह “अस्थानं” अनुचितं
गृहकरणस्य । तथा “अनुचितप्रातिवेश्यं च” । प्रतिवेशिनः
संनिहितद्वितीयादिगृहवामिभिः कर्म भावो वा प्रातिवेश्यः
अनुचितं द्यूतादिव्यसनोपहततया धार्मिकाणाभयोग्यं प्रातिवेश्यं
यत्र, तदनुचितप्रातिवेश्यम् । चः संमुच्चये । किं पुनः कारण-
मतिप्रकटाद्यस्थानमित्युच्यते । अतिप्रकटे प्रदेशे गृहं क्रिय- 20;
माणं परिपार्श्वतो निरावरणतया चौरादयो निःशङ्कमनसो

ऽभिभवितुमुत्सहन्ते । अतिगुप्तं पुनः सर्वतो गृहान्तरैरिति-
 निरुद्धत्वान्न स्यशोभां लभते । प्रदीपनकाद्युपद्रवेषु च दुःख-
 निर्गमप्रवेशं भवति । अनुचितप्रातिवेश्यत्वे पुनः “संसर्गजा
 दोषगुणा भवन्ति” इति वचनात् कुशीलप्रातिवेशिकलोका-
 १० न्नापदर्शनसहवामदोषवशात् स्वतः सुगुणस्यापि जीवस्य निश्चितं
 गुणहानिरुत्पद्यत इति तन्निषेधः ॥

स्थाने ऽपि गृहकरणे विशेषविधिमाह ।

लक्षणोपेतगृहवासः ॥ २४ ॥

इति ॥ लक्षणैः प्रशस्तवासुस्वरूपसूचकैर्बहलदूर्वाप्रवालकु-
 १० मुम्बप्रशस्तवर्णगन्धमृत्तिकासुखादजलोद्गमनिधानादियुक्तचित्ति-
 प्रतिष्ठितत्ववेधविरहादिभिरूपैतं समन्वितम् । तच्च तद्गृहं च ।
 तत्र वामो ऽवस्थानम् । निर्लक्षणे हि गृहे वसतां सतां त्रिभव-
 विनाशादयो नानाविधा जनप्रमिद्धा एव दोषाः संपद्यन्ते,
 गृहलक्षणानामेव समीहितसिद्धौ प्रधानमाधनत्वात् ॥

१० ननु कथं गृहलक्षणानामेव निःशंसयो ऽवगम इत्याह ।

निमित्तपरीक्षा ॥ २५ ॥

इति ॥ निमित्तैः शकुनस्वप्नोपश्रुतिप्रमृतिभिरतौन्द्रियार्थ-
 परिज्ञानहेतुभिः परीक्षा । परीक्षेति सर्वतः संदेहविपर्ययानध्य-
 वमायविज्ञानदोषपरिहारेणैक्षणमवलोकनं गृहलक्षणानां कार्य-
 २० मिति ॥

तथा ।

अनेकनिर्गमादिवर्जनम् ॥ २६ ॥

इति ॥ अनेके बहवो ये निर्गमा निर्गमद्वाराणादि-
 शब्दात्प्रवेशद्वाराणि च, तेषां वर्जनमकरणम् । अनेकेषु हि
 निर्गमादिष्वनुपलक्ष्यमाणनिर्गमप्रवेशानां, तथाविधलोकानामा-
 पाते सम्यग्गृह्यरक्षाभावेन स्त्यादिजनस्य विभवस्य च विभ्रव
 एव स्यात् । निविडतरगृह्यद्वाररक्षयैव ते ऽनुवकाशा भवन्ति ।
 परिमितप्रवेशनिर्गमं च गृहं सुखरक्ष्यं भवतीति ॥

तथा ।

विभवाद्यनुरूपो वेषो विरुद्धत्यागेन ॥ २७ ॥

इति ॥ विभवादीनां वित्तवयोवस्थानिवामस्थानादीना- 10
 मनुरूपो लोकपरिहामाद्यनास्यदतया योग्यो वेषो वस्त्रादिने-
 पथ्यलक्षणः विरुद्धस्य जङ्घार्धाद्वाटनशिरोवेष्टनाञ्चलदेशोर्ध्वमुख-
 न्यसनात्यन्तगाढाङ्गिकालक्षणस्य विटचेष्टास्यष्टतानिमित्तस्य वेष-
 स्यैव त्यागेनानामेवनेन । प्रसन्ननेपथ्यो हि पुमान्मङ्गलमूर्ति-
 भवति मङ्गलाच्च श्रीमसुत्पत्तिः । यथोक्तम् ।

15

श्रीर्मङ्गलात्प्रभवति प्रागल्भ्याच्च प्रवर्धते ।

दास्यात्तु कुरुते मूलं संयमात्प्रतितिष्ठति ॥ १ ॥

“मूलं” इत्यनुबन्धं “प्रतितिष्ठति” इति प्रतिष्ठां लभते ॥

तथा ।

आयोचितो व्ययः ॥ २८ ॥

20

इति ॥ आयस्य वृद्ध्यादिप्रयुक्तधनधान्याद्युपचयरूपस्योचि-

तच्चतुर्भागादितया योग्यो वित्तस्य व्ययो भर्तव्यभरणस्वभोग-
देवातिथिपूजनरदिप्रयोजनेषु विनियोजनम् । तथा च नौति-
शास्त्रम् ।

पादमायान्निधिं कुर्यात्पादं वित्ताय घट्टयेत् ।

धर्मापभोगयोः पादं पादं भर्तव्यपोषणे ॥२॥

तथा ।

आयादर्थं नियुञ्जीत धर्मे समधिकं ततः ।

शेषेण शेषं कुर्वीत यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥१॥

आयानुचितो हि व्ययो रोग इव शरीरं हृशौक्य

10 विभवमारमखिलव्यवहारसमर्थं पुरुषं करोति । पश्यते च ।

आयव्ययमनालोच्य यस्तु वैश्रवणायते ।

अचिरेणैव कालेन मोऽत्र वैश्रवणायते ॥१॥

तथा ।

प्रमिद्वदेशाचारपालनम् ॥ २६ ॥

15 इति ॥ प्रमिद्वस्य तथाविधापरशिष्टसंमततया दूरं रुढि-
मागतस्य देशाचारस्य सकलमण्डलव्यवहाररूपस्य भोजना-
ष्कादनादिचित्रक्रियात्मकस्य पालनमनुवर्तनम् । अन्यथा तदा-
चारातिलङ्घने तद्देशवासिजनतया सह विरोधसंभवेनाकल्याण-
लाभः स्यादिति । पठन्ति चात्र लौकिकाः ।

20 यद्यपि सकलां योगी किद्रां पश्यति मेदिनीम् ।

तथापि लौकिकाचारं मनसापि न लङ्घयेत् ॥१॥ इति

तथा ।

गर्हितेषु गाढमप्रवृत्तिः ॥ ३० ॥

इति ॥ गर्हितेषु लोकलोकोत्तरयोरनादरणीयतया
निन्दनीयेषु मद्यमांससेवनपररामाभिगमनादिषु पापस्थानेषु
गाढमत्यर्थमप्रवृत्तिर्मनोवाक्कायानामनवतारः । अश्वारशुद्धौ हि
भामान्यायामपि कुलाद्युत्पत्तौ पुरुषस्य महन्माहात्म्यमुपपद्यते । 5
यथोक्तम् ।

न कुलं वृत्तहीनस्य प्रमाणमिति मे मतिः ।

अन्धेष्वपि हि जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥१॥

यतः ।

निपानमिव मण्डूकाः भरः पूर्णमिवाण्डजाः ।

10

शुभकर्माणमायान्ति विवशाः सर्वमंपदः ॥१॥ इति ।

तथा ।

सर्वेष्ववर्णवादत्यागो विशेषतो राजादिषु ॥ ३१ ॥

इति ॥ सर्वेषु जघन्योत्तममध्यमभेदभिन्नेषु प्राणिषु ।
अवर्णवादस्याप्रमिद्धिख्यापनरूपस्य त्यागः परिहारः कार्यः । 15
विशेषतो ऽतिशयेन राजादिषु राजामात्यपुरोहितादिषु
बहुजनमान्येषु । मामान्यजनापवादे हि स्वस्य द्वेषभावो भूया-
नाविर्भावितो भवति । यत उच्यते ।

न परंपरिवादादन्यविद्वेषणे परं भेषजमस्ति ।

राजादिषु तु वित्तप्राणनाशादेरपि दोषः स्यात् ॥१॥ इति । 20

तथा ।

अमदाचारैरमंसर्गः ॥ ३२ ॥

इति ॥ अमदाचारैरिहलोकपरलोकयोरहितत्वेनामन्नसु-
न्दर आचारः प्रवृत्तिर्येषां, ते तथा ते च द्यूतकारादयः, तैर-
मंसर्गो ऽसंबन्धः प्रदीपनकाशिवदुर्भिक्षोपेहतदेशादीनामिव
५ तेषां दूरतो वर्जवमित्यर्थः ॥

एतदेव व्यतिरेकत आह ।

संसर्गः सदाचारैः ॥ ३३ ॥

इति ॥ प्रतीतार्थमेव । अमदाचारमंसर्गवर्जने ऽपि यदि
सदाचारमंसर्गो न स्यात्, तदा न तथाविधा गुणवृद्धिः संपद्यत
10 इत्येतत्सूत्रमुपन्यस्तम् । उक्तं चैतदधोनुवादि ।

यदि मत्सङ्गनिरतो भविष्यमि भविष्यमि ।

अथामज्जनगोष्ठीषु पतिस्यमि पतिस्यमि ॥१॥ इति ।

तथा ।

मातापितृपूजा ॥ ३४ ॥

इति ॥ मातापित्रोर्जननौजनकयोः पूजा त्रिसंध्यं प्रणा-
मकरणादि । यथोक्तम् ।

पूजनं चास्य विज्ञेयं त्रिसंध्यं नमनक्रिया ।

तस्यानवसरे ऽप्युच्चैश्चेतस्यारोपितस्य तु ॥१॥

अस्येति

10 माता पिता कुलाचार्य एतेषां जातयस्तथा ।

वृद्धा धर्मापदेष्टारो गुरुवर्गः सतां मतः ॥१॥

इति श्लोकोक्तस्य गुरुवर्गस्य

अभ्युत्थानादिबोगस्य तदन्ते निम्नतासनम् ।

नामग्रहस्य नास्थाने नावर्णश्रवणं कचिन् ॥

अथ मातापितृविषयमेवान्यविषयविशेषमाह ।

आमुष्मिकयोगकारणं तदनुज्ञया प्रवृत्तिः प्रधा- 5
नाभिनवोपनयनं तद्भोगे भोगोऽन्यत्र तदनुचितात् ॥
३५ ॥

इति ॥ आमुष्मिकाः परलोकप्रयोजना योगा देवतापूज-
नादयो धर्मव्यापारा आमुष्मिकयोगाः, तेषां कारणं स्वयमेवामु-
ष्मिकयोगान्मातापित्रोः कुर्वतोर्हेतुकर्तृभावेन नियोजनम् । यथा 10
नातःपरं भवद्भ्यां कुटुम्बकार्येषु किञ्चिदुत्सहनीयं केवलं धर्म-
कर्मप्रतिबद्धमानसाभ्यामनवरतं भाव्यमिति, तथा तदनुज्ञया
मातापितृजनानुमत्या प्रवृत्तिः सकलैहिकामुष्मिकव्यापारकर-
णम् । तथा प्रधानस्य वर्णगन्धादिभिः मारस्याभिनवस्य च
तत्कालसंपन्नस्य पुष्पफलवस्त्रादेर्वस्तुन उपनयनं द्वौकनं माता- 15
पित्रोरेव । तथा तद्भोगे मातापितृभोगे ऽन्नादीनां भोगः स्वय-
मासेवनम् । अत्रापवादमाह । अन्यत्रान्तरेण तदनुचितात्तयोः
प्रकृतयोरेव मातापित्रोरनुचितात्कृतोऽपि व्रतादिविशेषादिति ॥

तथा ।

अनुद्वेजनौया प्रवृत्तिः ॥ ३६ ॥

20

इति ॥ स्वप्नपरपचयोरनुद्वेजनौयानुद्वेगहेतुः प्रवृत्तिः

कायवाङ्मनश्चेष्टारूपा । परोद्वेगहेतोर्हि पुरुषस्य न कापि समा-
धिर्लाभो ऽस्ति, अनुरूपफलप्रदत्वात्सर्वप्रवृत्तीनामिति ॥

तथा ।

भर्तव्यभरणम् ॥ ३७ ॥

इति ॥ भर्तव्यानां भर्तुं शक्यानां मातापितृसमाश्रित-
स्वजनलोकतथाविधमृत्युप्रभृतीनां भरणं पोषणं भर्तव्यभरणम् ।
तत्र त्रीण्यवश्यं भर्तव्यानीति मातापितरौ सती भार्यालब्ध-
बलानि चापत्यानि । यत उक्तम् ।

वृद्धौ च मातापितरौ सती भार्यां सुतान् शिशून् ।

अप्यकर्मशतं कृत्वा भर्तव्यान्ननुरव्रवीत् ॥ १ ॥

विभक्तसंपत्तौ चान्यान्यपि । अत्राप्युक्तम् ।

चत्वारि ते तात गृहे वसन्तु

श्रियाभिजृष्टस्य गृहस्यधर्मे ।

सखा दरिद्रो भगिनौ व्यपत्या

ज्ञातिश्च वृद्धो विधनः कुलीनः ॥ २ ॥ इति ॥

तथा ।

यथोचितं विनियोगः ॥ ३८ ॥

इति ॥ तस्य भर्तव्यस्य मृत्युस्य सतो यथोचितं यो यत्र
धर्मे कर्मणि वा समुचितस्तस्य तत्र विनियोगो व्यापारणम् ।
अव्यापारितो हि परिवारः समुचितानुष्ठात्रेषु निर्विनोदतथा

द्युतादिव्यसनमप्यस्येन्निष्फलशक्तिक्षयाच्चाकिंचित्करत्वेनावस्त्वपि
स्यात् । एवं चासौ नानुगृहीतः स्यादपि तु विनाशित इति ॥
तथा ।

तत्प्रयोजनेषु बद्धलक्षता ॥ ३६ ॥

इति ॥ तस्य भर्तव्यस्य प्रयोजनेषु धर्मार्थकामगोचरेषु चिच- 5
रूपेषु बद्धलक्षता नित्योपयुक्तचित्तता । ते हि तस्मिंश्चिन्ता-
करे नित्यं निश्चिन्तात्मानस्तेनाचिन्त्यमानप्रयोजनाः मौदन्तो
ऽप्रमत्तमनस्कतया न स्वनिरूपितकार्यकरणक्षमाः संपद्यन्त इति ॥
तथा ।

अपायपरिरक्षोद्योगः ॥ ४० ॥

10

इति ॥ तस्यैव भर्तव्यस्यापायेभ्यो ऽनर्थेभ्य ऐहिकामुष्णिकेभ्यः
परिरक्षा सर्वतस्त्राणम् । तत्रोद्योगो महानुद्यमः । एवं हि
भर्तव्याग्रति तस्य नाथत्वं स्याद्यदि मो ऽलब्धलाभलक्षणभरणं
योगं लब्धरक्षारूपं च क्षेमं कर्तुं क्षमः स्यात्, योगक्षेमकरस्यैव
नाथत्वादिति ॥

15

तथा ।

गर्ह्यं ज्ञानस्वगौरवरक्षे ॥ ४१ ॥

इति ॥ गर्ह्यं गर्हणीये कुतो ऽपि लोकविरुद्धाद्यनाचारा-
सेवनान्निन्दनीयतां प्राप्ते भर्तव्ये मामान्यतो वा सर्वस्मिन् जने ।
किं विधेयमित्याह । ज्ञानं मंगलयविपर्ययानध्यवसायपरिहा- 20

रेण यथावत्स्वरूपनिश्चयः^१ । स्वगौरवरक्षा स्वेनात्मना गौरवं
पुरस्करणं स्वगौरवं ; तस्य रक्षा निवारणम् । ततो ज्ञानं च
स्वगौरवरक्षा च ज्ञानस्वगौरवरक्षे कर्तव्ये । गच्छो ह्यर्थः
मम्यग्ज्ञातव्यः प्रथमतस्ततो ऽनुमतिदोषपरिहाराय सर्वप्रकारैर्न
५ पुरस्कारस्तस्य कर्तव्य इति ॥

तथा ।

देवातिथिदीनप्रतिपत्तिः ॥ ४२ ॥

इति ॥ दौष्यते स्त्रयते भक्तिभरनिर्भरामरप्रभुप्रभृतिभि-
र्भयैरनवरतमिति देवः । स च क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरा-
१० मृष्टः पुरुषविशेषः । तस्यैवैतानि^१ नामानि । अर्हन्नजो ऽनन्तः
शम्भुर्बुद्धमोन्तक इति ॥ न विद्यते मततप्रवृत्तातिविशदैका-
कारानुष्ठानतया तिथ्यादिदिनविभागो येषां, ते ऽतिथयः ।
यथोक्तम् ।

तिथिः पर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना ।

१५ अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः ॥१॥

१ Here P inserts a passage which is wanting in the MSS. इदमित्यभिर्दमित्यं न वेति परस्परगविरुद्धार्थतया द्विविधं ज्ञानं संशयः, यथाहमात्मा किं वा 'शरीरमित्यादि । इदमित्यमेवेति वस्तुस्वरूपादिरुद्धतयैकरूपं ज्ञानं विपर्ययः, यथाहं शरीरमेवेत्यादि । इदं किमप्यस्तीति निर्धारग्रहितविचारणेत्यनध्यदसायः, यथाहं कोऽप्यस्मीत्यादि । and omits स्वगौरवरक्षा स्वेनात्मना गौरवं पुरस्करणं ।

दीनाः पुनः “दीङ् लये” इति वचनात् क्षीणसकल-
धर्मार्थकामाराधनशक्तयः । ततो देवातिथिदीनानां प्रतिपत्ति-
रूपचारः पूजान्नपानदानादिरूपो देवातिथिदीनप्रतिपत्तिः ॥

तत्र च ।

तदौचित्याबाधनमुत्तमनिदर्शनेन ॥ ४३ ॥

5

इति ॥ तेषां देवादीनामौचित्यं योग्यत्वं यस्य देवादे-
रुत्तममध्यमजघन्यरूपा प्रतिपत्तिरित्यर्थः । तस्याबाधनमनु-
लङ्घनं; तदुल्लङ्घने शेषाः मन्तो ऽपि गुणा अमन्त इव भवन्ति ।
यत उक्तम् ।

औचित्यमेकमेकत्र गुणानां राशिरेकतः ।

10

विषायते गुणग्राम औचित्यपरिवर्जितः ॥ १ ॥ इति ।

कथं तदौचित्याबाधनम् । आह “उत्तमनिदर्शनेन” अति-
शयेन शेषलोकादूर्ध्वं वर्तन्त इत्युत्तमाः । ते च प्रकृत्यैव परोप-
करणप्रियभाषणादिगुणमणिमकराकरोपमाना मानवाः । तेषां
निदर्शनमुदाहरणं, तेन । उत्तमनिदर्शनानुसारिणो हि पुरुषा 15
उदात्तात्मतया न स्वप्ने ऽपि विहृतप्रकृतयः संभवन्ति । इयं च
देवादिप्रतिपत्तिर्नित्यमेवोचिता विशेषतश्च भोजनावसर इति ॥

तथा ।

सात्त्यतः कालभोजनम् ॥ ४४ ॥

इति ॥

20

मानाहारादथो यस्याविरुद्धाः प्रकृतेरपि ।

सुखित्यावावलोकन्ते तस्मात्क्यमिति गीयते ॥१॥

एवंलक्षणात्मात्मात्काले बुभुक्षोदयावसरलक्षणे भोजनमन्त्रो-
पजीवनं कालभोजनम् । अथमभिप्रायः । आजन्म सात्क्येन भुक्तं
विषमपि पथ्यं भवति परमसात्क्यमपि पथ्यं सेवते न पुनः सात्क्य-
प्राप्तमप्यपथ्यं सर्वं बलवतः पथ्यमिति मत्वा न कालकूटं खादेत् ।
सुशिक्षितो हि विषतन्तजो म्रियत एव कदाचिद्विषात् ।
तथाचुधितेनामृतमप्युपभुक्तं भवति विषम् । तथा चुत्काला-
तिक्रमादन्नदेषो देहसादश्च भवति । विध्याते ऽग्नौ किं नामे-
न्धनं कुर्यादिति ॥

10 तथा ।

लौल्यत्यागः ॥ ४५ ॥

इति ॥ सात्क्यतः कालभोजने ऽपि लौल्यस्याकाङ्क्षाति-
रेकादधिकभोजनलक्षणस्य त्यागः, यतो यो मितं भुङ्क्ते स
बहु भुङ्क्ते, अतिरिक्तभुक्तं ह्युदामनहादनमारणानामन्यतमद-
15 मपाद्य नोपरमं प्रतिपद्यते । तथा भुञ्जीत यथा सायमन्येद्युश्च
न विपद्यते वक्त्रिः । न भुक्तेः परिमाणे सिद्धान्तो ऽस्ति ।
वज्रभिलाषायत्तं हि भोजनम् । अतिमात्रभोजी देहमग्निं च
विधुरयति । तथा दीप्तो ऽग्निर्लघुभोजनादेहबलं क्षपयति ।
अत्यग्निर्तुर्दुःखेन परिणामः । अस्मार्तस्य पानं भोजनं वा निय-
20 मज्ज्वराय च्छेदिषे वा स्यात् ॥

तथा ।

अजीर्णे ऽभोजनम् ॥ ४६ ॥

इति ॥ प्रागुपभुक्तस्याहारस्याजीर्णे ऽजरूपे ऽजीर्णे वा
तत्र परिपाकमनागते ऽभोजनं सर्वथा भोजनपरिहारः ।
अजीर्णभोजने ह्यजीर्णस्य सर्वरोगमूलस्य वृद्धिरेव कृता भवति ।
पथते च ।

अजीर्णप्रभवा रोगास्तत्राजीर्णं चतुर्विधम् ।

आमं विदग्धं विष्टब्धं रमशेषं तथापरम् ॥ १ ॥

आमे तु द्रवगन्धित्वं विदग्धे धूमगन्धिता ।

विष्टब्धे गात्रभङ्गोऽत्र रमशेषे तु जाड्यता ॥ २ ॥

“द्रवगन्धित्वं” इति द्रवस्य गृथस्य कुथितनकादेरिव १०
गन्धो यस्यास्ति तत्तथा तद्भावस्तत्त्वमिति ॥

मलवातयोर्विगन्धो विट्भेदो गात्रगौरवमरुच्यम् ।

अविशुद्धश्चोद्गारः षडजीर्णव्यक्तलिङ्गानि ॥ ३ ॥

मूर्च्छा प्रलापो वमथुः प्रसेकः मदनं भ्रमः ।

उपद्रवा भवन्त्येते मरणं वाप्यजीर्णतः ॥ ४ ॥

“प्रसेकः” इत्यधिका निष्ठीवनप्रवृत्तिः, “मदनं” इत्यङ्ग-
ग्लानिरिति ॥

तथा ।

बलापाये प्रतिक्रिया ॥ ४७ ॥

इति ॥ बलस्य शरीरमामर्थ्यलक्षणस्यापाये कथंचित् हासे
मति प्रतिक्रिया तथाविधात्यन्तपरिश्रमपरिहारेण स्निग्धान्य-

भोजनादिप्रकारेण प्रतिविधानं बलापायस्यैव । बलमूलं हि जीवितमिति वचनात् । बलमुचितमपातयता सता सर्वकार्येषु यतितव्यम् । अथ कथंचित्कदाचिद्वलोपेतो ऽपि कश्चिद्वेत्तदा विषं व्याधिरूपेक्षित इति वचनात्सद्य एवासौ प्रतिविधेयो न पुनरुपेक्षितव्य इति ॥

तथा ।

अदेशकालचर्यापरिहारः ॥ ४८ ॥

इति ॥ देशकालः प्रस्तावः, तत्र चर्या देशकालचर्या; तत्प्रतिषेधाद्देशकालचर्या, तस्याः परिहारो ऽदेशकालचर्या-
10 परिहारः । तथाविधचौराद्युपद्रवव्रातविषयतयेहलोकपरलोका-
नर्थयोर्नियमादास्यदौभवति ॥

तथा ।

यथोचितलोकयात्रा ॥ ४९ ॥

इति ॥ यथोचितं या यस्योचिता लोकयात्रा लोकचित्ता-
10 नुवृत्तिरूपो व्यवहारः सा विधेया । यथोचितलोकयात्रा-
तिक्रमे हि लोकचित्तविराधनेन तेषामात्मन्यनादेयतापरि-
णामापादनेन स्वलाघवमेवोत्पादितं भवति । एवं चान्य-
स्यापि सम्यगाचारस्य लघुत्वमेवापनीतं स्यादिति । उक्तं च ।

लोकः स्वलाधारः सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मात् ।

तस्मान्नलोकविरुद्धं धर्मविरुद्धं च संन्याज्यम् ॥१॥

तथा ।

हीनेषु हीनक्रमः ॥ ५० ॥

इति ॥ हीनेषु जातिविद्यादिभिर्गुणैः स्वकर्मदोषान्नौ-
चतां गतेषु लोकेषु हीनक्रमः, लोकयात्राया एव तुच्छता-
करणरूपः । हीना अपि लोकाः किञ्चिदनुवर्तनीया इत्यर्थः ।
ते हि हीनगुणतयात्मानं तथाविधप्रतिपत्तिरयोग्यं संभावयन्तो
यथा कथाचिदप्युत्तमलोकानुवृत्त्या कृतार्थं मन्यमानाः प्रमु-
दितमानसा भवन्तीति ॥

तथा ।

अतिमङ्गवर्जनम् ॥ ५१ ॥

इति ॥ अतिमङ्गस्यातिपरिचयलक्षणस्य सर्वत्रैव मार्धं 10
वर्जनं परिहरणं, यतोऽतिपरिचयाद्भवति गणक्यप्यनादरः ।
पश्यते च ।

अतिपरिचयादवज्ञा भवति विग्रहे ऽपि वस्तुनि प्रायः ।

लोकः प्रयागवामौ कूपे स्नानं मदा कुरुते । १ ॥

तथा ।

15

वृत्तस्थज्ञानवृद्धिसेवा ॥ ५२ ॥

इति ॥ वृत्तममदाचारनिवृत्तिः सदाचारप्रवृत्तिश्च । ज्ञानं
पुनर्होपोपादेयवस्तुविभागनिश्चयः । ततो वृत्ते तिष्ठन्तीति
वृत्तस्थाः । ज्ञानेन वृद्धा महान्तो ज्ञानवृद्धाः । वृत्तस्थाश्च ते
ज्ञानवृद्धाश्च वृत्तस्थज्ञानवृद्धाः । तेषां सेवा दरिद्रेष्वरसेवा- 20
ज्ञातसिद्धाराधना । सम्यग्ज्ञानक्रियागुणभाजो हि पुरुषाः

मस्यक्रेव्यमाना नियमात्सदपदेशादिफलैः फलन्ति ।
यथोक्तम् ।

उपदेशः गुरुभो नित्यं दर्शनं धर्मचारिणाम् ।

स्थाने विनय इत्येतस्माधमेवाफलं महत् ॥

तथा ।

परस्परानुपघातेनान्योन्यानुबद्धत्रिवर्गप्रतिपत्तिः ॥

५३ ॥

इति ॥ इह धर्मार्थकामास्त्रिवर्गः । तत्र यतो ऽभ्युद्य-
निःश्रेयसमिद्धिः स धर्मः । यतः सर्वप्रयोजनमिद्धिः सो ऽर्थः ।

10 आभिमानिकरमानुविद्धा यतः सर्वेन्द्रियप्रीतिः स कामः ।

ततः परस्परस्यान्योन्यस्थानुपघातेनापीडनेनात एवान्योन्यानु-

बद्धस्य परस्परानुबन्धप्रधानस्य त्रिवर्गस्य प्रतिपत्तिरासेवनम् ।

तत्र धर्मार्थयोरुपघातेन तादात्विकविषयसुखलुब्धो वनगज
इव को नाम न भवत्यास्पदमापदाम् । धर्मातिक्रमाद्धनमुपार्जितं

15 परे ऽनुभवन्ति स्वयं तु परं पापस्य भाजनं मिह इव

‘मिन्धुरवधाद्वीजभोजिनः कुटुम्बिन इव नास्त्यधार्मिकस्यायत्यां
किमपि कल्याणम् । स खलु सुखी यो ऽमुत्रसुखाविरोधेने-

हलोकसुखमनुभवति । तस्माद्धर्माविधानेन कामार्थयोर्मतिमता
यतितव्यम् । यस्त्वर्थकामावुपहत्य धर्ममेवोपास्ते, तस्य यतित्व-

20 मेव श्रेयो न तु गृहवाम इति, तस्यार्थकामयोरप्याराधनं श्रेय
इति । तथा तादात्विकमूलहरकदर्याणां नासुलभः प्रत्यवायः ।

तत्र यः किमप्यमंचिन्त्योत्पन्नमर्थमपत्येति स तादात्विकः ।
यः पितृपैतामहमर्थमन्यायेन भक्षयति स मूलहरः । यो
भृत्यात्मपौडाभ्यामर्थं मंचिनोति न तु कचिदपि व्ययते स
कदर्थः । तादात्विकमूलहरयोरप्यत्यां नास्ति कल्याणं, किं
त्वर्थभ्रंशेन धर्मकामयोर्विनाश एव । कदर्थस्य त्वर्थमंग्रहो राज-
दायादतस्कराणामन्यतमस्य निधिः, न तु धर्मकामयोर्हेतुः ।
अत एतत्पुरुषत्रयप्रकृतिपरिहारेण मतिमतार्थाऽनुशील-
नीयः । तथा नाजितेन्द्रियस्य कापि कार्यमिद्विरस्ति । न
कोमामक्तस्य ममस्ति चिकित्सितम् । न तस्य धनं धर्मः शरीरं
वा यस्य स्तोत्रत्यन्तामक्तिर्विरुद्धकामवृत्तिर्न चिरं नन्दति । 10
अतो धर्मार्थाबाधनेन कामे प्रवर्तितव्यामिति पर्यालोच्य परस्पर-
रात्रिगोधेन धर्मार्थकामाभेदमुपदिष्टमिति ।

तथा :

अन्यतरबाधासंभवे मूलाबाधा ॥ ५४ ॥

इति ॥ अमीषां धर्मार्थकामानां मध्ये अन्यतरस्योत्तरो- 15
त्तरलक्षणस्य पुरुषार्थस्य बाधासंभवे कुतोऽपि विषमप्रघट्टक-
वशान्निरोधे मपद्यमाने मति । किं कर्तव्यामित्याह “मूला-
बाधा” । यो यस्य पुरुषार्थस्य धर्मार्थकामास्त्रिवर्ग इति
क्रममपेक्ष्य मूलमादिमस्तस्याबाधापौडनम् । तत्र कामलक्षण-
पुरुषार्थबाधायां धर्मार्थयोर्बाधा रक्षणौघा, तयोः मतोः 20

कामस्य सुकरोत्पादकत्वात् ; कामार्थयोस्तु बाधायां धर्म एव
रक्षणीयः, धर्ममूलत्वादर्थकामयोः । अत एवोक्तम् ।

धर्मश्चेन्नावसौदेत कपालेनापि जीवतः ।

आत्स्यो ऽस्मैत्यवगन्तव्यं धर्मवित्ता हि माधवः ॥१॥ इति ।

तथा ।

बलाबलापेक्षणम् ॥ ५५ ॥

इति ॥ इह बुद्धिमता मनुजेन सर्वेष्वपि कार्येषु प्रवृत्ति-
मादधता मता बलस्य द्रव्यक्षेत्रकालभावकृतस्यात्ममामर्थ्यस्या-
बलस्य च तद्विलक्षणस्यापेक्षणमालोचनमङ्गीकर्तव्यम् । अथथा-

10 बलमारम्भस्य क्षयसंपदेकनिमित्तत्वात् । अत एव पश्यते ।

कः कालः कानि मित्राणि को देशः कौ व्ययागमौ ।

कश्चार्हं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥१॥

तथा ।

अनुबन्धे प्रयत्नः ॥ ५६ ॥

15 इति ॥ अनुबन्ध उत्तरोत्तरवृद्धिरूपे धर्मार्थकामानां
प्रयत्नो यत्नातिरेकः कार्यः । अनुबन्धशून्यानि हि प्रयोजनानि
बन्ध्या स्त्रिय इव न किञ्चिद्गौरवं लभन्ते, अपि तु हीला-
मेवेति ॥

तथा ।

20

कालोचितापेक्षा ॥ ५७ ॥

इति ॥ यद्यत्र काले वस्तु हातुमुपादातुं वोचितं भवति,

तस्यात्यन्तनिपुणबुद्ध्या पर्यालोच्यापेक्षाङ्गौकारः कर्तव्यः, दक्ष-
लक्षणत्वेनास्याः सकलश्रीमसंधिगमहेतुत्वात् । अत एव पद्यते ।

यः कृाकणीमप्यपथप्रपन्नामन्वेषते निष्कमहस्तुल्याम् ।

कालेन कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तस्यानुबन्धं न जहाति लक्ष्मीः ॥ १ ॥

“मुक्तहस्तः” इति मुत्कलहस्तः ॥

तथा ।

प्रत्यहं धर्मश्रवणम् ॥ ५८ ॥

इति ॥ प्रत्यहं प्रतिदिवसं धर्मस्थेहैव शास्त्रे वक्तुं प्रस्ता-
वितस्य क्लान्तक्लान्ताममेतयुवजनकिन्नरारभ्यगौतावर्णनोदाहर-
णेन श्रवणमाकर्णनं, धर्मशास्त्रश्रवणस्यात्यन्तगुणहेतुत्वात् । 10
पद्यते च ।

क्लान्तमुपोज्झति खेदं तप्तं निर्वर्ति वृथ्यते मृदम् ।

स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसभाषितं चेतः ॥ १ ॥ इति ॥

तथा ।

सर्वज्ञानभिनिवेशः ॥ ५९ ॥

15

इति ॥ सर्वत्र कार्यं प्रवर्तमानेन बुद्धिमत्तानभिनिवेशो
ऽभिनिवेशपरिहारः कार्यः । नौतिमार्गमभागतस्यापि पराभि-
भवपरिणामेन कार्यस्थारम्भो ऽभिनिवेशः । नौचलक्षणं चेदं
यन्नीतिमतौतस्यापि कार्यस्य चिकीर्षणम् । पठन्ति च ।

दर्पः श्रमयति नौचान्निष्फलानयविगुणदुष्कारारम्भैः । 20

• स्रोतोविलोमतरणैर्व्यमनिभिरायास्यते मत्स्यैः ॥ १ ॥

तथा ।

गुणपक्षपातिता ॥ ६० ॥

इति ॥ गुणेषु दाक्षिण्यमौजन्यौदार्यस्यैर्यप्रियपूर्वाभाषणा-
दिषु स्वपरयोरुपकारकारणेष्व्वात्मधर्मेषु पक्षपातिता बद्धमानं
तत्प्रशंसामाहाय्यकारणादिनानुकूला प्रवृत्तिः । गुणपक्षपातिनो
१० हि जीवा बद्धमानद्वारोपजातावन्ध्यपुण्यप्रबन्धमामर्थान्नियमा-
दिहामुत्र च शरच्छगधरकरनिकरगौरं गुणग्राममवश्यमवाप्नु-
वन्ति, तद्बद्धमानाशयस्य चिन्तारत्नादप्यधिकशक्तियुक्त्वात् ।

तथा ।

ऊहापोहादियोग इति ॥ ६१ ॥

१० इति ॥ ऊहश्चापोहश्च, अदिशब्दात्तत्त्वाभिनिवेशलक्षणो
बुद्धिगुणः । शुश्रूषाश्रवणग्रहणधारणाविज्ञानानि च गृह्यन्त
इत्यष्टौ बुद्धिगुणाः । तत ऊहापोहादिभिर्योगः समागमो
ऽनुष्ठेय इति । तत्र प्रथमतस्तत्त्वच्छ्रोतुमिच्छा शुश्रूषा ; श्रवण-
माकर्णनं ; ग्रहणं शास्त्रार्थोपादानं ; धारणाविस्मरणं ; मोहमं-
१० देहविपर्यामव्युदासेन ज्ञानं विज्ञानं ; विज्ञातमर्थमवलम्ब्यान्येषु
व्याप्त्या तथाविधेषु वितर्कणमूहः ; उक्तियुक्तिभ्यां विरुद्धादर्या-
द्विमादिकात्प्रत्यवायमंभावनया व्यावर्तनमपोहः । अथवा सामा-
न्यज्ञानमूहो विषेयज्ञानमपोहः । विज्ञानोहापोहविशुद्धमिद-
मित्यमेवेति निश्चयस्तत्त्वाभिनिवेशः । एवं हि शुश्रूषादिभि-
२० बुद्धिगुणैरुपहितप्रज्ञाप्रकर्षः पुमान्न कदाचिदकल्याणमाप्नोति ।
यदुच्यते ।

जौवन्ति शतशः प्राजाः प्रजया वित्तमंक्षये ।

न हि प्रजाक्षये कश्चिद्वित्ते मत्स्यपि जौवति ॥ १ ॥ इति ।

इतिशब्दः प्रस्तुतस्य सामान्यतो गृहस्थधर्मस्य परिममाप्त्यर्थं
इति ॥ इत्थं सामान्यतो गृहस्थधर्म उक्तः ॥

अथास्यैव फलमाह ।

एवं स्वधर्ममंयुक्तं सद्गार्हस्थ्यं करोति यः ।

लोकद्वये ऽप्यमौ धीमान्सुखमप्नोत्यनिन्दितम् ॥ ६२ ॥

इति ॥ एवमुक्तन्यायेन यः स्वधर्मः गृहस्थानां संबन्धी
धर्मः, तेन मंयुक्तं समन्वितम् । अत एव मत्सुन्दरं गार्हस्थ्यं
गृहस्थभावं करोति विदधाति यः कश्चित्पुण्यसंपन्नो जौवो 10
लोकद्वये ऽपौहलोकपरलोकरूपे किं पुनरिहलोक एवेत्यपि-
शब्दार्थः । अमौ सद्गार्हस्थ्यकर्ता धीमान् प्रशस्तवृद्धिः सुखं
शर्म आप्नोति लभते । अनिन्दितं शुभानुबन्धितया सुधिया-
मगर्हणीयमिति । यत एवं ततो ऽत्रैव यन्नो विधेय इति
श्लोकद्वयेन दर्शयन्नाह । 15

दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं विधेयं हितमात्मनः ।

करोत्यकाण्ड एवेह मृत्युः सर्वं न किञ्चन ॥ ६३ ॥

मत्येतस्मिन्नसारासु संपत्स्वविहिताग्रहः ।

पर्यन्तदारुणासूचैर्धर्मः कार्यो महात्मभिः ॥ ६४ ॥

इति ॥ दुर्लभं दुरापं प्राप्य ममासाद्य मानुष्यं जन्म । 20

- किमित्याह “विधेयं” अनुष्ठेयं सर्वावस्थासु “हितं” अनुकूलं
 कन्याणमित्रयोगादि “आत्मनः” स्वस्य । यतः । “करोत्यकाण्ड
 एव” मरणानन्वमर एव बाल्ययौवनमध्यमवयोवस्थारूपे “इह”
 मर्त्यलोके “सर्वं” पुत्रकलत्रविभवादि “मृत्युः” यमः “न
 किञ्चन” मरणत्राणाकारणत्वेनावस्तरूपमिति । “मति” विद्य-
 माने जगत्तितयवर्तिजन्तुजनितोपरमे “एतस्मिन्” मृत्यावेव
 “अमारासु” मृत्युनिवारणं प्रत्यक्षमासु “संपत्सु” धनधान्यादि-
 संपत्तिलक्षणासु “अविहिताग्रहः” अकृतमूर्च्छः । कौटुम्भीषु
 संपत्स्वित्याह “पर्यन्तद्वाराणासु” विरामसमयसमर्पितानेक-
 10 व्यसनग्रतासु “उच्चैः” अत्यर्थं “धर्मः” उक्तलक्षणः “कार्यः”
 विधेयः । कैरित्याह “महात्मभिः” महान्प्रशस्य आत्मा येषां
 ते तथा तैरिति ।

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मविन्दुप्रकरणविवृत्तौ

सामान्यतो गृहस्यधर्मविधिः प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

व्याख्यातः प्रथमोऽध्यायः । मांप्रतं द्वितीयो व्याख्यायते ।
विशेषसंबन्धस्यास्य स्वयमेव शास्त्रकृता भणियत इति नेह
दर्श्यते । एवमन्येष्वप्यभ्यर्थेति । तस्य चेदमादिसूत्रम् ।

प्रायः सद्धर्मबीजानि गृहिष्टेवंविधेष्वलम् ।

रोहन्ति विधिनोप्तानि यथा बीजानि सत्प्लुतौ ॥ १ ॥

इति ॥ प्रायो वाङ्मन्येन सद्धर्मबीजानि सद्धर्मस्य सम्यग्ज्ञान-
दर्शनचारित्र्यरूपस्य बीजानि कारणानि । तानि चामनि ।

दःखितेषु दयात्यन्तमद्वेषो गुणवत्सु च ।

श्रौचित्यामेवनं चेव सर्वत्रैवाविशेषतः ॥ १ ॥ इति ।

गृहिषु गृहस्थेषु । एवंविधेषु कुलक्रमागतानिन्द्यायानु- 10
ष्ठानादिगुणभाजनेषु । अलं स्वफलावन्ध्यकारणत्वेनात्यर्थं रोहन्ति
धर्मचिन्तादिलक्षणाङ्कुरादिमन्ति जायन्ते । उक्तं च ।

वपनं धर्मबीजस्य सत्प्रशमादितद्गतम् ।

तच्चिन्ताद्यङ्कुरादि स्यात्फलमिद्विस्तु निर्वर्तिः ॥ १ ॥

चिन्तामच्छ्रुत्यनुष्ठानदेवमानुषमंपदः ।

15

• क्रमेणाङ्कुरमत्काण्डनालपुंश्चममा मताः ॥ १ ॥

कीदृशानि सन्ति रोहन्तीत्याह “विधिना” देशनार्ह-
बालादिपुरुषौचित्यलक्षणेन “उप्तानि” निचिप्तानि । “यथा”

इति दृष्टान्तार्थः । बीजानि शालिगोधूमादीनि “मस्त्रितौ”
अनुपहतभूमौ विधिनोप्तानि सन्ति “प्रायो”-ग्रहणादकस्मा-
देव पक्वे तथाभव्यत्वे कचिन्मरुदेव्यादावन्यथाभावे ऽपि न
विरोध इति ॥

५ अमुमेवार्थं व्यतिरेकत आह ।

बीजनाशो यथाभूमौ प्ररोहो वेह निष्फलः ।

तथा मद्गर्मबीजानामपात्रेषु विदुर्बुधाः ॥ २ ॥

इति ॥ बीजनाशो बीजोच्छेदः । यथा अभूमौ ऊषरा-
दिरूपायां प्ररोहो ऽङ्कुराद्युद्भेदो बीजस्यैव । “वा” इति
10 पक्षान्तरसूचकः । इह जगति निष्फलो धान्यादिनिष्पत्ति-
लक्षणफलविकलः । तथा मद्गर्मबीजानामुक्तलक्षणानां गुरुणा-
नाभोगादिभिर्निक्षिप्यमाणानामपात्रेष्वनैतिकारिषु^१ लोकेषु
विद्वर्जानते बुधा नागं निष्फलं वा प्ररोहमिति ॥

आह^२ किमित्यपात्रेषु धर्मबीजनाशो निष्फलो वा प्ररोहः
15 संपद्यत इत्याह ।

न साधयति यः सम्यग्ज्ञः स्वल्पं चिकीर्षितम् ।

अयोग्यत्वात्कथं मूढः स महत्साधयिष्यति ॥ ३ ॥

इति ॥ न नैव साधयति निवर्तयति यो जौवः सम्यग्ज्ञ-

१ P ०कारिषु

२ P omits.

३ B omits from here down to चिकीर्षितं of the commentary.

यावदजो हिताहितविभागाकुशलः स्वल्पं तुच्छं चिकीर्षितं
कर्तुमिष्टं निर्वाहाद्यनुष्ठानाद्यपि । कस्मान्न माधयतीत्याह
“अयोग्यत्वात्” अजलेनानधिकारित्वात् । यथोक्तं “मर्षस्य
क्वचिदर्थं नाधिकारः” इति । कथं केन प्रकारेण मूढो
वैचित्यमागतः स पूर्वाक्तो जीवः । महत्परमपुरुषार्थहेतुतया
वृहद्गर्भबीजारोहणादि माधयिष्यति, मर्षपमात्रधारणाममर्थस्य
मेरुगिरिधारणाममर्थत्वादिति ॥

इति मद्गर्भदेशनार्ह उक्तः ॥ इदानीं तद्विधिमनु-
वर्तयिष्यामः ॥ ४ ॥

इति ॥ इत्येवं पूर्वाक्तगृहस्यधर्मनिरूपणेन मद्गर्भदेशनार्हः १०
लोकोत्तरधर्मप्रज्ञापनायोग्य उक्तो भणितः । इदानीं संप्रति
तद्विधिं मद्गर्भदेशनाक्रमं वर्णयिष्यामो निरूपयिष्यामो
वयमिति ॥

तद्यथा ।

तत्प्रकृतिदेवताधिमुक्तिज्ञानम् ॥ ५ ॥

१५

इति ॥ तस्य मद्गर्भदेशनार्हस्य जन्तोः प्रकृतिः स्वरूपं
‘गुणवक्त्रोक्तमङ्गप्रियत्वादिका देवताधिमुक्तिश्च, बुद्धकपिलादि-
देवताविशेषभक्तिः, तयोर्ज्ञानं प्रथमतो देशकेन कार्यम् ।
ज्ञातप्रकृतिको हि पुमान् रक्तो दिष्टो मूढः पूर्वव्युद्वाहितश्च
चेन्न भवति, तदा कुशलैस्तथातथानुवर्त्यलोकोत्तरगुणपात्र- १०

तामानौयते; विदितदेवताविशेषाधिसुक्तिश्च तत्तद्देवताप्रणी-
तमार्गानुसारिवचनोपदर्शनेन तद्गुणैः च सुखमेव मार्गे
ऽवतारयितुं शक्यत इति ॥

तथा ।

५ साधारणगुणप्रशंसा ॥ ६ ॥

इति ॥ साधारणगुणानां लोकलोकोत्तरयोः सामान्यानां
गुणानां प्रशंसा पुरस्कारो देशनार्हस्यागतो विधेया । यथा ।

प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संभ्रमविधिः

प्रियं कृत्वा मौनं मदमि कथनं चाप्युपकृतेः ।

10 अनुत्सृज्य लक्ष्म्या निर्गमिष्यमाणाः परकथाः

श्रुते चासंतोषः कथमनभिजाते निवर्तते ॥ १ ॥

तथा ।

सम्यक्तदधिकाख्यानम् ॥ ७ ॥

इति । सम्यगविपरीतरूपतया तेभ्यः साधारणगुणैर्भ्यो
15 ऽधिका विशेषवन्तो ये गुणाः, तेषामाख्यानं कथनम् । यथा ।

पञ्चैतानि पवित्राणि सर्वेषां धर्मचारिणाम् ।

अहिंसा मद्यमस्तेयं त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥ १ ॥ इति ॥

तथा ।

अबोधे ऽप्यनिन्दा ॥ ८ ॥

20 इति । अबोधे ऽप्यनवगमे ऽपि सामान्यगुणानां विशेष-
गणानां वा व्याख्यातानामप्यनिन्दा “अहो मन्दबुद्धिर्भवान्

य इत्यमाचक्षणेऽप्यस्मासु न बुध्यते वस्तुतत्त्वं” इत्येवं
 श्रोतुस्तिरस्कारपरिहाररूपा । निन्दितो हि श्रोता किञ्चि-
 द्बुभुत्सुरपि मन् दूरं विरज्यत इति ॥

तर्हि किं कर्तव्यमित्याह ।

शुश्रूषाभावकारणम् ॥ ८ ॥

5

इति ॥ धर्मशान्त्वं प्रति श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा, तत्तत्क्षणो
 भावः परिणामः, तस्य कारणं निर्वर्तनं श्रोतुस्तेष्वेव च नैरिति
 शुश्रूषामनुत्पाद्य धर्मकथने प्रत्युतानर्थसंभवः । पश्यते च । स खलु
 पिशाचकौ वातकौ वा यः परे ऽनर्थिनि वाचमुदीरयति ॥

तथा ।

10

भूयो भूय उपदेशः ॥ १० ॥

इति ॥ भूयो भूयः पुनः पुनः । उपदिश्यत इत्युपदेश
 उपदेशुमिष्टवस्तुविषयः कथञ्चिदनवगमे मति कार्यः । किं न
 क्रियते दृढमंनिपाते रोगिणां पुनः पुनः क्रियातिक्तादि-
 कायपानोपचार इति ।

15

तथा ।

बोधे प्रज्ञोपवर्णनम् ॥ ११ ॥

इति ॥ बोधे सकृदुपदेशेन भूयो भूय उपदेशेन चोपदिष्ट-
 वस्तुनः परिज्ञाने ; तस्य श्रोतुः प्रज्ञोपवर्णनं बुद्धिप्रशंसनं,
 यथा “नालघुकर्माणि प्राणिन एव विधिसूक्ष्मार्थबोद्धारो 20
 भवन्ति” इति ॥

तथा ।

तन्त्रावतारः ॥ १२ ॥

इति ॥ तन्त्र आगमेऽवतारः प्रवेश आगमवज्जमानोत्पादन-
द्वारेण तस्य विधेयः । आगमवज्जमानश्चैवमुत्पादनीयः ।

परलोकविधौ शास्त्रात्प्रायो नान्यदपेक्षते ।

आमन्नभयो मतिमान् अद्धाधनममन्वितः ॥ १ ॥

उपदेशं विनाप्यर्थकामौ प्रति पटुर्जनः ।

धर्मस्तु न विना शास्त्रादिति तत्रादरो हितः ॥ २ ॥

अर्थादावविधानेऽपि तदभावः परं नृणाम् ।

10 धर्मा विधानतोऽनर्थः क्रियोदाहरणात्परः ॥ ३ ॥

तस्मात्सदैव धर्मार्थी शास्त्रयत्नः प्रशस्यते ।

लोके मोहान्धकारेऽस्मिन् शास्त्रालोकः प्रवर्तकः ॥ ४ ॥

“शास्त्रयत्नः” इति शास्त्रे यत्नो यस्येति समासः ।

पापामयोषधं शास्त्रं शास्त्रं पुण्यनिबन्धनम् ।

15 चक्षुः सर्वत्रगं शास्त्रं शास्त्रं सर्वार्थसाधनम् ॥ ५ ॥

न यस्य भक्तिरेतस्मिंस्तस्य धर्मक्रियापि हि ।

अन्धप्रेक्ष्यक्रियातुल्या कर्मदोषादमत्फला ॥ ६ ॥

यः श्राद्धो मन्यते मान्यान्महकारविवर्जितः ।

गुणरागी महभागस्तस्य धर्मक्रिया परा ॥ ७ ॥

20 यस्य त्वनादरः शास्त्रे तस्य अद्धादयो गुणाः ।

उन्मत्तगुणतुल्यत्वाच्च प्रशंसास्पदं सताम् ॥ ८ ॥

मलिनस्य यथात्यन्तं जलं वस्त्रस्य शोधनम् ।

अन्तःकरणरत्नस्य तथा शास्त्रं विदुर्बुधाः ॥८॥

शास्त्रं भक्तिर्जगद्वन्द्वैर्मुक्तेर्दृती परोदिता ।

अत्रैवेयमतो न्याय्या तत्प्राप्त्यामन्नभावतः ॥१०॥

“अत्रैव” इति मुक्तौ, “एवेयं” इति शास्त्रभक्तिः,
“तत्प्राप्त्यामन्नभावतः” इति मुक्तिप्राप्तिममीपभावार्थिति ॥

तथा ।

प्रयोग आश्लेषण्याः ॥ १३ ॥

इति ॥ प्रयोगो व्यापारणं धर्मकथाकाले । आक्षिप्यन्त
आकृष्यन्ते मोहान्तत्वं प्रति भव्यप्राणिनो ऽनयेत्याक्षेपणौ तस्याः 10
कथायाः । सा चाचारव्यवहारप्रज्ञाप्रदृष्टिवादभेदाच्चतुर्धा ।
तत्राचारो लोचास्नानादिमाधुक्रियारूपः, व्यवहारः कथंचिदा-
पन्नदोषव्यपोहाय प्रायश्चित्तलक्षणः, प्रज्ञाप्रिः संशयापन्नस्य
मधुरवचनैः प्रज्ञापनं, दृष्टिवादश्च ओत्रपेक्षया सूक्ष्मजीवादि-
भावकथनमिति ॥ 15

तथा ।

ज्ञानाद्याचारकथनम् ॥ १४ ॥

इति ॥ ज्ञानस्य श्रुतलक्षणस्याचारो ज्ञानाचारः, आदि-
शब्दाद्दर्शनाचारश्चारित्र्याचारस्तपश्चाचारो वीर्याचारश्चेति ।
ततो ज्ञानाद्याचाराणां कथनं प्रज्ञापनमिति ममामः । तत्र 20
ज्ञानाचारो ऽष्टधा, कालविनयबहुमानोपधानानिहव्यञ्ज-

- नार्थतदभयभेदलक्षणः । तत्र काल इति यो यस्याङ्गप्रविष्टादेः
 श्रुतस्य काल उक्तस्मिन्नेव तस्य स्वाध्यायः कर्तव्यः, नान्यदा,
 तीर्थकरवचनात् । दृष्टं च कृष्यादेः कालकरणे फलं विपर्यये
 तु विपर्यय इति । तथा श्रुतग्रहणं कुर्वता गुरोर्विनयः कार्यः ।
- ५ विनयो ह्यभ्युत्थानपादधावनादिः, अविनयगृहीतं हि तदफलं
 भवति । तथा श्रुतग्रहणोद्यतेन गुरोर्बहुमानः कार्यः । बहुमानो
 नामान्तरो भावप्रतिबन्धः । एतस्मिन्मत्याक्षेपणाविफलं श्रुतं
 भवति । अत्र च विनयबहुमानयोश्चतुर्भङ्गौ भवति । एकस्य
 विनयो न बहुमानः, अपरस्य बहुमानो न विनयः, अन्यस्य
- १० विनयोऽपि बहुमानोऽपि, अन्यतरस्य न विनयो नापि बहुमान
 इति । तथा श्रुतग्रहणप्रवृत्तेन तत्फलमभौषतोपधानं^१ कार्यम् ।
 उपदधाति पुष्पाति श्रुतमित्युपधानं तपः । तद्धि यद्यत्राध्ययन
 अगाढादियोगलक्षणमुक्तं तत्तत्र कार्यं, तत्पूर्वश्रुतग्रहणस्यैव
 मफलत्वात् । अनिहव इति गृहीतश्रुतेनानिहवः कार्यः ।
- १५ यद्यत्सुकाशेऽधीतं तत्र न एव कथनौयोऽनान्यः, चित्तकालुष्या-
 पत्तेरिति । तथा श्रुतग्रहणप्रवृत्तेन तत्फलमभौषता व्यञ्जनभेदो
 ऽर्थभेद उभयभेदश्च न कार्यः । तत्र व्यञ्जनभेदो यथा
 “धम्मो मङ्गलमुक्किद्धं” इति वक्तव्ये. “पुल्लो कल्याणं उक्कोमं”
 इत्याह । अर्थभेदस्तु यथा । “आतन्तीके यावन्ती लोगंसि
- २० विष्परामसन्ति” इत्यत्राचारसूत्रे यावन्तः केचन लोकेऽस्मिन्
 पाषण्डिलोके “विपरामृगन्ति” इत्यर्थाभिधाने आवन्तीजनपदे

केया रञ्ज्वन्तो लोको विपरामृशति कूप इत्याह । उभयभेदस्तु
द्वयोरपि याथात्म्योपमर्दे यथा “धर्मा मङ्गलमुत्कृष्टं, अहिंसा
पर्वतमस्तके” इत्यादि । दोषश्चात्र व्यञ्जनभेदे ऽर्थभेदः, तद्भेदे
क्रियायाः, क्रियाभेदे च मोक्षाभावः, तदभावे च निरर्थका
दौचेति ॥

दर्शनाचारोऽपि निःशङ्कित-१-निःकारोद्भूत-२-निर्विचिकित्सा-
३-अमूढदृष्टि-४-उपबृंह-५-स्थिरौकरण-६-वात्सल्य-७-तीर्थप्रभा-
वना-८-भेदादृष्टधैव । तत्र निःशङ्कित इति शङ्कनं शङ्कितं
निर्गतं शङ्कितं यतोऽसौ निःशङ्कितः । देशमर्वशङ्कारहित
इत्यर्थः । तत्र देशशङ्का । ममाने जीवत्वे कथमेको भव्योऽपरस्त्वभव्य 10
इति शङ्कते । सर्वशङ्का तु प्राकृतनिबद्धत्वात्सकलमेवेदं परि-
कल्पितं भविष्यतीति न पुनरालोचयति यथा भावा हेतुग्राह्या
अहेतुग्राह्याश्च । तत्र हेतुग्राह्या जीवास्तित्वादयः, अहेतुग्राह्या
भव्यत्वादयोऽस्मदाद्यपेक्षया प्रकृष्टज्ञानगोचरत्वात्तद्वेदनामिति ।
प्राकृतनिबन्धोऽपि बालादिमाधारण इति । उक्तं च । 15

बालस्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रिकाङ्क्षिणाम् ।

अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः स्मृतः ॥

दृष्टेष्टाविरुद्धत्वाच्च नायं परिकल्पनागोचरः । ततश्च
निःशङ्कितो जीव एवार्हच्छांमनप्रतिपन्नो दर्शनाचार इत्युच्यते ।
अनेन दर्शनदर्शननोरभेदोपचारमाह । तदेकान्तभेदे त्वन्य-
दर्शननिन इव फलाभावान्मोक्षाभाव इत्येवं शेषपदेऽपि भावना
कार्या ॥ तथा निःकारोद्भूतो देशमर्वशङ्कारहितः । तत्र देश-

- काङ्क्षा एकं दर्शनं काङ्क्षते दिग्म्बरदर्शनादि, सर्वकाङ्क्षा तु सर्वाण्येवेति नालोकयति षड्जीवनिकायपीडामसत्प्ररूपणं चेति ॥ विचिकित्सा मतिविभ्रमः । निर्गता विचिकित्सा यस्मादमौ निर्विचिकित्सः, साध्वेव जिनदर्शनं किं तु प्रवृत्त-
- ५ स्यापि सतो ममास्मात्फलं भविष्यति वा न वा कृषीबलादि-
क्रियासूभयथाप्यपलभेरिति कुविकल्पग्रहितः । न ह्यविकल
उपाय उपेयवस्तुपरिप्रापको न भवतीति संजातनिश्चय इत्यर्थः ।
यदा निर्विजुगुप्सः साधुजुगुप्सारहितः ॥ तथामूढदृष्टिः ।
बालतपस्वितपोविद्याद्यतिशयैर्न मूढा स्वभावान्न चलिता दृष्टिः
- १० मस्यदर्शनरूपा यस्यामावमूढदृष्टिः । एतावान् गुणिप्रधानो
दर्शनाचारनिर्देशः ॥ अधुना गुणप्रधानः । उपबृंहणं नाम
समानधार्मिकाणां सद्गुणप्रशंसनेन तद्वृद्धिकरणं ; स्थिरीकरणं
अधर्मादिषोढतां तत्रैव स्थापनं ; वात्सल्यं समानधार्मिकजनोप-
कारकरणं ; प्रभावना धर्मकथाभिस्तीर्थख्यापनेति । गुणप्रधान-
- १५ श्रायं निर्देशो गुणगुणिनोः कथंचिद्भेदस्यापनार्थम् । एकान्ताभेदे
गुणनिवृत्तौ गुणिनोऽपि निवृत्तेः शून्यतापत्तिरिति ॥

चारित्र्याचारोऽष्टधा, पञ्चसमितिचिगुप्तिभेदात् । समिति-
गुप्तिस्वरूपं च प्रतीतमेव ॥

तपश्चाचारस्तु द्वादशविधः, बाह्याभ्यन्तरतपःषट्पदयभेदात् ।

२० तत्र

अनशनमूनोदरता वृत्तेः संक्षेपणं रसत्यागः ।

कायक्लेशः संलीनतेति बाह्यं तपः प्रोक्तम् ॥१॥

प्रायश्चित्तध्यानैर्वैयावृत्यविनयावथोत्सर्गः ।

स्वाध्याय इति तपः षट्प्रकारमाभ्यन्तरं भवति ॥ २ ॥

वीर्याचारः पुनरनिर्जुतबाह्याभ्यन्तरसामर्थ्यस्य मतो ऽनन्त-
रोक्तषट्त्रिंशद्विधे ज्ञानदर्शनाद्याचारे यथाशक्ति प्रतिपत्तिलक्षणं
पराक्रमणं प्रतिपत्तौ च यथाबलं पालनेति ॥

तथा ।

निरीहशक्यपालना ॥ १५ ॥

इति ॥ निरीहेणैहिकपारलौकिकफलेषु राज्यदेवत्वादि-
लक्षणेषु व्यावृत्ताभिलाषेण शक्यस्य ज्ञानाचारादेर्विहितमिद-
मिति बुद्ध्या पालना कार्येति च कथ्यत इति ॥

तथा ।

अशक्ये भावप्रतिपत्तिः ॥ १६ ॥

इति । अशक्ये ज्ञानाचारादिविशेष एव कर्तुमपार्यमाणं
कुतोऽपि धृतिमंहननकालबलादिवैकल्यात् । भावप्रतिपत्तिर्भावे-
नान्तःकरणेन प्रतिपत्तिरनुबन्धः । न पुनस्तत्र प्रवृत्तिरपि, 10
अकालौत्सुक्यस्य तत्त्वत आर्तध्यानत्वादिति ॥

तथा ।

पालनोप्रायोपदेशः ॥ १७ ॥

इति ॥ एतस्मिन् ज्ञानाद्याचारे^१ प्रतिपत्ते मति पाल-
नायापायस्याधिकगुणतुल्यगुणलोकमध्यमं वामलक्षणस्य निजगुण 20

स्थानकोचितक्रियापरिपालनानुस्मरणस्वभावस्य वोपदेशो दातव्य इति ॥

तथा ।

फलप्ररूपणा ॥ १८ ॥

5 इति ॥ अस्याचारस्य सम्यक्परिपालितस्य मतः फलमिहैव तावदुपपन्नवद्भ्रामो भावैश्वर्यवृद्धिर्जनप्रियत्वं च परत्र च सुगति-जन्मोत्तमस्थानलाभः परंपरया निर्वाणावाप्तिश्चेति यत्कार्यं तस्य प्ररूपणा प्रज्ञापना विधीयेति ॥

अत्रैव विशेषमाह ।

10 **देवर्द्धिवर्णनम् ॥ १९ ॥**

इति ॥ देवानां वैमानिकानामृद्धेर्विभूते रूपादिलक्षणाया तुर्णनं प्रकाशनम् । यथा “तत्रोत्तमा रूपमंपत्सत्स्यतिप्रभाव-सुखद्युतिलेश्यायोगो विशुद्धेन्द्रियावधित्वं प्रकृष्टानि भोग-साधनानि दिव्यो विमाननिवहः” इत्यादिवक्ष्यमाणमेव ॥

15 तथा ।

सुकलागमनोक्तिः ॥ २० ॥

इति ॥ देवस्थानाच्छ्रुतावपि “विशिष्टे देशे विशिष्टे कुले निष्कलङ्केऽन्वय उदये मदाचारेणाश्यायिकापुरुषयुक्तेऽनेक-मनोरथावपूरकमत्यन्तनिरवद्यं जन्म” इत्यादिवक्ष्यमाण-

20 लक्षणैवोक्तिः ॥

तथा ।

कल्याणपरंपरास्थानम् ॥ २१ ॥

इति ॥ ततः सुकुलागमनादनन्तरं कल्याणपरंपरायाः “तत्र सुन्दरं रूपमालयो लक्षणां रहितमामयेन^१” इत्यादिरूपाया अत्रैव धर्मफलाध्याये वक्ष्यमाणाया आस्थानं निवेदनं कार्यमिति ॥ 5

तथा ।

असदाचारगर्हा ॥ २२ ॥

इति ॥ असदाचारः सदाचारविलक्षणो हिंमानृतादिर्दश-
विधः पापहेतुभेदरूपः । यथोक्तम् ।

हिंमानृतादयः पञ्च तत्त्वाश्रद्धानमेव च । 10

क्रोधादयश्च चत्वार इति पापस्य हेतवः ॥१॥

तस्य गर्हामदाचारगर्हा । यथा ।

न मिथ्यात्वममः शत्रुर्न मिथ्यात्वममं विषम् ।

न मिथ्यात्वममो रोगो न मिथ्यात्वममं तमः ॥२॥

द्विषद्विषतमो रोगैर्दुःखमेकत्र जायते^२ । 15

मिथ्यात्वेन दुरन्तेन जन्तोर्जन्मनि जन्मनि ॥३॥

वरं ज्वालाकुले चिप्रो देहिनात्मा ऊताग्ने ।

न तु मिथ्यात्वमयुक्तं जीवितव्यं कदाचन ॥४॥

इति तत्त्वाश्रद्धानगर्हा । एवं हिंमादिष्वपि गर्हयोजना
कार्यम् ॥ 20

तथा ।

तत्स्वरूपकथनम् ॥ २३ ॥

इति ॥ तस्यासदाचारस्य हिंसादेः स्वरूपकथनं यथा
“प्रमत्तयोगात्प्राणिव्यपरोपणं हिंसा”, “असदभिधानं मृषा”,
“अदत्तादानं स्तेयं”, “मैथुनमब्रह्म”, “मर्का परिग्रहः” इत्यादि ॥

तथा ।

स्वयं परिहारः ॥ २४ ॥

इति ॥ स्वयमाचारकथकेन परिहारोऽसदाचारस्य संपाद-
नीयः, यतः स्वयमसदाचारमपरिहरतो धर्मकथनं नटवैराग्य-
10 कथनमिवानादेयमेव स्यात्, न तु माध्यमिद्विकरमिति ॥

तथा ।

ऋजुभावासेवनम् ॥ २५ ॥

इति ॥ ऋजुभावस्य कौटिल्यत्यागरूपस्यासेवनमनुष्ठानं
देशकेनैव कार्यम् । एवं हि तस्मिन्निविप्रतारणकारिणि संभाविते
15 मति शिष्यस्तदपदेशान्न कुतोऽपि दूरवर्ती स्यादिति ॥

तथा ।

अपायहेतुत्वदेशना ॥ २६ ॥

इति ॥ अपायानामनर्थानामिहलोकपरलोकगोचाराणां
हेतुत्वं प्रस्तावादसदाचारस्य यो हेतुभावः, तस्य देशना
20 विधेया । यथा ।

यन्न प्रयान्ति पुरुषाः स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् ।

तत्र निमित्तमनर्थः प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥१॥

प्रमादश्चामदाचार इति ॥

अपायानेव व्यक्तौकुर्वन्नाह ।

नारकदुःखोपवर्णनम् ॥ २७ ॥

इति ॥ नरके भवा नारकास्तेषामुपलक्षणत्वात्तिर्यगादीनां

च दुःखान्यशर्माणि, तेषामुपवर्णनं विधेयम् । यथा । 5

तौत्तलैरभिभिर्दोषैः कुन्तेर्विषमैः परश्वधैश्चकैः ।

परशुत्रिशूलतोमरमुद्गरवासौभुशुण्डीभिः ॥ १ ॥

संभिन्नतालुशिरसश्चिन्नभुजाश्चिन्नकर्णनामौष्ठाः ।

भिन्नहृदयोदरान्त्रा भिन्नाक्षिपुटाः सुदुःखार्ताः ॥ २ ॥

निपतन्त उत्पतन्तो विचेष्टमाना महीतले दीनाः ।

नेचन्ते त्रातारं नैरयिकाः कर्मपटलान्धाः ॥ ३ ॥ 10

क्षुत्तृट्हिमात्युष्णभयार्दितानां

पराभियोगव्यमनातुराणाम् ।

अहो तिरश्चामतिदुःखितानां

सुखानुषङ्गः किल वार्त्तमेतत् ॥ ४ ॥

मानुष्यकेऽपि दारिद्र्यरोगदौर्भाग्यशोकमौर्ख्याणि । 15

जातिकुलावयवादिन्यूनत्वं चाश्रुते प्राणी ॥ ५ ॥

देवेषु अवनवियोगदुःखितेषु

क्रोधैर्थापदमदनातितापितेषु ।

आर्या नस्तदिह विचार्य मंगिरस्तु

यत्सौख्यं किमपि निवेदनीयमस्ति ॥ ६ ॥ इति ॥ 20

तथा ।

दुःकुलजन्मप्रशस्तिः ॥ २८ ॥

इति ॥ दुःकुलेषु शक्यवनशबरवर्बरादिसंबन्धिषु यज्जन्मा-
मदाचाराणां प्राणिनां प्रादुर्भावः, तस्य प्रशस्तिः प्रज्ञापना
5 कार्या ॥

तत्र चोत्पन्नानां किमित्याह ।

दुःखपरंपरानिवेदनम् ॥ २९ ॥

इति ॥ दुःखानां शारीरमानसाशर्मलक्षणानां या परंपरा
प्रवाहः, तस्या निवेदनं प्ररूपणम् । यथा । अमदाचारपार-
10 वश्याञ्जीवा दुःकुलेषूत्पद्यन्ते । तत्र चासुन्दरवर्णरमगन्धस्पर्श-
शरीरभाजां तेषां दुःखनिराकरणनिबन्धनस्य धर्मस्य स्वप्ने
ऽप्यनुपलम्भाद्विमानृतस्तेयाशुद्धकर्मप्रवणानां नरकादिफलपाप-
कर्मापचय एव संपद्यते । तदभिभूतानामिह परत्र चाव्य-
वच्छिन्नानुबन्धा दुःखपरंपरा प्रसूयते । यदुच्यते ।

15 तैः कर्मभिः स जीवो विवशः संसारचक्रमुपयाति ।

द्रव्यचेचादा भावभिन्नमावर्तते बद्धशः ॥१॥

तथा ।

उपायतो मोहनिन्दा ॥ ३० ॥

इति ॥ उपायत उपायेनानर्थप्रधानानां मूढपुरुषलक्षणानां
20 प्रपञ्चरूपेण मोहस्य मूढताया निन्दानादरणीयताख्यापनेति ।
यथा ।

अमित्रं कुरुते मित्रं मित्रं हेष्टि हिनस्ति च ।

कर्म चारभते दष्टं तमाहुर्मूढचेतसम् ॥१॥

अर्थवन्त्युपपन्नानि वाक्यानि गुणवन्ति च ।

नैव मूढो विजानाति सुमूर्धुरिव भेषजम् ॥२॥

संप्राप्तः पण्डितः कृच्छ्रं प्रज्ञया^१ प्रतिबुध्यते ।

5

मूढस्तु कृच्छ्रामामाद्यं शिलेवाम्भमि मज्जति ॥३॥

अथवोपायतो मोहफलोपदर्शनद्वारलक्षणान्मोहनिन्दा
कार्येति ।

जन्ममृत्युजराव्याधिरोगशोकाद्युपद्रुतम् ।

बौद्धमाणा अपि भुवं नोद्विजन्यपि मोहतः ॥१॥ 10

धर्मबौजं परं प्राप्य मानुष्यं कर्मभूमिषु ।

न मत्कर्मकृषावस्य प्रयतन्तेऽन्यमेधमः ॥२॥

“अस्य” इति धर्मबौजस्य ।

वडिशामिषवत्तुच्छे कुसुखे दारुणोदये ।

सक्तास्यजान्ति मच्चष्टां धिगहो दारुणं तमः ॥३॥ इति । 15

तथा ।

सज्ज्ञानप्रशंसनम् ॥ ३१ ॥

इति ॥ सदविपर्यस्तं, ज्ञानं यस्य स सज्ज्ञानः पण्डितो

जनः, तस्य सतो वा ज्ञानस्य विवेचनलक्षणस्य प्रशंसनं पुरस्कार

इति । यथा ।

20

तन्नेत्रैस्त्रिभिरीक्षते न गिरिशो नो पद्मजन्माष्टभिः
 स्कन्दो द्वादशभिर्न वा न मघवांश्चतुःसहस्रेण च ।
 संभूयापि जगत्त्रयस्य नयनैस्तद्वस्तु नो वीक्ष्यते
 प्रत्याहृत्य दृशः समाहितधियः पश्यन्ति यत्पण्डिताः ॥१॥

इति ।

तथा ।

नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम् ।
 आपत्सु च न मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः ॥१॥
 न हृष्यत्यात्मनो माने नापमाने च रुष्यति ।
 10 गाङ्गो हृद् द्वाचोभ्यो यः स पण्डित उच्यते ॥२॥
 तथा ।

पुरुषकारसत्कथा ॥ ३२ ॥

इति ॥ पुरुषकारस्योत्साहलक्षणस्य सत्कथा माहृत्य-
 प्रशंगनम् । यथा ।

15 दुर्गा तावदियं समुद्रपरिखा तावन्निरालम्बनं
 योमैतन्ननु तावदेव विषमः पातालयात्रागमः ।
 दत्त्वा मूर्धनि पादमुद्यमभिदो दैवस्य कीर्तिप्रियैः
 वीरैर्यवदहो न माहमतुलामारोप्यते जीवितम् ॥१॥

तथा ।

20 विहाय पौरुषं कर्म यो दैवमनुवर्तते ।
 तद्धि शान्यति तं प्राप्य क्लीबं पतिमिवाङ्गना ॥२॥

तथा ।

वीर्यद्विवर्णनम् ॥ ३३ ॥

इति ॥ वीर्यद्वैः प्रकर्षरूपायाः शुद्धाचारबललभ्यायास्तीर्थ-
करवीर्यपर्यवसानाया वर्णनमिति । यथा ।

मेरुं दण्डं धरां च तत्केचित्कर्तुमौशते ।

5

तत्सदाचारकल्पद्रुफलमाहुर्मर्षयः ॥ १ ॥

तथा ।

परिणते गम्भीरदेशनायोगः ॥ ३४ ॥

इति ॥ अस्मिन्पूर्वमुद्दिष्ट उपदेशजाले अद्भुतज्ञानानुष्ठान-
वत्तया परिणते सात्त्विकभावमुपगते सत्पदेशार्हस्य जन्तोर्गम्भी- 10
रायाः पूर्वदेशनापेक्षयात्यन्तशुद्धाया आत्मास्तित्वतद्वन्धमोक्षादि-
काया देशनाया योगो व्यापारः कार्यः । इदमुक्तं भवति ।
यः पूर्वं साधारणगुणप्रशंसादिरनेकधोपदेशः प्रोक्त आस्ते, स
यदा तदावारककर्मह्यमातिशयादङ्गाङ्गीभावलक्षणं परिणाम-
मुपागतो भवति, तदा जीर्णं भोजनमिव गम्भीरदेशनायामसौ 15
देशनार्होऽवतार्यत इति ॥

अयं च गम्भीरदेशनायोगो न श्रुतधर्मकथनमन्तरेणोप-
पद्यत इत्याह ।

श्रुतधर्मकथनम् ॥ ३५ ॥

इति ॥ श्रुतधर्मस्य वाचनापृच्छनापरावर्तनानुपेक्षाधर्म- 20
कथनलक्षणस्य सकलकुशलकलापकल्पद्रुमविपुलालवालकल्पस्य
कथनम् । यथा ।

चक्षुष्मन्तस्त एवेह ये श्रुतज्ञानचक्षुषा ।

सम्यक् मदैव पश्यन्ति भावान् हेयेतरान्नराः ॥१॥

अयं च 'श्रुतधर्मः' प्रतिदर्शनमन्यथान्यथाप्रवृत्त इति
नामावद्यापि तत्सम्यग्भावं विवेचयितुमलमित्याह ।

5 बहुत्वात्परीक्षावतारः ॥ ३६ ॥

इति ॥ तस्य हि बहुत्वाच्छ्रुतधर्माणां "श्रुतधर्म"इति शब्द-
समानतया विप्रलब्धबुद्धेः परीक्षायां त्रिकोटिपरिशुद्धलक्षणायां
श्रुतधर्मसंबन्धिन्यामवतारः कार्यः । अन्यत्राप्यवाचि ।

तं शब्दमात्रेण वदन्ति धर्मं

10 विज्ञेऽपि लोका न विचारयन्ति ।

स शब्दसाम्येऽपि विचित्रभेदै-

र्विभिद्यते चौरमिवार्जनीयः ॥१॥

लक्ष्मणौ विधातुं मकलां समर्थं

सुदर्लभं विश्वजनीनमेनम् ।

15 परौक्ष्य गृह्णन्ति विचारदक्षाः

सुवर्णवदञ्चनभीतचित्ताः ॥२॥ इति ॥

परौक्षोपायमेवाह ।

कषादिप्ररूपणा ॥ ३७ ॥

इति ॥ यथा सुवर्णमात्रसाम्येन तथाविधमुग्धलोकेष्व-

20 विचारेणैव शुद्धाशुद्धरूपस्य सुवर्णस्य प्रवृत्तौ कर्षच्छेदतापाः

परीक्षणाय विचक्षणैराद्रियन्ते, तथात्रापि श्रुतधर्मं परीक्षणैरे
कषादीनां प्ररूपणेति ॥

कषादीनेवाह ।

विधिप्रतिषेधौ कषः ॥ ३८ ॥

इति ॥ विधिरविरुद्धकर्तव्यार्थोपदेशकं वाक्यं, यथा
“स्वर्गकेवलार्थिना तपोध्यानादि कर्तव्यं”, “समितिगुप्तिशुद्धा
क्रिया” इत्यादि । प्रतिषेधः पुनः “न हिंस्यात्सर्वभूतानि”,
“नानृतं वदेत्” इत्यादि । ततो विधिश्च प्रतिषेधश्च विधि-
प्रतिषेधौ । किमित्याह “कषः” सुवर्णपरीक्षायां कषपट्टके
रेखा । इदमुक्तं भवति । यत्र धर्म उक्तलक्षणो विधिः प्रतिषेधश्च 10
पदे पदे सुपुष्कल उपलभ्यते स धर्म कषशुद्धः, न पुनः—

अन्यधर्मस्थिताः सत्त्वा असुरा इव विष्णुना ।

उच्छेदनीयान्तेषां हि वधे दोषो न विद्यते ॥१॥

इत्यादि वाक्यगर्भ इति ॥

क्वेदमाह ।

15

तत्संभवपालनाचेष्टोक्तिश्छेदः ॥ ३९ ॥

इति ॥ तयोर्विधिप्रतिषेधयोरनाविर्भूतयोः सभवः प्रादुर्भू-
तयोश्च पालना रक्षारूपा; तत्संभवपालनार्थं या चेष्टा
भिचाटनादिबाह्यक्रियारूपा, तस्या उक्तिश्छेदः । यथा कष-
शुद्धवप्यन्तरामशुद्धिमाशङ्कमानाः मौर्वर्णिकाः सुवर्णगुलि-
कादेश्छेदमाद्रियन्ते, तथा, कषशुद्धावापि धर्मस्य छेदमा-

पेक्षन्ते । स च च्छेदो विशुद्धबाह्यचेष्टारूपः । विशुद्धा च चेष्टा सा यत्रामन्तावपि विधिप्रतिषेधावर्धाधितरूपौ स्वात्मानं लभेते लब्धात्मानौ चातिचारलक्षणापचारविरहितावुत्तरोत्तरां वृद्धि-
मनुभवतः । सा यत्र धर्मे चेष्टा सप्रपञ्चा प्रोच्यते स धर्मश्चेद-
शुद्ध इति । यथा कषच्चेदशुद्धमपि सुवर्णं तापमसहमानं
कालिकोन्मीलनदोषान्न सुवर्णभावमश्नुते, एवं धर्मोऽपि
मत्यांमपि कषच्चेदशुद्धौ तापपरीक्षायामनिर्वहमाणो न
स्वभावमाप्नादयति ॥

अतस्त्वापं प्रज्ञापयन्नाह ।

10 उभयनिबन्धनभावदादस्तापः ॥ ४० ॥

इति ॥ उभयोः कषच्चेदयोरनन्तरमेवोक्तरूपयोर्निबन्धनं
परिणामिरूपं कारणं यो भावो जीवादिलक्षणः, तस्य वादः
प्ररूपणा । किमित्याह “तापः” । अत्र श्रुतधर्मपरीक्षाधिकारे ।
इदमुक्तं भवति । यत्र शास्त्रे द्रव्यरूपतयाप्रच्युतानुत्पन्नः
15 पर्यायात्मकतया च प्रतिक्षणमपरापरस्वभावास्कन्दनेनानित्य-
स्वभावो जीवादिरवस्थाप्यते, स्यात् तत्र तापशुद्धिः, यतः
परिणामिन्येवात्मादौ तथाविधाशुद्धपर्यायनिरोधेन ध्याना-
ध्ययनाद्यपरशुद्धपर्यायप्रादुर्भावादृक्प्रलक्षणः कषो बाह्यचेष्टा-
शुद्धिलक्षणश्च च्छेद उपपद्यते, न पुनरन्यथेति ॥

20 एतेषां मध्यात्को बलीयानितरो वेति प्रश्ने यत्कर्तव्यं
तदाह ।

अमीषामन्तरदर्शनम् ॥ ४१ ॥

इति ॥ अमीषां त्रयाणां परीक्षाप्रकाराणां परस्परमन्तरस्य
विशेषस्य समर्थामर्थरूपस्य दर्शनं कार्यमुपदेशकेन ॥
तदेव दर्शयति ।

कषच्छेदयोरयत्नः ॥ ४२ ॥

5

इति ॥ कषच्छेदयोः परीक्षात्मत्वेनादरणीयतायामयत्नो
ऽतात्पर्यं मतिमतामिति ॥
कुत इत्याह ।

तद्भावेऽपि तापभावेऽभावः ॥ ४३ ॥

इति ॥ तयोः कषच्छेदयोर्भावः सत्ता तद्भावस्तस्मिन् किं 10
पुनरतद्भाव इत्यपिशब्दार्थः । किमित्याह “तापाभावे” उक्त-
लक्षणतापविरहे “अभावः” परमार्थतोऽसत्तैव परीक्षणीयस्य ।
न हि तापे विघटमानं हेम कषच्छेदयोः सतोरपि स्वं स्वरूपं
प्रतिपत्तुमशक्यं, जातिसुवर्णत्वात्तस्य ॥

एतदपि कथमित्याह ।

15

तच्छुद्धौ हि तत्साफल्यम् ॥ ४४ ॥

इति ॥ तच्छुद्धौ तापशुद्धौ । ‘हिर्यस्मात्’ । तत्साफल्यं तयोः
कषच्छेदयोः सफलभावः । तथाहि । ध्यानाध्ययनादिकोऽर्थो
विधेयमानः प्रागुपात्तकर्मनिर्जरणफलो ‘हिर्यमादिकश्च’ प्रति-

षिध्यमानो नवकर्मापादाननिरोधफलः । बाह्या चेष्टाशुद्धिश्चानयोरेवानाविर्भूतयोश्च परिपालनेन फलवन्तौ स्यात्, न चापरिणामिन्यात्मन्युक्तलक्षणौ कषच्चेदौ स्वकार्यं कर्तुं प्रभवितुं स्यातामिति तयोस्तापशुद्धावेव मफलत्वमुपपद्यते, न पुनरन्यथेति ॥

ननु फलविकलावपि तौ भविष्यत इत्याह ।

फलवन्तौ च वास्तवौ ॥ ४५ ॥

इति ।^{१०} उक्तलक्षणफलभाजौ मन्तौ पुनस्तौ कषच्चेदौ वास्तवौ भवतः । स्वमाध्यक्रियाकारिणो हि वस्तुनो वस्तुत्वमुपगच्छन्ति मन्तः ॥

विपक्षे बाधामाह ।

अन्यथा याचितकमण्डनम् ॥ ४६ ॥

इति ॥ अन्यथा फलविकलौ मन्तौ वस्तुपरीक्षाधिकारे समवतारितावपि तौ याचितकमण्डनं वर्तेत इति । परकीयत्व-
 १० संभावनोपहतत्वात्कुत्सितं याचितं याचितकं तच्च तन्मण्डनं च कटककुण्डलादिराभरणविशेषो याचितकमण्डनम् । द्विविधं ह्यलंकारफलम् ।^{१०} निर्वाहे मति परिशुद्धाभिमानिकसुखजनिका स्वशरीरशोभा, कथंचिन्निर्वहणाभावे च तेनैव निर्वाहः । न च याचितकमण्डनं एतद्विषयमप्यस्ति, परकीयत्वात्तस्य । ततो
 २० याचितकमण्डनमिव याचितकमण्डनम् । इदमुक्तं भवति ।

द्रव्यपर्यायोभयस्वभावे जीवे कषच्छेदौ निरूपचरिततया
 स्थाप्यमानौ स्वफलं प्रत्यवन्त्यमामर्थविव स्थातां; नित्याद्ये-
 कान्तवादे तु स्ववादशोभार्थं तद्वादिभिः कल्प्यमानावप्येतौ
 याचितकमण्डनाकारौ प्रतिभासेते, न पुनः स्वकार्यकारा-
 वित्याह । अवगतं यथा कषच्छेदतापशुद्धः श्रुतधर्मो यादवः;
 परं किंप्रणेदकोऽसौ प्रमाणमिति व्यतिरेकतः माधयन्नाह ।

नातत्त्ववेदिवादः सम्यग्वादः ॥ ४७ ॥

इति ॥ न नैवातत्त्ववेदिनः भावादेव वस्तुतत्त्वमज्जातं
 शीलस्य पुरुषविशेषस्यावाग्दृष्टिर्न इत्यर्थः, वादो वस्तुप्रणयनं, 10
 अतत्त्ववेदिवादः । किमित्याह “सम्यग्वादः” यथावस्थितार्थवादः
 भावादेवौच्यमाणेन हि प्रमात्रा प्रोक्तं जात्यन्वचित्रं करणरा-
 लिखितचित्रकर्मवद्यथावस्थितरूपविमंवादेनाममञ्जममेव शास्त्रं
 स्यादिति कषं तद्भाषितं वस्त्वविपर्यौतरूपतां प्रतिपत्तुमुत्सहत
 इति ॥

15

सम्यग्वादताया एवोपायमाह ।

बन्धमोक्षोपपत्तितस्तच्छब्धिः ॥ ४८ ॥

इति ॥ बन्धो मिथ्यात्वादिहेतुभ्यो जीवस्य कर्मपुद्गलानां
 च वज्रयःपिण्डयोरिव क्षीरनीरयोरिव वा परस्परमन्त्रिभाग-
 परिणामेनावस्थानम् । मोक्षः पुनः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्येभ्यः 20

कर्मणामत्यन्तोच्छेदः । ततो बन्धश्च मोक्षश्च बन्धमोक्षौ,
तयोरुपपत्तिर्घटना, तस्याः मकांशान्तच्छुद्धिर्वस्तुवादनिर्मलता
चिन्तनीया । इदमुक्तं भवति । यस्मिन्सिद्धान्ते बन्धमोक्षयोग्य
आत्मा तैस्तैर्विशेषैर्निरूप्यते, स सर्ववेदिपुरुषप्रतिपादित इति
॥ कोविदेर्निश्चयत इति ॥

इयमपि बन्धमोक्षोपपत्तिर्यथा युज्यते तथाह ।

इयं बध्यमानबन्धनभावे ॥ ४८ ॥

इति ॥ इयं बन्धमोक्षोपपत्तिर्वध्यमानस्य बन्धनस्य च
वर्त्यमाणस्य भावे मङ्गावे मति भवति ॥

॥ कुत इत्याह ।

कल्पनामात्रमन्यथा ॥ ५० ॥

इति ॥ यस्मात्कारणादियं कल्पनैव केवला वितथार्थ-
प्रतिभासरूपा न पुनस्तत्र प्रतिभाममानोऽर्थोऽप्येति कल्पना-
मात्रमन्यथा मुख्यबध्यमानबन्धनयोरभावे वर्तत इति ॥

बध्यमानबन्धन एव व्याचष्टे ।

बध्यमान आत्मा बन्धनं वस्तुसत्कर्म ॥ ५१ ॥

इति ॥ तत्र बध्यमानः स्वसामर्थ्यतिरोधानेन पारवश्य-
मानौघमानः । क इत्याह “आत्माः” चतुर्दशभूतग्रामभेदभिन्नो
जैवः प्रतिपाद्यते । तथा बध्यते मिथ्यात्वादिभिर्घृतभिरात्माने-

नेति बन्धनम् । किमित्याह “वस्तुसत्” परमार्थतो विद्यमानं
 “कर्म” ज्ञानावरणादि, अनन्तानन्तपरमाणुप्रचयस्वभावं ; अत
 एव मूर्धप्रकृतौति । अत्र “आत्म”— ग्रहणेन सांख्यमतनिरास-
 माह, यतस्तत्रोच्यते ।

आत्मा न बध्यते नापि मुच्यते नापि संसरति कश्चित् । 5

संसरति बध्यते मुच्यते च नानाश्रया प्रकृतिः ॥

“वस्तुसद्”— ग्रहणेन तु मौगतमतस्य, यतस्तत्रापि पंथ्यते ।

चित्रमेव हि संमारो रागादिक्लेशवासितम् ।

तदेव तेर्विनिर्मुक्तं भवान्त इति कथ्यते ॥१॥

“रागादिक्लेशवासितं” इति, रागादिक्लेशैः सर्वथा चित्ताद- 10

व्यतिरिक्तैर्वासितं संस्कृतम् । एवं हि बध्यमानान्न भिन्नं

“वस्तुसत्कर्म” इत्यभ्युपगतं भवति । तत्र प्रकृतेरेव प्रथमोला-

भ्युपगम आत्मनः संमारापवर्गावस्थयोरभिन्नैकस्वभावत्वं

योगिनां यमनियमाद्यनुष्ठानं मुक्तिफलतयोक्तं यद्योगशास्त्रेषु

तद्व्यर्थमेव स्यात् । बौद्धस्यापि चित्तादव्यतिरिक्तकर्मवादिनो 15

ऽवस्तुमत्त्वमेव कर्मणः स्यात्, यतो यद्यतोऽव्यतिरिक्तस्वरूपं

तत्तदेव भवति स च लोके तदेव तेनैव बध्यत इति

प्रतीतिरस्ति, बध्यमानबन्धनयोः पुरुषनिगडादिरूपयोर्भिन्न-

स्वभावयोरेव लोके व्यवह्रियमाणत्वात् । किं च । चित्तमात्रत्वे

कर्मणोऽभ्युपगम्यमाने संमारापवर्गयोर्भेदो न प्राप्नोति, चित्त- 20

मात्रस्थोभयत्राण्यविशेषात् ॥

बन्धमोक्षहेतुनेवाह ।

हिंसादयस्तद्योगहेतवस्तदितरे तदितरस्य ॥ ५२ ॥

इति ॥ “हिंसादयः” इति हिंसानृतादयो जीवपरिणाम-
विशेषाः । किमित्याह “तद्योगहेतवः” तस्य बन्धस्य संसार-
फलत्वेन परमार्थचिन्तायां पापात्मकस्यैव हेतव आत्मना सह
५ बन्धकारणभावमापन्ना वर्तन्ते । यद्वाचि ।

हिंसानृतादयः पञ्च तत्त्वाश्रद्धानमेव च ।

क्रोधादयश्च चत्वार इति पापस्य हेतवः ॥ १ ॥

तथा तदितरेभ्यो हिंसादिभ्य इतरेऽहिंसादय एव
तदितरस्य तस्माद्वन्धादितरो मोक्षः, तस्यानुरूपकारणप्रभव-
10 त्वात्सर्वकार्याणामिति ॥

बन्धस्यैव स्वरूपमाह ।

प्रवाहतोऽनादिमान् ॥ ५३ ॥

इति ॥ प्रवाहतः परंपरातोऽनादिमानादिभूतबन्धकाल-
विकलः ॥

15 अत्रैवार्थ उपचयमाह ।

कृतकत्वेऽप्यतीतकालवदुपपत्तिः ॥ ५४ ॥

इति ॥ कृतकत्वेऽपि स्वहेतुभिर्निष्पादितत्वेऽपि बन्धस्यातीत-
कालस्त्वोपपत्तिर्घटनानादिमत्त्वस्य वक्तव्या । किमुक्तं भवति ।
प्रतिक्षणं क्रियमाणेऽपि बन्धः प्रदाहापेक्षयातीतकालवदनादि-
20 मानेव ॥

अथ यतोऽशादनयोर्दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावोऽभूत्तं माक्षादेव दर्शयन्नाह ।

वर्तमानताकल्पं कृतकत्वम् ॥ ५५ ॥

इति ॥ यादृशौ अतीतकालममयानां वर्तमानता मांप्रत-
रूपता तादृशं बन्धस्य कृतकत्वं क्रियमाणत्वं क्रियाकालनिष्ठा-
कालयोश्च निश्चयनयाभिप्रायेणाभेदादेवमुपन्यस्तमन्यथा वर्त-
मानताकल्पं क्रियमाणत्वमित्युपन्यमितुं युक्तं स्यात् ॥

यादृशि चात्मनि प्रागुपन्यस्ता बन्धहेतव उपपद्यन्ते,
तमन्वयव्यतिरेकाभ्यामाह ।

परिणामिन्यात्मनि हिंसादयो भिन्नाभिन्ने च १०
देहात् ॥ ५६ ॥

इति ॥ परिणमनं परिणामो द्रव्यरूपतयावस्थितस्यैव
वस्तुनः पर्यायान्तरप्रतिपत्तिः । यथोक्तम् ।

परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् ।

न च सर्वथा विनाशः परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥ १ ॥ ११

“परिणामो नित्यमस्यास्ति” इति परिणामौ, तत्रात्मनि
जीवे हिंसादयः प्राग्लिखिता उपपद्यन्ते । तथा भिन्ने प्रथग्रूपे,
अभिन्ने च तद्विपरीते । चकारो विगोषणममुच्यते । कस्मा-
दित्याह “देहात्” शरीरात् ॥

अत्रैवार्थं विपक्षे बाधामाह ।

अन्यथा तदयोगः ॥ ५७ ॥

इति ॥ यदि हि परिणाम्यात्मा भिन्नाभिन्नश्च देहान्नेष्यते,
तदा हिंसादीनां बन्धहेतुतयोपन्यस्तानामयोगोऽघटना ॥

कथमित्याह ।

नित्य एवाधिकारतोऽसंभवात् ॥ ५८ ॥

इति ॥ नित्य एवाप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभाव आत्मानि न तु
पर्यायनयावलम्बनेनानित्यरूपेऽपौत्येवकारार्थः । अभ्युपगम्यमाने
द्रव्यास्तिकनयावष्टम्भतोऽधिकारतस्तिलतुषत्रिभागमात्रमपि पूर्व-
स्वरूपादप्रच्यवमानत्वेनासंभवादघटनात् हिंसायाः, यतो विव-
10 क्षितहिंसा विवक्षितपर्यायविनाशादिस्वभावा शास्त्रेषु गीयते ।
यथोक्तम् ।

तत्पर्यायविनाशो दुःखोत्पादस्तथा च मंक्रेशः ।

एष वधो जिनभणितो वर्जयितव्यः प्रयत्नेन ॥ १ ॥

तथा ।

अनित्ये चापराहिंसनेन ॥ ५९ ॥

इति ॥ अनित्ये च सर्वथा प्रतिक्षणभङ्गुरे पुनरात्मन्यभ्यु-
गम्यमाने मति । अपरेण केनचिन्मुञ्चकादिना । अहिंसमनेना-
व्यापादनेन । कस्यचिच्छूकरादेर्हिंसासंभवः । प्रतिक्षणभङ्गुरत्वा-
भ्युपगमे हि सर्वेष्व्वात्मसु स्वत एव स्वजन्मलाभक्षणानन्तरं सर्वथा
20 निवर्तमानेषु कः कस्य हिंसकः को वा कस्य हिंसनीय इति ॥

तथा ।

भिन्न एव देहान्न स्पृष्टवेदनम् ॥ ६० ॥

इति ॥ यदि हि भिन्न एव विलक्षण एव सर्वथा देहा-
दात्माः तदा न नैव स्पृष्टस्य योषिच्छरोरशयनामनादेः
कण्टकज्वलनज्वालादिश्लेष्टानिष्टरूपस्य स्पृशनेन्द्रियविषयस्य देहेन
स्पृश्यमानस्य वेदनमनुभवनं प्राप्नोति भोगिनः पुरुषस्य । न हि 5
देवदत्ते शयनादीनि भोगाङ्गानि स्पृशति विष्णुमित्रस्यानुभव-
प्रतीतिरस्तीति ॥

तथा ।

निरर्थकश्चानुग्रहः ॥ ६१ ॥

इति ॥ निरर्थकः पुरुषमंतोषलक्षणफलविकलः । चः ममुच्चये । 10
अनुग्रहः सक्चन्दनाङ्गनावसमादिभिर्भागाङ्गैरुपष्टम्भो भवेद्देहस्य,
'देहादात्मनोऽत्यन्तभिन्नत्वात् । निग्रहस्याप्युपलक्षणमेतत् ॥

एवं भेदपक्षं निराकृत्याभेदपक्षनिराकरणायाह ।

अभिन्न एवामरणं वैकल्यायोगात् ॥ ६२ ॥

इति । अभिन्न एव देहात्मवर्था नानालम्बनालम्बमान 15
आत्मनि मति चैतन्यविशिष्टः कायः पुरुष इति मतावलम्बिनां
सुरगुरुशिष्याणामभ्युपगमेन । किमित्याह “अमरण” मृत्योरभाव
आपद्यत आत्मनः । कुत इत्याह । वैकल्यस्यायोगादघटनात्,
यतो मृतेऽपि देहे न किञ्चित्पृथिव्यादिभूतानां देहारम्भकानां
वैकल्यमुपलभ्यते । वायोस्तत्र वैकल्यमिति चेत् । न, वायु- 20
मन्त्रेणोच्छूनभावायोगात् । तर्हि तेजसस्तत्र वैकल्यमस्तीति

चेत् । न, तेजसो व्यतिरेकेण कथितभावाप्रतिपत्तेरिति कथं
देहाभिज्ञात्मवर्णिनां मरणमुपपन्नं भवेदिति । प्राक्तनावस्थयो-
र्वायुतेजसोस्तत्राभावान्तरणमुपपद्यत इति चेत् । उच्यते ।

मरणे परलोकाभावः ॥ ६३ ॥

इति ॥ मरणेऽभ्युपगम्यमाने परलोकस्थाभावः प्रसज्यते ।
न हि देहादभिन्न एवात्मन्यभ्युपगम्यमाने कश्चित्परलोकयायौ
मिद्व्यति, देहस्यात्रैव तावत्यातदर्शनात्तद्व्यतिरिक्तस्य चात्मनो
ऽनभ्युपगमात् । न च वक्तव्यं “परलोक एव तर्हि नास्ति”,
तस्य सर्वविशिष्टैः प्रमाणोपपन्नोपपन्नत्वेनाभौष्टत्वात् । प्रमाणं
१० चेदम् । यो योऽभिलाषः स सोऽभिलाषान्तरपूर्वको दृष्टः, यथा
यौवनकालाभिलाषो बालकालीनाभिलाषपूर्वकः, अभिलाषश्च
बालस्य तदहर्जातस्य प्रसारितलोचनस्य मातुः स्तनौ निभालयतः
स्तन्यसृष्टारूपः । यच्च तदभिलाषान्तरं तन्नियमाद्भवान्तरभावीति ॥
तथा ।

१५ देहकृतस्यात्मनानुपभोगः ॥ ६४ ॥

इति ॥ एकान्तभेदे देहात्मनोरभ्युपगते सांख्येन देहेन
कृतस्य परेषां ताडनतर्जनहिंसनादिना देवतानमनस्तवनादिना
चोपायेनोपात्तस्य शुभाशुभरूपस्य, कर्मण आत्मनानुपभोगः
सुखदुःखानुभवद्वारेणावेदनमापद्यते । न हि कश्चिदन्यकृतं
२० शुभमशुभं वा वेदयितुमर्हति, कृतनाशाकृताभ्यागमदोष-
प्रसङ्गादिति ॥

तथा ।

आत्मकृतस्य देहेन ॥ ६५ ॥

इति ॥ यदि च देहाद्भिन्न एवात्म्यभ्युपगमः तदात्मकृतस्य कुशलादकुशलादानुष्ठानादात्मसमुपार्जितस्य शुभस्याशुभस्य च कर्मण इहामुत्र च देहेन कर्त्तानपभोगोऽवेदनं प्रसज्यते, अन्यकृतत्वात् ॥

यदि नामैवमापद्यते, तथापि को दोष इत्याह ।

दृष्टेष्टबाधा ॥ ६६ ॥

इति ॥ दृष्टस्य सर्वलोकप्रतीतस्य देहकृतस्यात्मना, आत्मकृतस्य च देहेन यः सुखदुःखानुभवः, तस्य ; दृष्टस्य च 10
शास्त्रसिद्धस्य बाधापङ्क्तवः प्राप्नोति । तथाहि । दृश्यते एवात्मा देहकृताच्चौर्यपारदार्याद्यनार्थकार्याच्चारकादौ चिरशोकविषादा-
दीनि दुःखानि समुपलभमानः, शरीरं च तथाविधमनः-
संज्ञोभादापन्नज्वरादिजनितव्यथामनुभवति । न च दृष्टेष्टापला-
पिता युक्ता मतां नास्तिकलक्षणत्वात्तस्याः ॥ 15

इत्थं सर्वथा नित्यमनित्यं च तथा देहाद्भिन्नमभिन्नं चात्मानमङ्गीकृत्य हिमादौनामसंभवमापाशोपमहरन्नाह ।

अतोऽन्यथैतत्सिद्धिरिति तत्त्ववादः ॥ ६७ ॥

इति ॥ अत एकान्तवादादन्यथा नित्यानित्यादिस्वरूप आत्मनि समभ्युपगम्यमाने । एतत्सिद्धिर्हिमादिमिद्धिः, तत्सिद्धौ 20

च तन्निबन्धना बन्धमोक्षमिद्विरिति । एष तत्त्ववादः प्रतिज्ञायते
योऽतत्त्ववादिना पुरुषेण वेदितुं न पार्यत इति ॥

एवं तत्त्ववादे निरूपिते किं कार्यमित्याह ।

परिणामपरौक्षा ॥ ६८ ॥

- ५ इति ॥ परिणामस्य तत्त्ववादविषयज्ञानश्रद्धानलक्षणस्य
परौक्षा एकान्तवादास्तुतिस्तवनवचनसंभाषणादिनोपायेन निर्ण-
यनं विधेयम् ॥

ततोऽपि किं कार्यमित्याह ।

शुद्धे बन्धभेदकथनम् ॥ ६९ ॥

- 10 इति ॥ शुद्धे परमां शुद्धिमागते परिणामे बन्धभेदकथनं
बन्धभेदस्य मूलप्रकृतिबन्धरूपस्याष्टविधस्योत्तरप्रकृतिबन्धस्वभावस्य
च मग्ननवतिप्रमाणस्य कथनं प्रज्ञापनं कार्यं बन्धगतकादि-
ग्रन्थानुसारेणेति ॥

तथा ।

- 15 वरबोधिलाभप्ररूपणा ॥ ७० ॥

इति ॥ वरस्य तौर्थ्यकरलक्षणफलकारणतया शेषबोधि-
लाभेभ्योऽतिशायिनो बोधिलाभस्य प्ररूपणा प्रज्ञापना । अथवा
वरस्य द्रव्यबोधिलाभव्यतिरेकिणः पारमार्थिकस्य बोधिलाभस्य
प्ररूपणा हेतुतः स्वरूपतः फलतश्चेति ॥

- 20 तच्च हेतुतस्तावदाह ।

तथाभव्यत्वादितोऽसौ ॥ ७१ ॥

इति ॥ भव्यत्वं नाम मिद्धिगमनयोग्यत्वमनादिपारिणामिको
भावः, आत्मस्वतत्त्वमेव; तथाभव्यत्वं तु भव्यत्वमेव कालादि-
भेदेनात्मनां बीजमिद्धिभावान्नानारूपतामापन्नम् । आदि-
शब्दात्कालनियतिकर्मपुरुषपरिग्रहः । तत्र कालो विशिष्ट- 5
पुद्गलपरावर्तोत्सर्पिण्यादिः । तथाभव्यत्वस्य फलदानाभिमुख्य-
कारो वसन्तादिवदनस्यतिविशेषस्य कालमद्भावेऽपि न्यूनाधिक-
व्यपोहेन नियतकार्यकारिणौ नियतिः । अपचोयमानमंकेशं
नानाशुभाशयमवेदनहेतुः कुशलानवन्धि कर्म । समुपचित-
पुण्यमंभारो मन्त्राकल्याणशयः प्रधानपरिज्ञानवान् प्रकृष्य- 10
माणार्थपरिज्ञानकुशलः पुरुषः । ततस्तथाभव्यत्वमादौ येषां ते
तथा, तेभ्योऽसौ वरबोधिलाभः प्रादुरन्ति । स्वरूपं च
जौवादिपदार्थश्रद्धानमस्य ॥

अथ फलत एनमेवाह ।

ग्रन्थिभेदे नात्यन्तमंकेशः ॥ ७२ ॥

15

इति ॥ इह ग्रन्थिरिव ग्रन्थिर्दृढो रागद्वेषपरिणाम, तस्य
ग्रन्थिभेदेऽपूर्वकरणवज्रशूच्या विदारणे मति लब्धशुद्धतत्त्वश्रद्धान-
मामर्थ्यान्नात्यन्तं न प्राग्वरतिनिविडतया मंकेशो रागद्वेष-
परिणामः प्रवर्तते । न हि लब्धवेधपरिणामो मणिः कथं-
चिन्मलाप्ररितरन्ध्रोऽपि प्रागवस्थां प्रतिपद्यत इति ॥

20

एतदपि कुत इत्याह ।

न भूयस्तदन्धनम् ॥ ७३ ॥

इति ॥ यतो न भूयः पुनरपि तस्य ग्रन्थेर्बन्धनं निष्पादनं
भेदे मति संपद्यत इति । किमुक्तं भवति । यावत्तौ ग्रन्थि-
भेदकाले सर्वकर्मणामायुर्वर्जानां स्थितिरन्तःभागरोपमकोटा-
5 कोटिलक्षणावशिष्यते तावत्प्रमाणमेवामौ सम्यगुपलब्धसम्यग्दर्शनो
जौवः कथंचित्सम्यक्प्रापगमात्तौ ब्रायामपि तथाविधमंशेऽप्राप्तौ
बध्नाति न पुनस्तं बन्धेनातिक्रामतीति ।

तथा ।

असत्यपाये न दुर्गतिः ॥ ७४ ॥

10 इति ॥ असत्यविद्यमानेऽपाये विनाशे सम्यग्दर्शनस्य परि-
शुद्धभवंत्वपरिपाकसामर्थ्यान्मतिभेदादिकारणानवाप्तौ न नैव
दुर्गतिः कुदेवत्वकुमानुषलतिर्यक्कनारकत्वप्राप्तिः संपद्यते, किं
तु सुदेवत्वसुमानुषले एव स्यातां, अन्यत्र पूर्वबद्धाद्युष्केभ्य इति ॥

तथा ।

15 विशुद्धेश्चारित्र्यम् ॥ ७५ ॥

इति ॥ विशुद्धेः परिशुद्धनिःशङ्कितत्वादिदर्शनाचारवारि-
पूरप्रचालितशङ्कादिपङ्कतया प्रकर्षप्रार्थितलक्षणायाः सम्यग्दर्शन-
सत्कायाः मुकाशात् । किमित्याह “चारित्र्यं” सर्वसावद्ययोग-
परिहारनिरवद्ययोगसमाचाररूपं संपद्यते शुद्धसम्यक्त्वस्यैव

20 चारित्र्यरूपत्वात् । तथा चाचारसूत्रम् ।

जं मोहन्ति पासहा तं ममन्ति पासहा ।
जं ममन्ति पासहा तं मोहन्ति पासहं त्ति ॥^१

भावनातो रागादिक्षयः ॥ ७६ ॥

इति ॥ भाव्यन्ते मुमुक्षुभिरभ्यस्यन्ते निरन्तरमेता इति
भावनाः । ताश्चानित्यत्वाशरणत्वादयो द्वादश । यथोक्तम् ।

भावयितव्यमनित्यत्वमशरणत्वं तथैकतान्यत्वे ।

अशुचित्वं संसारः कर्मान्धवसंवरविधिश्च ॥ १ ॥

निर्जरणलोकविस्तरधर्मस्वाख्याततत्त्वचिन्ताश्च ।

बोधेः सुदर्लभत्वं च भावना द्वादश विशुद्धाः ॥ २ ॥

ताभ्यो रागादिक्षयो रागद्वेषमोहमलप्रलयः संजायते । 10

सम्यक्चिकित्सायेव वातपित्तादिरोगापगमः प्रचण्डपर्वनादा यथा

मेघमण्डलविघटनं, रागादिप्रतिपक्षभूतत्वाद्भावनानामिति ॥

ततोऽपि किमित्याह ।

तद्भावेऽपवर्गः ॥ ७७ ॥

इति ॥ तस्य रागादिक्षयस्य भावे सकललोकालोकविज्ञो- 15
कनशालिनाः केवलज्ञानदर्शनयोर्लब्धौ मत्यां नित्यैर्णभवारणवस्य
मतो जन्तोःपवर्ग उक्तनिरुक्त उद्भवतीति ॥

१ C reads the whole sūtra as follows: जं मोहन्ति
पासहा तं मोहन्ति पासहं त्ति ।

किंलक्षण इत्याह ।

स आत्यन्तिको दुःखविगम इति ॥ ७८ ॥

इति ॥ मोऽपवर्गः । अत्यन्तं सकलदुःखशक्तिनिर्मूलनेन
भवतीत्यात्यन्तिकः । दुःखविगमः सर्वशारीरमानमाशर्मविरहः

5 सर्वजौवलोकामाधारणानन्दानुभवश्चेति ॥

इत्थं देशनाविधिं प्रपञ्चोपमंहरन्नाह ।

एवं संवेगकृद्गर्म आख्येयो मुनिना परः ।

यथाबोधं हि शुश्रूषोर्भावितेन महात्मना ॥ ७९ ॥

इति ॥ एवमुक्तन्यायेन संवेगकृत्संवेगकारौ देशनार्ह-

10 प्राणिनः । संवेगलक्षणं चेदम् ।

तथे धर्मं ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे

देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते ।

माधौ सर्वग्रन्थमन्दर्भहीने

संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥१॥ इति ॥

15 धर्म उक्तलक्षण आख्येयः प्रज्ञापनौथो मुनिना गीतार्थेन
माधुना, अन्यस्य धर्ममुपदेष्टुमनधिकारित्वात् । यथोक्तं निश्रुते ।

संसारदुःखवहणो विषोक्तणो भवियपुण्डरीयाणं ।

धम्मो जिणपद्मत्तो पक्कप्पजइणा कहेयव्वो ॥१॥

“प्रकल्पयतिना” इत्यधौतनिश्रुयाध्ययनेनेति । परः शेष-

20 तौर्यान्तरौयधर्मातिशायितया प्रकृष्टः । कथमाख्येय इत्याह

“यथाबोधं हि” इति यथावबोधमेव, अनवबोधे धर्माख्यान-
स्योन्मार्गदेशनारूपत्वेन प्रत्युतानर्थसंभवात् । पठितं च “न
ह्यन्धेनान्धः समालोक्यमाणः सम्यग्ध्वानं प्रतिपद्यते” इति ।
कौटुशस्य मत इत्याह “शुश्रूषोः” श्रोतुमुपस्थितस्य । कौटुशेन
मुनिनेत्याह “भावितेन” आख्यायमानधर्मप्रतिबद्धवामना- 5
वासितेन, भावाद्भावप्रसूतिरिति वचनात्, भाविताख्यानस्य
श्रोतुस्तथाविधश्रद्धानादिनिबन्धनत्वात् । पुनरपि कौटुशेनेत्याह
“महात्मना” तदनुग्रहैकपरायणतया महानात्मा यस्य स
तथा तेनेत्याह । धर्माख्यानेऽपि यदा तथाविधकर्मदोषा- 10
न्नावबोधः श्रोतुरुत्पद्यते, तदा किंफलं धर्माख्यानमित्याह ।

अबोधेऽपि फलं प्रोक्तं श्रोतॄणां मुनिरत्तमैः ।

कथकस्य विधानेन नियमाच्छुद्धचेतमः ॥ ८० ॥

इति ॥ अबोधेऽप्यनवबोधेऽपि सम्यग्धर्मस्य फलं क्लिष्टकर्म-
निर्जरालक्षणं प्रोक्तम् । केषामनवबोध इत्याह “श्रोतॄणां” 1.
आवकाणाम् । क्लृप्तमित्याह “मुनिरत्तमैः” भगवद्भिरर्हद्भिः ।
कथकस्य धर्मदेशकस्य साधोर्विधानेन बालमध्यमबुद्धिबुधरूप-
श्रोतॄणापेक्षालक्षणेन नियमादवश्यंतया । कौटुशस्य कथक-
स्येत्याह “शुद्धचेतमः” परानुग्रहप्रवृत्तिपरिणामस्येत्याह ।
प्रकारान्तरेणापि देशनाफलस्य संभाव्यमानत्वादलमिहैव 20
यत्नेनेत्याशङ्क्याह ।

नोपकारो जगत्यस्मिंस्तादृशो विद्यते कश्चित् ।

यादृशौ दुःखविच्छेदादेहिनां धर्मदेशना ॥ ८१ ॥

इति ॥ न नोपकारोऽनुग्रहो जगति भुवनेऽस्मिन्नुपलभ्य-
माने तादृशो विद्यते समस्ति कचित्काले चेत्ते वा । यादृशौ
यादृशूपा । दुःखविच्छेदाकारौ रमानमदुःखापनयनात् । देहिनां
देशनार्हाणाम् । धर्मदेशनेति धर्मदेशनाजनितो मार्गश्रद्धाना-
दिर्गुणः, तस्य निःशेषकेशकलङ्कमोक्षोच्छेपं प्रत्यवन्ध्यकारण-
त्वादिति ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मबिन्दुवृत्तौ देशना-
विधिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

व्याख्यातो द्वितीयोऽध्यायः । अथ तृतीय आरभ्यते । तस्य
चेदमादिसूत्रम् ।

मद्गर्मश्रवणादेवं नरो विगतकल्मषः ।

ज्ञाततत्त्वो महासत्त्वः परं संवेगमागतः ॥ १ ॥

इति ॥ मद्गर्मश्रवणात्पारमार्थिकधर्माकर्णनात् । एवमुक्त- 5
गौत्या । नरः पुमान् । विगतकल्मषो व्यावृत्ततत्त्वप्रतिपत्ति-
बाधकमिथ्यात्वमोहादिमालिन्यः मन्त्रत एव ज्ञाततत्त्वः कर-
कमलतलकलितनिम्नलस्यूक्ष्णामलमुक्ताफलवच्छास्वलोचनवृत्तेना-
लोकितमकलजोवादिवस्तुवादः । तथा महच्छुद्धश्रद्धानोन्मील-
नेन प्रशस्यं सत्त्वं पराकमो यस्य स तथा । परं प्रकृष्टं संवेग 10
मुक्कलक्षणमागतोऽवतीर्णः सन् ॥

किं करोतीत्याह ।

धर्मोपादेयतां ज्ञात्वा संजातेच्छोऽत्र भावतः ।

दृढं स्वशक्तिमालोच्य ग्रहणे संप्रवर्तते ॥ २ ॥

इति ॥ धर्मोपादेयतां

15

एक एव सद्बद्धर्मो मृतमप्यनुयाति यः ।

शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत्तु गच्छति ॥

इत्यादिवचनाद्भूमौपादेयभावं ज्ञात्वावगम्य । मंजातेच्छो
 लब्धचिकीर्षापरिणामः । अत्र धर्मे । दृढमतिस्वप्नाभोगेन ।
 स्वशक्तिं स्वसामर्थ्यमानोच्य विमृश्य ग्रहणे वक्ष्यमाणयोग
 वन्दनादिशुद्धिविधिना प्रतिपत्तावत्येव धर्मस्य । संप्रवर्तते
 5 मस्यक्प्रवृत्तिमाधत्ते । अदृढालोचने ह्ययथाशक्तिधर्मग्रहण-
 प्रवृत्तौ भङ्गसंभवेन प्रत्युतानर्थभाव इति दृढग्रहणं कृतमिति ॥ •
 . ननु किमर्थमस्येव धर्मग्रहणसंप्रवृत्तिर्भण्यत इत्याह ।

योग्यो ह्येवंविधः प्रोक्तो जिनैः परहितोद्यतैः ।

फलसाधनभावेन नातोऽन्यः परमार्थतः ॥ ३ ॥

- 10 इति ॥ योग्योऽर्हो भव्य इति । हिर्यस्मात् । एवंविधः
 सद्धर्मश्रवणादित्यादिग्रन्थोक्तविशेषणयुक्तः पुमान् धर्मप्रतिपत्तेः
 प्रोक्तः । कैरित्याह “जिनैः” अर्हद्भिः “परहितोद्यतैः” भक्त-
 जीवलोककुशलाधानधनैः । केन कारणेतेत्याह “फलसाधन-
 भावेन” योग्यस्यैव धर्मग्रहणफलं प्रति साधनभावोपपत्तेः ।
 15 व्यतिरेकमाह “न” नैव “अतः” धर्मग्रहीतुः “अन्यः” पूर्वश्लोक-
 दयोक्तविशेषणविकलः “परमार्थतः” तत्त्ववृत्त्या योग्य इति ॥

इति सद्धर्मग्रहणार्ह उक्तः । सांप्रतं तत्प्रदान-
 विधिमनुवर्णयिष्यामः ॥ ४ ॥

इति ॥ ननु धर्म स्वचित्तपरिशुद्धयधौनः, तत्किमस्येवं-
 20 ग्रहणेनेत्याशङ्क्याह ।

धर्मग्रहणं हि सत्प्रतिपत्तिमद्विमलभावकरणम् ॥ ५ ॥

इति ॥ धर्मग्रहणमुक्तलक्षणम् । हिर्यस्मात् । सत्प्रति-
पत्तिमद्वद्विग्रहणपर्यालोचनादिना शुद्धाभ्युपगमवत् । किमित्याह
“ विमलभावकरणं ” स्वफलप्रमाधनावन्ध्यपरिणामनिमित्तं
संपद्यत इत्येवमस्य ग्रहणविधिर्वक्तुमुपक्रम्यत इति ॥

5

तदेव कथं संपद्यत इत्याह ।

तच्च प्रायो जिनवचनतो विधिना ॥ ६ ॥

इति ॥ तच्च तत्पुनः सत्प्रतिपत्तिमद्वर्मग्रहणम् । प्रायो
वाङ्मन्येन मरुदेव्यादौ कचिदन्यथापि संभवात् । जिनवचनतो
व्रीतरागराद्धान्ताद्यो विधिर्वक्ष्यमाणस्तेन संपद्यत इति ॥

10

एवं मति यत्संजायते तदाह ।

इतिप्रदानफलवत्ता ॥ ७ ॥

इति ॥ इत्येवं सत्प्रतिपत्तिमतो विधिना धर्मग्रहणस्य
विमलभावनिबन्धनतायां सत्याम् । प्रदानस्य वितरणस्य
धर्मगोचरस्य गुरुणा क्रियमाणस्य । शिष्यफलवत्ता शिष्यानु- 15
ग्रहरूपफलयुक्तलमुपपद्यते । अन्यथोषरवसुन्धराबौजवपनमिव
निष्फलमेव स्यादिति ॥

प्राग्निशेषतो धर्मो ग्राह्यतयोक्तस्तत्र च प्रायोऽभ्यन्तश्रावकधर्मो
यतिधर्मयोग्यो भवतीति गृहस्थधर्मग्रहणविधिमेवादौ
बिभणिषुरिदमाह ।

20

सति सम्यग्दर्शने न्याय्यमणुव्रतादीनां ग्रहणं
नान्यथा ॥ ८ ॥

इति ॥ सति विद्यमाने सम्यग्दर्शने सम्यक्कलचणे न्याय्य-
मुपपन्नमणुव्रतादीनामणुव्रतगुणव्रतशिचाव्रतानां ग्रहणमभ्युप-
5 गमः । न नैवान्यथा सम्यग्दर्शनेऽसति, निष्कलत्वप्रसङ्गात् ।
यथोक्तम् ।

मस्यानौवोषरक्षेत्रे निक्षिप्तानि कदाचन ।

न व्रतानि प्ररोहन्ति जीवे मिथ्यात्ववामिते ॥ ९ ॥

मयमा नियमाः सर्व नाशयन्तेऽनेन पावनाः ।

10 चयकालानलेनेव पाटपाः फलशालिनः ॥ ९ ॥

इति ॥ सम्यग्दर्शनमेव यथा स्यात्तथाह ।

जिनवचनश्रवणादेः कर्मक्षयोपशमादितः सम्य-
ग्दर्शनम् ॥ ९ ॥

इति ॥ जिनवचनश्रवणं प्रतीतिरूपमेव । आदिशब्दा-
15 त्तथाभव्यत्वपरिपाकादितो जीववोर्यविशेषलक्षणो निमर्गो
गृह्यते । ततो जिनवचनश्रवणादेः सकाशाद्यः कर्मक्षयोपश-
मादिः कर्मणो ज्ञानावरणदर्शनावरणमिथ्यात्वमोहादेः क्षयो-
पशमोपशमचयलक्षणो गुणस्तस्मात् । सम्यग्दर्शनं तत्त्वश्रद्धान-
लक्षणं विपर्ययव्यावृत्तिकार्यमदभिनिवेशशून्यं शुद्धवस्तुप्रज्ञाप-
20 नानुगतं निवृत्ततौत्रसंक्रेशमुल्लिष्टवन्वाभावकृष्णभात्मपरिणामरूपं
ममुज्जृम्भते । कर्मक्षयादिरूपं चेत्यमवसेयम् ।

खोणो निव्वायङ्गयामणो व्य क्कारपिहिय व्य उवमन्ता ।

दरविङ्गमाभविहाडियज्जणोवम्मा खओवममा ॥

विघाटित इतोतन्ततो विप्रकोर्ण इति ॥

कौटुगमित्याह ।

प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं 5

तत् ॥ १० ॥

इति ॥ प्रशमः स्वभावत एव क्रोधादिक्रूरकषायविष-
विकारकटुफलावलोकनेन वा तन्निरोधः । संवेगो निर्वाणाभि-
लाषः । निर्वेदो भगवद्दिजनम् । अनुकम्पा दुःखितमत्त्व-
विषया कृपा । आस्तिक्यं “तदेव मयं यस्मिन्नैः प्रवेदितं” 10
इति प्रतिपत्तिलक्षणम् । ततः प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्ति-
क्यानामभिव्यक्तिरुन्मूलनं लक्षणं स्वरूपमत्ताख्यापकं यस्य
तत्तथा तदिति सम्यग्दर्शनम् ॥

एवं सम्यग्दर्शनशुद्धौ यद्गुरुणा विधेयं तदाह ।

उत्तमधर्मप्रतिपत्त्यसहिष्णोस्तत्कथनपूर्वमुपस्थि- 15

तस्य विधिनाणुव्रतादिदानम् ॥ ११ ॥

इति ॥ इह भव्यस्य भवभूरोर्द्धमगहणोद्यममवलम्बमानस्य
गुरुणा प्रथमं क्षमामार्दवादिर्यतिधर्मः सप्रपञ्चमुपवर्ण्य, प्रदातु-
मुपस्थानौयस्तस्यैव सर्वकर्मरोगविवेकत्वाद्यदामावृत्त्यापि विषय-
सुखपिपामादिभिरुत्तमस्य क्षमामार्दवादिर्यतिधर्मस्य प्रति- 20

पत्तिरभ्युपगमस्तस्यामसहिष्णुरक्षमः, तदा तस्य तत्कथनपूर्वं
स्वरूपभेदादिभिस्तेषामणुव्रतादौनां कथनं प्रकाशनं पूर्वं
प्रथमं यत्र तत्तथा । क्रियाविशेषणमेतत् । उपस्थितस्य
ग्रहौतुमभ्युद्यतस्य । किमित्याह “ विधिना ” वक्ष्यमाणेन
८ “ अनुव्रतादिदानं ” कर्तव्यमिति ॥

अन्यथाप्रदाने दोषमाह ।

सहिष्णोः प्रयोगेऽन्तरायः ॥ १२ ॥

इति ॥ सहिष्णोरुक्तमधर्मप्रतिपत्तिममर्थस्य प्रयोगेऽणु-
व्रतादिप्रदानव्यापारेणान्तरायश्चारित्र्यप्रतिपत्तेः कृतो गुरुणा
10 भवति । स च भवान्तर आत्मनश्चारित्र्यदुर्लभत्वनिमित्तमिति ॥
अत्रैवोपचयमाह ।

अनुमतिश्चेतरच ॥ १३ ॥

इति ॥ अनुमतिरनुज्ञादोषः । चकारो दूषणान्तर-
समुच्चये । इतरच्चाणुव्रतादिप्रतिपत्तौ प्रत्याख्यातमावद्यांशाद्यो-
15 ऽन्योऽप्रत्याख्यातः मावद्यांशस्तत्रोत्पद्यते । तथा च गुरोर्यावज्जीवं
सर्वथा मावद्यपरिहारप्रतिज्ञाया मनाग्न्यालिन्यं स्यादिति
तत्कथनपूर्वकमित्युक्तम् ॥

अथैतद्व्यतिरेकदोषमाह ।

अकथन उभयाफल आज्ञाभङ्गः ॥ १४ ॥ .

20 इति ॥ यद्युक्तमधर्मप्रतिपत्त्यसहिष्णोरणुव्रतादिलक्षणं धर्मं

न कथयति गुरुः, तदाकथन उभयं यतिश्रावकधर्मलक्षणं न
फलं यस्यामावुभयाफल आज्ञाभङ्गो भगवच्छासनविनाश-
नमत्यन्तदूरन्तं जायत इति । भगवदाज्ञा चेयम् ।

श्रममविचिन्त्यात्मगतं तस्माच्छ्रेयः सदोपदेष्टव्यम् ।

आत्मानं च परं च हि हितोपदेशानुगृह्णाति ॥ १ ॥ ५

इति ॥

ननु सर्वमावद्ययोगप्रत्याख्यानान्तमस्याण्व्रतादिप्रतिपत्तौ
मावद्यांगप्रत्याख्यानप्रदाने कथमितरत्रांगं नानुमतिदोषप्रसङ्गो
गुरोरित्याशङ्क्याह ।

भगवद्वचनप्रामाण्यादुपस्थितदाने दोषाभावः ॥ १५ ॥ १०

इति ॥ उपामकदशादौ हि भगवता स्वयमेवानुगृह्णादि-
श्रमणोपामकानामण्व्रतादिप्रदानमनुष्ठितमिति श्रूयते । न
च भगवतोऽपि त्वानुमतिप्रसङ्ग इति प्रेर्य, भगवदनुष्ठानस्य
सर्वाङ्गसुन्दरत्वेनेकान्ततो दोषविकलत्वादिति भगवतो वचनस्य
प्रामाण्यादुपस्थितस्य ग्रहीतमुद्यतस्य जन्तोरण्व्रतादिप्रदाने १५
मात्तमात्रभावमवलम्ब्यमानस्य मावद्यांगानिरोधेनापि नानुमति-
प्रसङ्गो गुरोः, प्रागेव तस्य स्वयमेव तत्र प्रावृत्तत्वादिति ॥

कृत एतदिति चेद्व्यते ।

गृहपतिपुत्रमोक्षज्ञातात् ॥ १६ ॥

इति ॥ गृहपतेर्वक्ष्यमाणकथानकाभिधस्यमाननामधेयस्य २०

श्रेष्ठिनः राजगृहाद्यः पुत्राणां मोक्षो विमोचनं तदेव ज्ञातं
दृष्टान्तस्तस्मात् । भावार्थश्च कथानकगम्यः । तच्चेदम् ॥

- कथा ॥ 'ममस्ति सकलसुरसुन्दरीमनोहरविज्जामोपहाम
प्रदानप्रवणमौमन्तिनीजनकटातच्छटाक्षेपोपलक्ष्यमाणनिखिल-
- 5 रामणीयकप्रदेशो देशो मगधाभिधानः । तत्र च तुषारगिरि-
शिखरधवलप्रासादमाल्यविमलकूटकोटिभिरकालेऽपि शरद-
भ्रलौलां कुर्वाणमिव बभूव वसन्तपुरं नाम नगरम् ।
तस्य च पालयिता सेवावसरमरभसप्रणतनिखिलभूपालविमल
मौलिमुकुटकोटीविलग्नमाणिक्यमयूखत्राताभिरञ्जितकमकमल-
- 10 युगः, चण्डदोर्दण्डव्यापारितमण्डलाग्रखण्डितारतिभक्तमातङ्ग-
कुम्भखलगतितमुक्ताफलप्रकरप्रमाधिताशेषमयाममहौमण्डलः
ममजायत जितशङ्कुनामा नृपतिः । तस्य च सकलजननयन-
मनोहारिणी पूर्वभवपरंपरोपार्जितपुण्यप्राग्भारनिर्मापितफल-
मखन्धानुकारिणी विबुधवधूविलासावलेपापहारिणी बभूव
- 15 प्रेयसौ धारिणी । तथा च सार्धमसौ महौपतिः प्रणताशेषचित्ति-
पतिर्दूरतो निराकृतनिवृत्तिर्मनोहरपञ्चप्रकारभोगान् भुञ्जानो
महान्तमनेहममनैषीत् । इतश्च तच्चैव पुरे प्रचुरतरदिपद-
चतुष्पदापदहिरण्यसुवर्णधनधान्यशङ्खशिलासुक्ताप्रवालपद्मराग-
वैडूर्यचन्द्रकान्तेन्द्रनीलमहानौलराजपट्टप्रभृतिप्रवरपदार्थपरिपूर्ण-
- 20 ममृद्धिमसुपहसितश्रीकण्ठसखदर्पाद्रेको दौनानाथान्धपङ्गु-
प्रमुखप्राणिप्रणाशिताशेषशोकः समजनि समुद्रदत्ताभिधानो
निखिलवणिग्वर्गप्रधानो गुणगणगरिष्ठः श्रेष्ठी । तस्य चाश्रय

इव लावण्यगुणानां, उदाहरणमिव सर्वश्रेयोवस्तूनां, महा-
 निधानमिव पुष्परत्नानां, भूषणमिव स्वकुलमन्त्रतेः, पादप-
 इव मौकुमार्यवनलतायाः, समभवत्समङ्गलाभिधाना मधर्म-
 चारिणी । तस्यामसौ निविडबद्धानुरागो जीवन्लोकोद्भव-
 प्राज्यवैषयिकशर्मसागरोदरमध्यमग्नोऽनन्य कालमतिवाहयां ॥
 चकार । प्रस्तावे च समजनिषत तद्गोर्विशदममाचारममा-
 चरणपवित्राः पुत्राः क्रमेण प्रियंकर-लभंकर धनदेव-सोम-
 देव-पूर्णभद्र-मणिभद्रनामानः । षट् ते च निमर्गत एव
 गुरुजनविनयपरायणाः परमकल्याणप्रदानप्रवणपरिप्लव्णवर्ग-
 बद्धानुरागा अनुरागभरममाकृष्यमाणकौर्तिकामिनीबाढोपगृहाः ॥ १०
 सकलसज्जनमनःमंतोषकातुच्छममुच्छलद्दयादाक्षिण्यप्रायःप्राज्य-
 गुणाकृतशरीराः शरीरमोन्दर्योत्कर्षतिरस्कृतमकरकेतून्लाव-
 ण्यदर्पातिरेका वणिग्जनोचितव्यवहारमारतथा पितरमति-
 दूरमतिकान्तकुटुम्बचिन्ताभारमकार्षुः ॥ अन्यदा च धारिणी
 देव्यन्तःपुरान्तर्नरपतौ षट्पटहप्रवादनप्रवृत्तेऽनेककरणभङ्ग- ॥ १५
 मङ्गसुन्दरं राजहृदयानन्दातिरेकदायकं नृत्यविधिं व्यधात् ।
 ततः मंतोषभरतरन्तितमना महीपतिः प्रियायै वर प्राय-
 च्छत् । सा चोवाच । “अद्यापि तवान्तिक एव वरमिष्टतु
 प्रस्तावे याचिष्यते ” इति । एवं च गच्छति काले समाययाव-
 न्यदा कौमुकलोकविलामोष्णममाहाय्यकारौ कौमुदीदिवसः । ॥ २०
 विज्ञाप्य देव्या वसुन्धराधिपतिः । “देव क्रियतां वरेण
 प्रमादः । यथाश्च कर्पूरप्रतिभगशधरकरनिकरपरिप्रित-

- निखिलाशायां निशायामिमां नगरौ गरौयमा स्वपरिवारेण
 गेषान्तःपुरेण च परिकरिता मतौ चिकचतुष्कादिरमणौयप्रदेश-
 मौन्दर्यावलोकनकुतूहलेनास्वलितप्रमरा परिभ्रमामि” इति ।
 तदन्वेव राजा सर्वत्र नगरे पटहप्रदानपूर्वकं सकलपुरुषवक्त्रौनां
 5 रजनिनगरनिर्वाभनाजामुद्घोषयामास । ततः प्रातःक्षणादारभ्य
 यथामंवाह सर्वेष्वपि पुरुषेषु नगराद्वहिर्गन्तुं प्रवृत्तेषु ममुचित-
 ममये स्वयमेव महौपतिर्मन्त्रिप्रमुखनगरप्रधाननरपरिकरपरि-
 करितो नगराद्वहिर्गेषानदिग्भागवर्तिनि मनोरमोद्याने जगाम ।
 ते च षडपि श्रेष्ठिसूनवो लेख्यककरणव्या एते व्रजाम एते
 10 व्रजाम इति निविडबद्धाभिसंधयोऽपि मन्थ्याममयं यावदापण
 एव तस्युः । इतश्चास्ताचरचूलामलञ्चकार महस्रकरः । ते च
 त्वरापरिगता यावदायान्ति गोपुरममीपे तावत्तज्जौविताशयेव
 महोभयकपाटपुटसंघटनेन निरुद्धानि प्रतोलौदाराणि । तदनु
 चकितचर्चिताः केनाप्यलक्ष्यमाणान्ते प्रत्यावृत्त्य हृष्टान्तर्गुप्रभृभि-
 15 गृहैकदंशे निर्लिङ्गिरे । धारिण्यपि रात्रौ कृतोदार-
 गृह्णारान्तःपुरेण सह निर्गतनरे नगरे यथाभिप्रायमभिरेमे ।
 मजाते प्रातःसमये ममुत्थिते कमलखण्डप्रबोधप्रदानप्रवणे
 किशुककुसुममच्छायातुच्छोच्छलद्रागरञ्जितदिग्मण्डले जग
 देकनेत्रे मित्रे नगराभ्यन्तरमप्रविष्टेष्वेव पुरुषेषु महौपालो
 20 नगरारचकानादिदेश यथा । “ निभालयत नगरं मा न
 कश्चिदस्मदाजाभङ्गकारी मानवः समजनि” इति । मस्यग-
 वेषयद्भिश्च तैः कृतान्तदूतैरिव प्रापिरे श्रेष्ठिनन्दना निवेदिताश्च

तत्समयमेव राज्ञः । ततोऽसौ कुपितकृतान्तभौषणभृकुटिभङ्ग-
 मङ्गिललाटपट्टमाधाय तच्छ्रेष्ठिपुत्रवधाय ताव्यापारयांचकार ।
 अत्रान्तरे ममाकर्ण्यकाण्ड एव मुद्गराघातपातंसदृशमेनं वृत्तान्तं
 श्रेष्ठौ शान्त इव भ्रान्त इव पौडित इव करिमकरनिकरकरा-
 स्फालनममुच्छलदहलकस्रोलाकुलितमहाजलनिधिमध्यमंभिन- 5
 यानपात्तान्तर्लीयमानमानव इव किंकर्तव्यतामूढः क्षण काम-
 प्यवस्थां दारुणामन्वभूत् । तदनु निराकृत्य कातरनरविन्मृत-
 मपास्य स्त्रीजनोचितं शोकवेगं समानस्य धीरनरोचितं धैर्यम-
 वगण्य दौनभावं नगरप्रधानान्यलोकमहायः प्रवररत्नभूतभाजन-
 व्ययपाणिः महमैव राज्ञो विज्ञापनायोपतस्थौ विज्ञप्रवांस्य । 10
 यथा । “ देव न कुतोऽपि चित्तंदोषादसौ मत्पुत्रा नगराद-
 निर्गमभाजो बभूवुः, किं तु तथाविधलेख्यकव्यग्रतया निर्गन्तु
 संपारयतामादित्यास्तसमयममयागमे च प्रचलितानामप्यमीषां
 प्रतोलौदारपिधानवशेन निर्गमो नाभूत् । अतः क्षम्यतामेको-
 ऽपराधः कियतां प्रियपुत्रजौवितव्यप्रदानेन प्रमादः” । एवं च 15
 पुनः पुनर्भण्यमानोऽपि राजावन्ध्यकोपमात्मानं मन्यमानो यदा
 न मोक्तुमुत्सङ्गते तदा तत्कोपनिर्घापणायैकपुत्रोपेक्षणेन पञ्च
 मोचयितुमारब्धाः, यदा तानपि न मुञ्चति तदा दयोपेक्षणेनैव
 चत्वारः; एवं तदमोचनेऽपि त्रयो द्वौ यावच्छ्रेष्ठोपेक्षणेनैको
 ज्येष्ठ इति । ततः सन्निहितामात्यपुरोहिताद्यत्यन्ताभ्यर्थनेन 20
 निर्मूलकुलोच्छेदो महते पापायेति पर्यालोचनेन च मनाग्म-
 न्दीभूतकोपोद्रेको महौपतिर्ज्येष्ठपुत्रमेकं मुञ्चति ॥

अयमत्रार्थोपनयः । यथा तद्वमन्तपुरं नगरं तथा संसारः ।
 यथा राजा तथा श्रावकः । यथा श्रेष्ठौ तथा गुरुः । यथा
 च षट् पुत्रान्तथा षड् जीवनिकायाः । यथा च तस्य पितुः
 शेषपुत्रोपेक्षणेनैकं पुत्रं मोचयतोऽपि न शेषपुत्रवधानुमतिः,
 5 एवं गुरुर्निजपुत्रप्राधान्यं षडपि जीवनिकायांस्तैस्तैः प्रव्रज्योत्साह-
 नोपायैर्गृहस्थतया तदध्वप्रवृत्ताच्छ्रावकान्मोचयति । यदा चामौ
 नाद्यापि तान्मोक्तुमुत्सहते तदा ज्येष्ठपुत्रप्रायं त्रयमकायं शेषो-
 पेक्षणेन मोचयतोऽपि गुरोर्न शेषकायवधानुमतिदोष इति ॥

विधिनाणुव्रतादिप्रदानमित्युक्तं प्रागतस्तमेव दर्शयति ।

10 योगवन्दननिमित्तदिगाकारशुद्धिर्विधिः ॥ १७ ॥

इति ॥ इह शुद्धिशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्ध्यते । ततो योग-
 शुद्धिर्वन्दनशुद्धिर्निमित्तशुद्धिर्दिक्शुद्धिराकारशुद्धिश्च विधि-
 रणुव्रतादिप्रतिपत्तौ भवति । तत्र योगः कायवाङ्मनोव्यापार-
 लक्षणाः, तेषां शुद्धिः, सोपयोगान्तरगमनेनिरवद्यभाषण-
 15 शुभचिन्तनादिरूपा । वन्दनशुद्धिरस्वलितामिलितप्रणिपाता-
 दिदण्डकममुच्चारणसंभ्रान्तकायोत्सर्गकरणलक्षणा । निमित्त-
 शुद्धिस्तत्कालोच्छलितशङ्खपणवदिनिनादश्रवणपूर्णकुम्भङ्गार-
 च्छत्रध्वजचामराद्यवलोकनशुभगन्धप्राणादिस्वभावा । दिक्-
 शुद्धिः प्राच्यदौचीजिनजिनचैत्याद्यधिष्ठिताशामभाश्रयण-
 20 स्वरूपा । आकारशुद्धिस्तु राजाद्यभियोगादिप्रत्याख्यानाप-
 वादमुक्तौकरणात्प्रिकेति ॥

तथा ।

उचितोपचारश्च ॥ १८ ॥

इति ॥ उचितो देवगुरुमाधर्मिकस्वजनदौनानाथादौना-
मुपचारार्हाणां यो यस्य योग्य उपचारो धूपपुष्पवस्त्रविलेपना-
मनादानादिगौरवात्मकः । स च विधिरित्यनुवर्तत इति ॥

अथाणव्रतादीन्येव क्रमेण दर्शयन्नाह ।

स्थूलप्राणातिपातादिभ्यो विरतिरणव्रतानि पञ्च ॥

१९ ॥

इति ॥ प्राणातिपातः प्रमत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणरूपः ।
स च स्थूलः सूक्ष्मश्च । तत्र सूक्ष्मः प्रथिव्यादिबिषयः स्थूलश्च 10
दौन्द्रियादिचमगोचरः । स्थूलश्चाभौ प्राणातिपातश्चेति स्थूल-
प्राणातिपातः । आदिशब्दान्स्थूलमृषावादादत्तादानाब्रह्मपरि-
ग्रहाः परिगृह्यन्ते । ते च प्रायः प्रतीतरूपा एव । तन्मन्त्र-
स्थूलप्राणातिपातादिभ्यः पञ्चभ्यो महापातकेभ्यो विरतिर्विर-
मणम् । किमित्याह । माधुव्रतेभ्यः सकाशादणूनि लघूनि 15
व्रतानि नियमरूपाण्यणव्रतानि । कियन्तीत्याह “पञ्च” इति
पञ्चसंख्यानि पञ्चाणव्रतानीति बहुवचननिर्देशोऽपि यद्विर-
तिरित्येकवचननिर्देशः स सर्वत्र विरतिमामान्यापेक्षयेति ॥

• तथा ।

दिग्व्रतभोगोपभोगमानानर्थदण्डविरतयस्त्रीणि 20
गुणव्रतानि ॥ २० ॥

इति ॥ दिशो ह्यनेकप्रकाराः शास्त्रे वर्णिताः । तत्र .

सूर्यापलक्षिता पूर्वा शेषाश्च पूर्वदक्षिणादिकाः सप्त । तथो-
 र्ध्वमधश्च द्वे । एवं दशसु दिक्षु विषये गमनपरिमाण-
 करणलक्षणं व्रतं नियमो दिग्ब्रतम् । भुज्यते सकृदेवासेव्यते
 यदशनादि तद्भोगः । पुनः पुनर्भुज्यते वसनवनितादि यत्त-
 ५ दपभोगः । भोगश्चोपभोगश्च भोगोपभोगौ : तयोर्मानं
 परिमाणं भोगोपभोगमानम् । अर्थः प्रयोजनं धर्मस्वजनेन्द्रिय-
 गतशुद्धोपकारस्वरूपं ; तस्मा अर्थाय दण्डः सावधानुष्ठानरूपः ,
 तत्प्रतिषेधादनर्थदण्डः । स च चतुर्धा, अप्रधानप्रमादाचरित-
 हिंस्रप्रदानूपापकर्मापदेशभेदात् । तस्य विरतिः । ततो दिग्ब्रतं
 10 च भोगोपभोगमानं चानर्थदण्डविरतियेति समामः । त्रीणि
 त्रिसंख्यानि गुणव्रतानि गुणियोपकाराय व्रतानि भवन्ति,
 गुणव्रतप्रतिपत्तिमन्तरेणाणव्रतानां तथाविधशुद्धभावादिति ॥
 तथा ।

सामायिकदेशावकाशिकपोषधोपवासातिथिसं-

15 विभागाश्चत्वारि शिक्षापदानि ॥ २१ ॥

इति ॥ समानां मोक्षमाधनं प्रति सदृशसामर्थ्यानां
 सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणामायो लाभः, समस्य वा राग-
 द्वेषान्तरालवर्तितया मध्यस्थस्य सत आश्रयः सम्यग्दर्शनादिलक्षणः
 समाश्रयः, साम्नो वा सर्वजीवमैत्रौभावलक्षणस्यायः सभाश्रयः ।
 20 सर्वत्र स्वार्थिके कप्रत्ययोपादानात्सामायिकम् । सावद्ययोग-
 परिहारनिरवद्ययोगानुष्ठानरूपो जीवपरिणामः ॥

देशे विभागे प्राक्प्रतिपन्नदिग्वृतस्य योजनशतादिपरि-
माणरूपस्यावकाशो गोचरो यस्य प्रतिदिनं प्रत्याख्ययतया
तत्तथा ॥

पोषं धत्ते पोषधोऽष्टमौचद्दर्श्यादिः पर्वदिवसः । उपेति
महोपावृत्तदोषस्य मतो गुणैराहारपरिहारादिरूपैर्वाम उप- 5
वासः । यथोक्तम् ।

उपावृत्तस्य दोषेभ्यः सम्यग्वामो गुणः सह ।

उपवासः स विज्ञेयो न शरीरविशेषणम् ॥ १ ॥

ततः पोषधेषूपवासः ॥

अतिथयो वीतरागधर्मस्थाः साधवः साध्यः आवकाः 10
आविकाश्च ; तेषां न्यायागतकल्पनीयादिविशेषणानामस्र-
पानादीनां संगतवृत्त्या विभजन वितरणमतिथिर्भविभागः ।
तथा चोमास्वातिवाचकविरचितआवकप्रज्ञप्तिस्मृतम् । यथा ।
अतिथिर्भविभागो नाम । अतिथयः साधवः साध्यः आवकाः
आविकाश्च ; एतेषु गृहमुपागतेषु भक्त्याभ्युत्थानामनदानपाद- 15
प्रमार्जननमस्कारादिभिरर्चयित्वा यथाविभवशक्ति, अन्नपानव-
स्त्रौषधालयादिप्रदानेन भविभागः कार्य इति ॥

• ततः सामायिकं च देशावकाशं च पोषधोपवामस्यातिथि-
भविभागश्चेति समासः । चत्वारोऽति-चतुःसंख्यानि । किमित्याह
“शिक्षापदानि” । शिक्षा साधुधर्माभ्यामः, तस्य पदानि 20
स्थानानि भवन्ति ॥

ततश्च ।

एतदारोपणं दानं यथाहं साकल्यवैकल्याभ्याम् ॥

२२ ॥

इति ॥ इहैतेषामणुव्रतादीनां प्रागुक्तलक्षणे धर्माहं
 5 प्राणिनि यदारोपणमुक्तविधिनैव निक्षेपणम् । तत्किमित्याह
 “दानं” प्रागुपन्यस्तमभिधीयते । कथमित्याह “साकल्य-
 वैकल्याभ्यां” साकल्येन समस्ताणुव्रतगुणव्रतशिखापदाधारोपण-
 लक्षणेन, वैकल्येन वाणुव्रतादीनामन्यतमारोपणेनेति ॥

एवं सम्यक्कमलकेष्वणुव्रतादिषु समारोपितेषु यत्करणीयं
 10 तदाह ।

गृहीतेष्वनतिचारपालनम् ॥ २३ ॥

इति ॥ गृहीतेषु प्रतिपन्नेषु सम्यग्दर्शनादिषु गुणेषु ।
 किमित्याह “अनतिचारपालनं” इति । अतिचारो विराधना
 देशमङ्ग इत्येकोऽर्थः । अविद्यमानोऽतिचारो येषु तान्यनति-
 15 चाराणि । तेषामनुपालन धरणं कार्यम् । अतिचारदोषोप-
 घातेन हि कुवातोपहतमस्यानामिव स्वफलप्रमाधनं प्रत्य-
 ममर्थत्वादमौषामित्यनतिचारपालनमित्युक्तम् ॥

अथातिचारानेवाह ।

शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सान्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवाः
 २० सम्यग्दृष्टेरतिचाराः ॥ २४ ॥

इति ॥ शङ्का, काङ्क्षा, विचिकित्सा च । ज्ञानाद्याचार-

यदि पुनर्न करोति कोऽपि विनयं तदा तं मर्माणि मुक्त्वा
क्षतया दवरकेण वा मरुद्विर्वा ताडयेदिति ॥

कविच्छदोऽपि तथैव । नवरं निरपेक्षो हस्तपादकर्ण-
नाभिकादि यन्निर्दयं क्षिनत्ति । सापेक्षः पुनर्यद्गण्डं वारुर्वा
क्षिन्द्याद्वा दहेद्वेति ॥

5

तथातिभारो नारोपयितव्यः पूर्वमेव हि यावद्विपदादि-
वाहनेन जीविका सा श्रावकेण मोक्तव्या, अन्यथाभौ न भवेत्,
तदा द्विपदोऽयं भारं स्वयमुत्क्षिपत्यवतारयति च तं वाह्येत ।
चतुष्पदस्य तु यथोचितभारादभौ किञ्चिद्गूढः क्रियते हल-
शकटादिषु पुनरुचितवेलायामभौ मुच्यत इति ॥

10

तथा भक्तपानव्यवच्छेदो न कस्यापि कर्तव्यः । तौक्ष्ण्य-
बुभुक्षो ह्यन्यथा म्रियते । सोऽप्यर्थानर्थ्यादिभेदो बन्धवदृष्टव्यः ।
नवरं सापेक्षो रोगचिकित्सार्थं स्यात् । अपराधकारिणि च
वाचैवं वदेद्यदद्य ते न दास्यते भोजनादि शान्तिनिमित्तं चोप-
वासं कारयेत् । किं बह्वना । यथा मूलगुणस्य प्राणाति- 15
पातविरमणस्यातिचारो न भवति तथा सर्वत्र यतनया यति-
तथ्यमिति ॥

ननु प्राणातिपात एव व्रतिना प्रत्याख्यातः ; ततो
बन्धादिकरणेऽपि न दोषः, विरतेरखण्डितत्वात् । अथ
बन्धादयो ऽपि प्रत्याख्याताः ; तदा तत्करणे व्रतभङ्ग एव, 20
विरतिखण्डनात् । किं च । बन्धादौनां प्रत्याख्येयत्वेऽपि
विवक्षितव्रतेयत्ता विग्रीयते, प्रतिव्रतं पञ्चानामतिचारव्रता-

- नामाधिक्यादित्येवं न बन्धादौनामतिचारतेति ॥ अत्रोच्यते ।
 मयं प्राणातिप्रात एव प्रत्याख्यातो न बन्धादयः ; केवलं
 तप्रत्याख्यानेऽर्थतस्तेऽपि प्रत्याख्याता इव द्रष्टव्याः, तदुपायत्वा-
 त्तेषाम् । न च बन्धादिकरणेऽपि व्रतभङ्गः, किं त्वतिचार
 5 एव । कथम् । इह द्विविधं व्रतं, अन्तर्दृष्ट्या बहिर्दृष्ट्या च ।
 तत्र मारयामीति विकल्पाभावेन यदा कोपाद्यावेशात्परप्राण-
 प्रहाणमवगणयन् बन्धादौ प्रवर्तते न च प्राणघातो भवति,
 तदा दयार्जिततया विरत्यनपेक्षप्रवृत्तत्वेनान्तर्दृष्ट्या व्रतस्य
 भङ्गः, प्राणिघाताभावाच्च बहिर्दृष्ट्या पालनमिति देशस्य
 10 भङ्गनादेशस्यैव च पालनादतिचारव्यपदेशः प्रवर्तते । तदुक्तम् ।
 न मायामीति कृतव्रतस्य विनैव मृत्युं क इहातिचारः ।
 निगद्यते यः कुपितो बन्धादौ न करोत्यमौ स्थान्नियमानपेक्षः ॥१॥
 मृत्योरभावान्नियमोऽस्ति तस्य कोपाद्याद्यौनतया तु भग्नः ।
 देशस्य भङ्गादनुपालनाच्च पूज्या अतीचारमुदाहरन्ति ॥ २ ॥
 15 इति ॥ यच्चोक्तं “ व्रतेयत्ता विशीर्यते ” इति, तदयुक्तं,
 विदुर्द्वहिंसादिविरतिमङ्गावे हि बन्धादौनामभाव एवेति ।
 तदेवं बन्धादयोऽतिचारा एवेति । बन्धादिग्रहणस्य चोपलक्षण-
 त्वान्मन्ततन्त्रप्रयोगादयोऽन्येऽप्येवमत्रातिचारतया दृश्यन्त इति ॥

अथ द्वितीयस्य

- 20 मिथ्योपदेशरहस्याभ्याख्यानकूटलेखक्रियान्यासा-
 . पहारस्वदारमन्त्रभेदाः ॥ २७ ॥

इति ॥ मिथ्योपदेशश्च रहस्याभ्याख्यानं च कृतलेखक्रिया
च न्यामापहारश्च स्वदारमन्त्रभेदश्चेति समामः ॥

तच्च मिथ्योपदेशो नामालौकवादविषयं उपदेशः । इदमेवं
चैवं च ब्रूहीत्यादिकममंत्याभिधानशिक्षणम् ॥

रहस्याभ्याख्यानम् । रह एकान्तस्तवभवं रहस्यं रहो- 5
निमित्तं तच्च तदभ्याख्यानं चेति समामः । एतदुक्तं भवति
रहसि मन्त्रयमाणानवलोक्याभिपत्तेः । एते हौदं चेदं च
राजादिविरुद्धं मन्त्रयत इति ॥

कृतलेखस्यामङ्गुतार्थसूचकाक्षरलेखनस्य करणं । कृतलेख-
क्रिया ॥ 10

न्यामापहार इति । न्यामः परगृहे रुपादेर्निवेपस्त्या-
पहारोऽपलापः ॥

स्वदारमन्त्रभेद इति । स्वदाराणामुपलक्षणार्थत्वान्निचा-
दौनां च मन्त्रस्य गुप्तभाषितस्य भेदो बहिःप्रकाशनमिति ॥

अत्र च मिथ्योपदेशो यद्यपि मृषा न वादयामौत्यत्र व्रते 15
भङ्ग एव न वदामौति व्रतान्तरे तु न किञ्चन, तथापि
महसाकारानामभोगाभ्यामतिकमव्यतिक्रमातिचारेवा मृषावादे
परप्रवर्तनं व्रतस्यातिचारोऽयम् । अथवा व्रतमंरणबुद्ध्या पर-
वृत्तान्तकथनद्वारेण मृषोपदेशं यच्छतोऽतिचारोऽयं व्रत-
मव्यपेक्षत्वान्मृषावादे परप्रवर्तनाच्च भग्नभग्नरूपत्वाद्भूतस्येति । 20
ननु रहस्याभ्याख्यानममङ्गोषाभिधानरूपत्वेन प्रत्याख्यातत्वाद्भङ्ग
एव, न त्वतिचार इति । सत्यम् । किं तु यदा परोपघातकमना-

भोगादिनाभिधत्ते तदासंक्षेपभावेन व्रतानपेक्षत्वाभावान्न व्रतस्य
भङ्गः परोपघातहेतुत्वाच्च भङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः ।
यदा पुनस्तौत्रसंक्षेपादभ्याख्याति तदा भङ्गो व्रतनिरपेक्षत्वात् ।
आह च ।

- 5 महमाभ्युत्थानार्हं जाणन्तो जड करेज्ज तो भङ्गो ।
जड पुण नाभोगार्हहिन्तो तो होइ अदयारो ॥
कृतलेखकरणं तु यद्यपि कायेन मृषावादं न करोमीत्यस्य
न करोमि न कारयामीत्यस्य वा व्रतस्य भङ्ग एव व्रतान्तरे
तु न किञ्चन, तथापि महमाकारादिनातिक्रमादिना वाति-
10 चारः । अथवा मृषावाद इति मृषाभणनं मया प्रत्याख्यात-
मिदं न पुनर्लेखनमिति भावनया मुग्धबुद्धेर्व्रतस्यपेक्षस्याति-
चार इति । न्यामापहारे पुनरदत्तादानं साक्षादेव भवति
मृषावादव्रतातिचारत्वं चास्य न त्वदीयं मम समीपे किञ्चिद-
पीत्यनाभोगादिनापङ्गवानस्य स्यादिति ॥
15 स्वदारमन्त्रभेदः पुनरनुवादरूपत्वेन सत्यत्वाद्यद्यपि नाति-
चारो घटते तथापि मन्त्रितार्थप्रकाशनजनितलज्जादितः
स्वदारादेर्मरणादिसंभवेन परमार्थतस्तस्यामत्यत्वात्कथंचिद्भङ्ग-
रूपत्वादतिचार एवेति ॥

अथ तृतीयस्य ।

- 20 स्तेनप्रयोगतदाहतादानविरुद्धराज्यातिक्रमही-
नाधिकमानोन्मानप्रतिरूपकव्यवहाराः ॥ ८ ॥

इति ॥ स्तेनप्रयोगस्य तदाहतादानं च विरुद्धराज्या-
तिक्रमस्य हीनाधिकमानोन्मानानि च प्रतिरूपकव्यवहारश्चेति
समाप्तः । तत्र स्तेनाश्चौराः, तेषां प्रयोगो व्यापारणं “हरत
यूयं” इत्यनुज्ञाप्रदानम् । १ । तथा तैराहतस्य कुङ्कुमादिद्र-
व्यस्यादानं संग्रहः । २ । विरुद्धः स्वकीयराजः प्रतिपत्न्यौ ३
तस्य राज्यं कटकं देशो वा तत्रातिक्रमः स्वराजभूमि-
मौमातिलङ्घनेन क्रमणं प्रवेशो विरुद्धराज्यातिक्रमः । ३ ।
हीने स्वभावापेक्षया न्यूनोऽधिके वा मानोन्माने कुडवादि-
तुलारूपे भवतो हीनाधिकमानोन्माने । ४ । शुद्धेन व्रीह्या-
दिना वृतादिना वा प्रतिरूपकं सदृशं पलज्यादि वसादि १०
वा द्रव्यं, तेन व्यवहारो विक्रयरूपः, स प्रतिरूपक-
व्यवहार इति । ५ ॥

इह स्तेनप्रयोगो यद्यपि “चौर्यं न करोमि न कार-
यामि” इत्येवं प्रतिपन्नव्रतस्य भङ्ग एव, तथापि “किमधुना
यूयं निर्व्यपारास्तिष्ठथ । यदि वो भक्तकादि नास्ति, तदाहं १५
ददामि । भवदानीतमोषस्य च यदि विक्रायको न
विद्यते तदाहं विक्रेष्यामि” इत्येवंविधवचनैश्चौरान् व्यापार-
यतः स्वकल्पनया तज्ज्ञापारणं परिहरतो व्रतसापेक्षस्या-
सावन्तिचारः । तथा स्तेनाहृतं काणकयेण लोभदोषाच्छत्रं
गृह्णन्श्चौरो भवति । यदाह ।

20

चौरश्चौरापको मन्त्री भेदज्ञः काणकक्रथी ।

अश्वदः स्थानदश्चैव चौरः सप्तविधः स्मृतः ॥ १ ॥

- ततश्चौर्यकरणाद्व्रतभङ्गः “वाणिज्यमेव मया विधीयते न
चौरिका” इत्यध्यवसायेन च व्रतानपेक्षत्वाभावाद्भङ्ग इति
भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः ॥ विरुद्धराज्यातिक्रमस्तु यद्यपि
स्वस्वामिनाननुज्ञातस्य परकटकादिप्रदेशस्य “सामीजीवादत्तं
5 नित्ययरेणं तद्देव ‘य गुरुहिं’ इत्यादत्तादानलक्षणयोगेन
विरुद्धराज्यातिक्रमकारिणां च चौर्यदण्डयोगेनादत्तादान-
रूपत्वाद्भङ्ग एव, तथापि विरुद्धराज्यातिक्रमं कुर्वता मया
वाणिज्यमेव कृतं न चौर्य” इति भावनया व्रतसापेक्ष-
त्वात्प्रोक्ते च “चौरोऽयं” इति व्यपदेशाभावादतिचारोऽय
10 मिति ॥ तथा हीनाधिकमानोन्मानव्यवहारः प्रतिरूपक-
व्यवहारस्य परव्यंमनेन परधनग्रहणरूपत्वाद्भङ्ग एव केवलं
चात्रखननादिकमेव चौर्यं कूटतूलादिव्यवहारतत्प्रतिरूप-
कव्यवहारौ तु वणिक्कलैवेति स्वकीयकल्पनया व्रतरक्षणो-
द्यततयातिचार इति । अथवा^१ स्तेनप्रयोगादयः पञ्चाप्यमी
15 व्यक्तचौर्यरूपैव केवलं महसाकारादिनातिक्रमव्यतिक्रमादिना
वा प्रकारेण विधीयमाना अतिचारतया व्यपदिश्यन्त इति ।
न चैते राजमेवकादीनां न संभवन्ति । तथाह्याद्ययोः
स्पष्ट एव तेषां संभवः । विरुद्धराज्यातिक्रमस्तु । यदा
सामान्तादिः स्वस्वामिनो वृत्तिमुपजीवति तद्विरुद्धस्य च
20 सहायो भवति, तदा तस्यातिचारो भवति^२ । कूटतूला-

१ C omits from अथवा down to इति ।

२ B omits तदा तस्यातिचारो भवति ।

दयस्तु । यदा भाण्डागारद्रव्याणां विनिमयं कारयति, तदा राजोऽप्यतिचाराः स्युरिति ॥

अथ चतुर्थानुव्रतस्य स्वदारमंतोषलक्षणस्य 'परदारपरिहाररूपस्य चातिचाराः' ।

परविवाहकरणेत्वरपरिगृहीतापरिगृहीतागम- 5
नानङ्गक्रीडा^१तौत्रकामाभिलाषाः ॥ २८ ॥

इति ॥ इत्वरपरिगृहीता चापरिगृहीता चेतवरपरि-
गृहीतापरिगृहीते, तयोर्गमने इत्वरपरिगृहीतापरिगृहीता-
गमने । ततः परविवाहकरणं चेतवरपरिगृहीतापरिगृहीता-
गमने चानङ्गक्रीडा^१ च ^२तौत्रकामाभिलाषश्चेति समामः । 10
इह परेषां स्वापत्यव्यतिरिक्तानां जनानां विवाहकरणं
कन्याफललिप्सया स्नेहसंबन्धादिना वा परिणयनविधानं
परविवाहकरणम् । इह च स्वापत्येष्वपि संख्याभिग्रहो
न्याय्यः । तथेत्ययनग्रीला भाटौप्रदानेन लोककालं परि-
गृहीतेत्वरपरिगृहीता^३वेष्ट्या । तथापरिगृहीता वेष्टैवा- 15
गृहीतान्यमत्कभाटेः कुलाङ्गना चानाथेति तयोर्गमनमासेवन-
मित्वरपरिगृहीतापरिगृहीतागमनम् । तथाङ्गं देहाव-
यवोऽपि मेषुनापेक्षया योनिर्महनं; तद्व्यतिरिक्तान्यनङ्गानि

१ (' ० गमनानङ्गक्रीडा ।

२ C omits.

३ B omits इत्वरपरिगृहीता, C omits परिगृहीतेत्वर ।

कुचकचोदवदनादौनि, तेषु क्रीडा रमणमनङ्गक्रीडा । अथ-
 वानङ्गः कामः, तस्य तेन वा क्रीडानङ्गक्रीडा खलिङ्गेन
 निष्पन्नप्रयोजनस्यांहार्यैश्चर्मादिघटितप्रजननेर्योषिदवाच्यदेशासे-
 वनमित्यर्थः । तथा कामे कामोदयजन्ममैथुने । अथवा
 5 “सूचनात्सूत्रं” इति न्यायात्कामेषु । तत्र कामौ शब्दरूपे
 भोगा गन्धरमस्यर्गाः, तेषु तीव्राभिलाषोऽत्यन्ततद्ध्वजमात्रि-
 त्वम् । यतो वा जीवकरणादिनानवरतसुरतसुखार्थं मदन-
 मुद्दौपयति, एतान् ममाचरन्नतिचरति चतुर्थान्व्रतमिति ॥

इह च द्वितीयद्वितीयातिचारौ स्वदारसंतोषिण एव
 10 नेतरस्य, शेषास्तु द्वयोरपौति । एतदेव च सूत्रानुपाति ।
 यदाह । “मदारसंतोषस्तु इमे पञ्च अदयारा” इत्यादि ।
 भावना चेयमत्र । भाटौप्रदानेनेत्वरकालस्वीकारेण स्वकल-
 चौकृत्य वेद्यां भुञ्जानस्य स्वकीयकल्पनया स्वदारत्वेन व्रतसा-
 पेक्षचित्तत्वान्न भङ्गः, अन्यकालपरिग्रहाच्च वस्तुतोऽस्वककत्रत्वा-
 15 ङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः । अपरिगृहीतागमनं
 त्वनाभोगादिनातिक्रमादिना वातिचारः । परदारवर्जिनो
 नैतावतिचारावित्तरकालपरिगृहीतापरिगृहीतयोर्विशालेना-
 नायकुलाङ्गनायास्वनायतयैवापरदारत्वादिति । अपरे त्वाङ्गः ।
 इत्वरपरिगृहीतागमनं स्वदारसंतोषवतोऽतिचारः, अपरि-
 20 गृहीतागमनं तु परदारवर्जिनः । तत्र प्रथमभावना पूर्ववत्^१ ।

द्वितीयभावना^१ लेवम् । अपरिग्रहीतानामेवा वेश्यानां यदा
ग्रहीतान्यसत्कभाटिकामभिगच्छति तदा परदारगमनजन्य-
दोषसंभवात्कथंचित्परदारत्वाच्च भङ्गो वेश्यात्वाच्चाभङ्गो भङ्गाभङ्ग-
इत्यतिचारः । अन्ये पुनरन्यथाहुः ।

परदारवज्जिणो पञ्च होन्ति तिष्ठि ञं मदारमंतुडे । 5

इत्यौए तिष्ठि पञ्च व भङ्गविगण्डेहिं नाथव्वं ॥

इह भावना । परेणैवैरकालं या परिग्रहीता वेश्या
तद्गमनमतिचारः परदारवर्जिनः कथंचित्तस्याः परदारत्वात् ।
तथापरिग्रहीताया अनाथकुलाङ्गनाया एव यद्गमनं तस्मै-
वातिचारः, लोके परदारत्वेन तस्या रूढत्वात् । तत्का- 10
मुककल्पनया च परस्य भर्त्रादेरभावेनापरदारत्वात् । शेषास्त-
भयोरपि स्युः । तथाहि । स्वदारमंतोषिणः स्वकलत्रेऽपि
तदितरस्य तु वेश्यास्वकलत्रयोरपि यदनङ्गरतं तस्माच्चाद- 15
प्रत्याख्यातमपि न विधेयम् । यतोऽसावत्यन्तपापभौरुतया
ब्रह्मचर्यं चिकीर्षुरपि यदा वेदोदयामहिष्णुतया तद्विधातुं 15
न शक्नोति तदा यापनामात्रार्थं स्वदारमंतोषादि प्रतिपद्यते,
मैयुनमात्रेणैव च यापनायाः संभवादनङ्गरतमर्थतः प्रत्या-
ख्यातमेव । एवं परविवाहतौत्रकामाभिलाषापौति । अतः
कथंचित्प्रत्याख्यातेषु प्रवृत्तेरतिचारता तेषाम् ॥ अन्ये
त्वनङ्गक्रीडामेवं भावयन्ति । स हि निधुवनमेव व्रतविषय 20

- इति स्वकीयकल्पनया तत्परिहरन् स्वदारमंतोषी वेश्यादौ
 परदारवर्षकस्तु परदारेष्वाल्लिङ्गनादिरूपामनङ्गक्रीडां कुर्वन्
 कथंचिदेवातिचरति व्रतं व्रतमापेक्षत्वादिति । तथा स्वदार-
 मंतोषवता स्वकलत्रादितरेण च स्वकलत्रवेश्याभ्यामन्यत्र
 5 मनोवाकायैर्मथुनं न कार्यं न च कारणीयमिति, एवं
 यदा प्रतिपन्नं व्रतं भवति, तदा परविवाहकरणतस्तत्कारण-
 मर्थतो ऽनुष्ठितं भवति तद्व्रतौ च मन्यते “ विवाह एवायं
 मया विधीयते न मेथुनं ” इति ततो व्रतमापेक्षत्वादतिचार
 इति ॥ ननु परविवाहकरणे कन्याफललिप्ताकारणमुक्तम् ।
 10 तत्र किं मस्यगृष्टिरसौ व्रतौ, मिथ्यादृष्टिर्वा । यदि
 मस्यगृष्टिः, तदा तस्य न मा संभवति, मस्यगृष्टित्वादेव ।
 अथ मिथ्यादृष्टिः, तदा मिथ्यादृष्टेरगुणव्रतानि भवन्त्येवेति
 कथं मा परविवाहकरणलक्षणातिचारकारणमिति । सत्यम् ।
 केवलमव्युत्पन्नावस्थायां सापि संभवति । किं च । यथा
 15 भद्रकस्य मिथ्यादृष्टोऽपि सन्मार्गप्रवेशनायाभिग्रहमात्रं दद-
 न्यपि गौतार्थाः, तथार्यसुहस्ती रङ्गस्य सर्वविरतिं दत्तवान्,
 इदं च परविवाहवर्जनं स्थापत्यव्यतिरिक्तेष्वेव न्याय्यम् ।
 अन्यथापरिणीता कन्या स्वच्छन्दचारिणी स्यात्, ततश्च
 ग्रामनोपघातः स्यात् । विहितविवाहा तु कृतव्रतबन्धनेन
 20 न तथा स्यादिति । यस्मिन् “ स्थापत्येवपि संस्थाभिग्रही

न्यायः," तच्चिन्तकान्तरमङ्गावे सुतसंख्याप्रती वापशान्तरो-
पत्तिपरिहारोऽपायत इति ॥ अपरे पुनराहुः^१ । परो
ऽन्यो यो विवाह आत्मन एव विग्रहसंतोषाभावाद्योषि-
दन्तराणि प्रति विवाहान्तरकरणं तत्परविवाहकरणं, अयं
च स्वदारसंतोषिण इति । स्त्रियास्तु स्त्रपुरुषसंतोषपर- 5
पुरुषवर्जनयोर्न भेदः, स्त्रपुरुषव्यतिरेकेणान्तेषां सर्वेषां पर-
पुरुषत्वात् । ततः परविवाहकरणानङ्गक्रीडातीव्रकामाभि-
लाषाः स्वदारसंतोषिण इवास्त्रपुरुषविषये स्युः । द्वितीयस्तु
यदा सपत्नी वारकदिने परिगृहीतो भवति,
तदा सपत्नी वारकमतिक्रम्य तं परिभुञ्जानाया अतिचारः । 10
तृतीयस्त्वतिक्रमादिना परपुरुषमभिमरन्त्याः समवसेयः, ब्रह्म-
चारिणस्त्वतिक्रमादिनातिचार इति ॥

अथ पञ्चमाणव्रतस्य ।

क्षेत्रवास्तुहिरण्यसुवर्णधनधान्यदासौदासकुप्य-
प्रमाणातिक्रमाः ॥ ३० ॥

15

इति ॥ क्षेत्रवास्तुनोर्हिरण्यसुवर्णयोर्धनधान्ययोर्दासौदा-
सयोः कुप्यस्य च प्रमाणातिक्रमा इति समाप्तः । तत्र क्षेत्रं
मस्योत्पत्तिभूमिः, तच्च सेतुः क्षेत्रभयभेदात्त्रिविधम् । तत्र
सेतुक्षेत्रमरिषडादिसेतुः; सेतुक्षेत्रं त्वाकांशोदकनिष्पाद्यं, उभ-

- यच्चेत्रं तु तदुभयनिष्पाद्यम् । वास्तु पुनरगारं ग्रामनगरादि-
 च । तत्रागारं त्रिविधं, खातमुच्छ्रितं खातोच्छ्रितं च ।
 तत्र खातं भूमिगृहादि; उच्छ्रितमुच्छ्रयेण कृतं, उभयं
 भूमिगृहस्योपरिप्रासादः । एतयोश्च चेत्रवास्तुनोः प्रमाणस्य
 5 चेत्रान्तरादिमीलनेनातिक्रमोऽतिचारो भवति । तथाहि ।
 किलैकमेव चेत्रं वास्तु वेत्यभिग्रहवतोऽधिकतरतदभिलाषे
 मतिं व्रतभङ्गभयात्प्राक्तनचेत्रादिप्रत्यासन्नं तद्गृहीत्वा पूर्वेण
 सह तस्यैकत्वकरणार्थं वृत्त्याद्यपनयनेन तत्र योजयतो व्रत-
 मापेक्षत्वात्कथंचिद्विरतिबाधनाच्चातिचार इति । तथाहि ।
 10 हिरण्यं रजतं सुवर्णं हैमः ; एतत्परिणामस्यान्यवितरणेनाति-
 क्रमोऽतिचारो भवति, यथा केनापि चतुर्मासाद्यवधिना
 हिरण्यादिपरिमाणं विहितम् । तत्र च तुष्टराजादेः
 सकाशात्तदधिकं तल्लब्धं तच्चान्यस्मै व्रतभङ्गभयात्प्रददाति
 “पूर्णेऽवधौ गृहीष्यामि” इति भावनयेति व्रतमापेक्ष-
 15 त्वात्कथंचिद्विरतिबाधनाच्चातिचार इति । तथा धनं
 गणिमधरिममेयपरिच्छेद्यभेदाच्चतुर्विधम् । तत्र गणिमं
 पूगफलादि, धरिमं गुडादि, मेयं घृतादि, परिच्छेद्यं
 माणिष्यादि । धान्यं व्रीह्यादि; एतत्प्रमाणस्य बन्धनतो
 ऽतिक्रमोऽतिचारो भवति । यथा हि किल कृतधनादि-
 20 परिमाणस्य कोऽपि लभ्यमन्यद्वा धनादि ददाति तच्च
 व्रतभङ्गभयाच्चातुर्मास्यादि “परतो गृहगतधनादिविक्रये वा
 कृते गृहीष्यामि” इति भावनया बन्धनेन नियन्त्रणेन

रेज्ज्वादिमंयमनेन सत्यंकारदानादिरूपेण वा स्वीकृत्य तद्ग्रेह
एव स्थापयतीत्यतोऽतिचारः । तथा दाम्भीदासप्रमाणाति-
क्रम इति सर्वद्विपदचतुष्पदोपलक्षणमेतत् । तत्र द्विपदं
पुत्रकलत्रदाम्भीदासकर्मकरशुकसारिकादि, चतुष्पदं गवो-
द्भृदि । तेषां यत्परिमाणं तस्य गर्भाधानविधापनेनाति-
क्रमोऽतिचारो भवति । यथा किल, केनापि संवत्सराद्य-
वधिना द्विपदचतुष्पदानां परिमाणं कृतं तेषां च संवत्स-
रमध्य एव प्रसवेऽधिकद्विपदादिभावाद्व्रतभङ्गः स्यादिति ।
तद्भयात्किंयत्पि काले गते गर्भग्रहणं कारयतो, गर्भस्य-
द्विपदादिभावेन बहिर्गततदभावेन च कथंचिद्व्रतभङ्गा- 10
दतिचारः । तथा कुप्यमासनग्रीयनादिगृहोपस्करः, तस्य
यन्मानं तस्य पर्यायान्तरारोपणेनातिक्रमोऽतिचारो भवति ।
यथा किल केनापि दश करोटकानौति कुप्यस्य परिमाणं
कृतं ततस्तेषां कथंचिद्विगुणत्वे भूते मति व्रतभङ्गभयात्तेषां
द्वयेन द्वयेनैकैकं महत्तरं कारयतः पर्यायान्तरकरणेन 15
मत्स्यापूरणात्स्वाभाविकसंख्याबाधनाच्चातिचारः । अन्ये त्वाङ्गः ।
तदर्थित्वेन विवक्षितकालावधेः परतोऽहमेतत्करोटकादि
कुप्यं गृह्णीष्यामि, अतो नान्यस्मै देयमिति पराप्रदेयतया
व्यवस्थापयत इति यथा श्रुतत्वेन चेत्यमभ्युपगमे भङ्गातिचार-
योर्न विशेषः स्यादिति तद्विशेषोपदर्शनार्थं मौलनवितरणा- 20
दिना भावना दर्शितेति । यच्च ज्ञेयादिपरिग्रहस्य नवविध-
त्वेन संख्यातिचारप्राप्तौ पञ्चसंख्यात्वमुक्तं, तत्सजातीयत्वेन

शेषभेदानामत्रैवान्तर्भावात्, शिष्यहितत्वेन च प्रायः सर्वत्र
मध्यमगतेर्विवक्षितत्वात्, पञ्चसंख्यैवातिचारपरिगणनम् । अतः
चेत्रवास्त्वादिसंख्यातिचाराणामगणनमुपपन्नमिति ॥

अथ प्रथमगुणव्रतस्य ।

5 ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमश्चेष्टद्विसृत्यन्तर्धानानि
॥ १ ॥

- इति ॥ ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमाश्च चेष्टद्विश्च सृत्य-
त्यन्तर्धानं, चेति समामः । तत्रोर्ध्वाधस्तिर्यक्चेष्टव्यतिक्रम-
लक्षणास्तयोऽतिचाराः । एते चानयने विवक्षितचेष्टात्परतः
10 स्थितस्य वस्तुनः परहस्तेन स्वचेष्टप्रापणे प्रेषणे वा । ततः
प्रेषणोभये वामयनप्रेषणलक्षणे मति संपद्यन्ते । अयं चान-
यनादावतिक्रमो न कारयामीत्येवंविहितदिग्व्रतस्यैव संभवात्
तदन्यस्य त्वानयनादावनतिक्रम एव तथाविधप्रत्याख्याना-
भावादिति । तथा चेष्टस्य पूर्वादिदशस्य दिग्व्रतविषयस्य
15 ह्रस्वस्य सतो दृष्टिर्वर्धनं पश्चिमादिचेष्टान्तरपरिमाणप्रक्षेपेण
दौर्धीकरणं चेष्टद्विः । किञ्च केनापि पूर्वापरदिशोः
प्रत्येकं योजनशतं गमनपरिमाणं कृतं स चोत्पन्नप्रयोजन
एकस्यां दिशि नवतिं व्यवस्थाप्यान्यस्यां ते दशोत्तरं
योजनशतं करोति, उभयभ्यामपि प्रकाराभ्यां योजनशतद्वय-
20 रूपस्य परिमाणस्याद्याहतत्वादित्येवमेकत्र चेष्टं वर्धयतो
व्रतसापेक्षत्वादतिचारः । तथा कथंचिदतिव्याकुलत्वप्रमादि-

त्वमत्यपाटवादिना स्मृतेः स्मरणस्य योजनशतादिरूपदिक्-
 परिमाणविषयस्थान्तर्धानं भ्रंशः स्मृत्यन्तर्धानमिति । इह
 वृद्धसंप्रदायः । ऊर्ध्वं यत्प्रमाणं गृहीतं तस्योपरि पर्वतशिखरे
 वृत्ते वा मर्कटः पक्षी वा वस्त्रमाभरणं वा गृहीत्वा गृजेत् ।
 तत्र तस्य न कल्पते गन्तुम् । यदा तु^१ तत्पतितमन्येन 5
 वानीतं तदा कल्पते गृहीतुम् । एतत्पुनरुपपदोज्ज्वल्यनादिषु
 भवेत् । एवमधःकूपादिषु विभाषा । तथा यत्तिर्यक्प्रमाणं
 गृहीतं तत्त्रिविधेन कारणेन नातिक्रमितव्यं चेच्चवृद्धिश्च न
 कर्तव्या । कथम् । असौ पूर्वेण भाण्डं गृहीत्वा गतो याव-
 त्परिमाणं ततः परतो भाण्डमधे लभत इति ह्युत्पादरेण 10
 यानि योजनानि तानि पूर्वदिक्परिमाणे क्षिपति । यदि
 च स्मृत्यन्तर्धानात्परिमाणमतिक्रान्तो भवेत्, तदा ज्ञाते
 निवर्तितव्यं परतश्च न गन्तव्यम् । अन्योऽपि न विसर्जनौघो
 ऽथवानाज्ञया कोऽपि गतो भवेत्, तदा यत्नेन लब्धं स्वयं
 विस्मृत्य गतेन वा तन्न गृह्यत इति ॥

15

अथ द्वितीयस्य गुणव्रतस्य^२ ।

सचित्तसंबद्धसंमिश्राभिषवदुःपक्वाहाराः ॥ ३२ ॥

इति ॥ सचित्तं च संबद्धं च संमिश्रं चाभिषवश्च
 दुःपक्वाहारश्चेति समासः । इह च सचित्तद्वौ निवृत्ति-

- विषयीकृतेऽपि प्रवृत्तावतिचाराभिधानं व्रतसापेक्षस्थाना-
भोगातिक्रमातिनिबन्धनप्रवृत्त्या द्रष्टव्यम् । अन्यथा भङ्ग एव
स्यात् । तच्च सचित्तं कन्दमूलफलादि । तथा संबद्धं प्रति-
बद्धं सचित्तवृत्तेषु गुन्दादि पक्वफलादि वा । तद्गच्छे हि
5 सावद्याहारवर्जकस्य सावद्याहारप्रवृत्तिरूपत्वादनाभोगादिनाति-
चारः । अथवा “अस्थिकं त्यज्यामि तस्यैव सचेतनत्वात्
कटाहं भक्षयिष्यामि तस्याचेतनत्वात्” इति । तथा
संमिश्रमर्धपरिणतफलादि सद्यःपिष्टकणिकादि वा । अभि-
षवः सुरासम्भानादि । दुःपक्वाहारस्यार्धस्त्रिचतुष्कादि । एते-
10 ऽप्यतिचारा अनाभोगादतिक्रमादिना वा संमिश्राद्युपजीवन-
प्रवृत्तस्य भवन्ति । अन्यथा पुनर्भङ्ग एवेति । इह भोगोप-
भोगमानसलक्षणं गुणव्रतमन्यत्र भोजनतो गुणव्रतं यदुच्यते
तदपेक्षयेवातिचारा उपन्यस्ताः शेषव्रतपञ्चपञ्चातिचार-
साधर्म्यात् । अन्यथान्यत्रावश्यकनिर्णय्यादौ कर्मतोऽपीदम्
15 अभिधीयते । तच्च कर्म जीविकार्थमारम्भः तदाश्रित्य
खरकर्मादीनां निस्तृणजनोचितकठोरारम्भाणां कोट्टपाल-
गुप्तिपालत्वादीनां वर्जनपरिमाणं कार्यमिति ॥

अत्र चाङ्गारकर्मादयः पञ्चदशातिचारा भवन्ति ।
तदुक्तम् ।

- 20 इङ्गाली १-वण २-साडी ३-भाडी ४-फोडीसु ५-वज्जए'कसं ।
वाणिज्जं चिवे'य दम्त ६-लक्ख ७-रस ८-केस ९-विस १०-

एवं रजु जन्तुपीलणकसं ११ निस्तच्छृणं च १२ दवदाणं १३ ।

सरदहतलायसोसं १४ असईपोसं च १५ वज्जिज्जा ॥ ९ ॥

भावार्थस्तु वृद्धसंप्रदायादवसेयः । स चायम् । अङ्गार-
कर्मैति । अङ्गारान् कृत्वा विक्रीणीते तत्र षष्ठां जीवनिता-
यानां वधः स्यात् । ततस्तत्र कल्पते । १ ॥ वनकर्म यद्धनं 5
क्रीणाति ततस्तच्छ्रित्वा विक्रीय मूख्येन जीवति । एवं पचा-
दौन्यपि प्रतिषिद्धानि भवन्ति । २ ॥ शकटौकर्म यच्छाटि-
कत्वेन जीवति तत्र गवादीनां वधबन्धादयो दोषाः स्युः । ३ ॥
भाटौकर्म यद्भाटकमादाय स्वकीयेन शकटादिना परभाण्डं
पहत्यन्तेषां वा शकटवल्लीवर्दादौनर्पयतीति । ४ ॥ स्फोटौकर्म 10
उण्डत्वं यद्वा हस्तेन भूमेः स्फोटनम् । ५ ॥ दन्तवाणिज्यं
यत्पूर्वमेव पुलिन्द्राणां मूख्यं ददाति “दन्तान्मे यूयं ददत”
इति । ततस्ते हस्तिनो प्रन्ति “अचिरादसौ वाणिजक एष्यति”
इति कृत्वा । एवं कर्मकराणां शङ्खमूख्यं ददाति पूर्वानीतास्तु
क्रीणाति । ६ ॥ लाक्षावाणिज्यमप्येवमेव । दोषस्तु तत्र छमयो 15
भवन्ति । ७ ॥ रसवाणिज्यं कल्पपालत्वं । तत्र सुरादावनेके
दोषाः मारणाक्रोशवधादयः । ८ ॥ केशवाणिज्यं यद्वास्यादौन्-
गृहीत्वा अन्यत्र विक्रीणीते । अचाप्यनेके दोषाः परवशि-
त्वादयः । ९ ॥ विषवाणिज्यं विषविक्रयः । स च न कल्पते,
यतस्तेन बहूनां जीवानां विराधना स्यात् । १० ॥ यन्त्रपीडन- 20
कर्म तिलेचुयन्त्रादिना तिलादिपीडनम् । ११ ॥ निस्तच्छृण-
कर्म गवादीनां वर्धितककरणम् । १२ ॥ दवदाग्नकर्म यद्धने दवं

ददाति चेन्नरक्षणनिमित्तं यथोत्तरापथे । दग्धे हि तत्र तरुणं
 तृणमुत्तिष्ठते तत्र च सत्त्वगतसहस्राणां वधः स्यात् । १३ ॥
 सरोद्भूतदङ्गपरिशोषणं यत्सरःप्रभृतौनि शोषयति^१ । १४ ॥
 असतीपोषणं यद्योनिपोषका दासीः पोषयन्ति तत्संबन्धिनीं च
 5 भाटीं गृह्णन्ति यथा^२ गोल्लविषय इति । १५ ॥

दिग्मात्रदर्शनं^३ चैतद्दृक्सावधानां च कर्माणामेवजातीयानां
 न पुनः परिगणनमिति । इह चैव विंशतिसंख्यातिचारा-
 भिधानम् । अन्यत्रापि पञ्चातिचारसंख्यया तत्सजातीयानां^४
 व्रतपरिणामकालुष्यनिबन्धनविधानामपरेषां संग्रहो द्रष्टव्य इति
 10 ज्ञापनार्थम् । तेन स्मृत्यन्तर्धानादथो यथासंभवं सर्वव्रतेष्वति-
 चारा दृश्या इति । नञ्कारकर्मादयः कस्मिन्व्रतेऽतिचाराः ।
 खरकर्मव्रत इति चेत् तर्हि व्रतविषयस्यातिचाराणां च कः
 परस्परं विशेषः खरकर्मरूपत्वादङ्गारकर्मादीनाम् । अचोच्यते ।
 खरकर्मादय एवेते, अतः खरकर्मादिव्रतिना परिहाराः ।
 15 यदा पुनरेतेष्वेवानाभोगादिना प्रवर्तन्ते तदा खरकर्म-
 व्रतातिचारा भवन्ति । यदा त्वाकुट्या तदा भङ्गा एवेति ॥

१ D P add तत्र धान्यमुप्यते ।

२ D omits from here down to विंशति० of the compound विंशतिसंख्याति० ।

३ C दिग्मात्रप्रदर्शने ।

४ B C तत्सजातीयानां ।

अथ तृतीयस्य

कन्दर्पकौकुचमौख्यसमौख्याधिकरणोपभोगा-
धिकत्वमिति ॥ ३३ ॥

इति ॥ कन्दर्पस्य कौकुचं च मौख्यं साममौख्याधिकरणं
चोपभोगाधिकत्वं चेति समामः । तत्र कन्दर्पः कामः । तद्धेतु- 5
र्विशिष्टो वाक्प्रयोगोऽपि कन्दर्प एव मोहोद्दीपकं वा कर्मति
भावः । इह च सामाचारौ । आवकस्यादृशसो न कल्पते
कर्तुम् । यदि नाम हमित्यं तदेषदेवेति । तथा कौकुचः
कुक्षितमंकोचनादिक्रियायुक्तः । तद्भावः कौकुच्यम् । अनेक-
प्रकाराभिमुखनयनादिविकारपूर्विका परिहासादिजनिता 10
भाण्डानामिव विडम्बनक्रियेत्यर्थः । अत्र च सामाचारौ ।
तादृशानि भणितुं न कल्पन्ते यादृशैर्लोकस्य हास्यमुत्पद्यते ।
एवं गत्या गन्तुं स्थानेन वा स्यातुमिति । एतौ च कन्दर्प-
कौकुच्याख्यावतिचारौ प्रमादाचरितव्रतस्यावसेयौ^१ प्रमादरूप-
त्वान्तयोः । तथा मुखमस्यास्तीति मुखरः । तद्भावः कर्म वेति 15
मौख्यं धार्ष्ट्यप्रायमसभ्यामत्यासंबद्धप्रकापित्वम् । अयं च
पापोपदेशव्रतस्यातिचारो मौख्यं मति पापोपदेशसंभवात् ।
तथासमौख्यैव^२ तथाविधकार्यमपर्यालोच्यैव प्रवणतया यद्भव-

१ B omits from व्रतस्यावसेयौ down to अयं च पापोपदेशः ।

२ P omits तथा ।

स्थापितमधिकरणं वास्यदूखलशिलापुत्रकगोधूमयन्त्रकादि
 तदसमीच्याधिकरणम् । अत्र सामाचारौ । आवकेण न
 संयुक्तानि शकटादीनि धारयितव्यानीति । अयं च हिंस्र-
 प्रदानव्रतस्यातिचारः । तथोपभोगस्योपलक्षणत्वाद्भोगस्य चोक्त-
 5 निर्वचनस्याधिकत्वमतिरिक्तोपभोगाधिकत्वम् । इहापि सामा-
 चारौ । उपभोगातिरिक्तानि यदि बहूनि तैलामलकानि
 गृह्णन्ति तदा तस्मैत्येन बहवः स्नातुं तडागादौ प्रजन्ति ततश्च
 पूतरकादिवधोऽधिकः स्यात् । एवं ताम्बूलादिष्वपि विभाषा ।
 न चैवं कल्पते । ततः को विधिरूपभोगे । तत्र स्नाने ताव-
 10 द्गृह एव स्नातव्यम् । नास्ति चेत्तत्र सामग्री तदा तैलामलकैः
 शिरो घर्षयित्वा तानि च' सर्वाणि स्नातयित्वा तडागादीनां
 तटे निविष्टोऽञ्जलिभिः स्नाति । तथा येषु पुष्पादिषु
 कुम्भादयः सन्ति तानि परिहरतीति । अयं च प्रमादा-
 चरितव्रत एव विषयात्मकत्वादस्य । अपधानाचरितव्रते त्वना-
 15 भोगादिना अपधाने प्रवृत्तिरतिचार इति स्वयमभ्यूह्यम् ।
 कन्दर्पादय आकुट्या क्रियमाणा भङ्गा एवावसेया इति ॥
 अथ प्रथमशिक्षापदस्य ।

योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ॥ ३४ ॥

इति ॥ योगदुःप्रणिधानानि चानादरस्य स्मृत्यनुपस्थापनं
 20 चेति सनाथः । तत्र योगा मनोवचनकायाः तेषां दुष्प्रणि-
 धानानि सावधे, प्रवर्तनलक्षणानि योगदुष्प्रणिधानानि । एते

त्रयोऽतिचाराः । अनादरः पुनः प्रबलप्रमादादिदोषाद् यथा-
 कथंचित्करणं कृत्वा वाक्यतसामायिककार्यस्यैव तत्क्षणमेव पारण-
 मिति । स्मृत्यनुपस्थापनं पुनः स्मृतेः सामायिककरणावसर-
 विषयायाः कृतस्य वा^१ सामायिकस्य प्रबलप्रमाददोषादनुपस्था-
 पनमनवतारणम् । एतदुक्तं भवति । “ कदा मया सामायिकं^२
 कर्तव्यं कृतं मया सामायिकं न वा ” इत्येवंरूपस्य स्मरणस्य
 भ्रंश इति । ननु मनोदुष्प्रणिधानादिषु सामायिकस्य निरर्थ-
 कत्वादभाव एव प्रतिपादितो भवति । अतिचारश्च माक्षिन्य-
 रूपो भवतीति कथं सामायिकाभावे । अतो भृङ्गा एवैते
 नातिचाराः । सत्यम् । किं त्वनाभोगतोऽतिचारत्वमिति ।^३
 ननु द्विविधं त्रिविधेन सावद्यप्रत्याख्यानं सामायिकम् । तत्र
 च मनोदुष्प्रणिधानादौ प्रत्याख्यानभङ्गात्सामायिकाभाव एव ।
 तद्भङ्गजनितं^४ प्रायश्चित्तं च स्यात्, मनोदुष्प्रणिधानं च दु-
 ष्परिहार्यं, मनसोऽनवस्थितत्वात् । अतः सामायिकप्रतिपत्तेः
 सकाशात्तदप्रतिपत्तिरेव^५ श्रेयसौति । नैवं । यतः सामायिकं^६
 द्विविधं त्रिविधेन प्रतिपन्नम् । तत्र “ मनसा सावद्यं न
 करोमि ” इत्यादीनि षट्प्रत्याख्यानानीत्यन्यतरभङ्गेऽपि शेष-
 सङ्गावाच्च सामायिकस्यात्यन्ताभावो न^७ मिथ्यादुष्कृतेन मनो-
 दुष्प्रणिधानमात्रशुद्धेश्च सर्वविरतिसामायिकेऽपि तथाभ्युपगत-
 त्वात् अतो गुप्तिभङ्गे मिथ्यादुष्कृतं प्रायश्चित्तमुक्तम् । यदाह ।^८

१ B omits.

३ C omits.

२ B एतद्भङ्गजनितं ।

४ P omits.

बौधो उ अमिउमिति कौम सहसा अगुतो वा ।

द्वितीयोऽतिचारः समित्यादिभङ्गरूपोऽनुतापेन शुद्धी-
त्यर्थः । इति नं प्रतिपत्तेरप्रतिपत्तिर्गरीयसीति । किं च
सातिचारानुष्ठानादप्यभ्यासतः कालेन निरतिचारमनुष्ठानं
५ भवतीति । सूरयो यदाहुः ।

अभ्यासोऽपि प्रायः प्रभूतजन्मानुगो भवति शुद्धः ।

अथ द्वितीयस्य ।

आनयनप्रेष्यप्रयोगशब्दरूपानुपातपुङ्गलश्लेषाः

॥ ३५ ॥

- 10 इति ॥ आनयनं च प्रेष्यस्थानयनप्रेष्यौ । तयोः प्रयोगावान-
यनप्रेष्यप्रयोगौ । तथा शब्दरूपयोरनुपातौ शब्दरूपानुपातौ ।
आनयनप्रेष्यप्रयोगौ च शब्दरूपानुपातौ च पुङ्गलश्लेषेति
समासः । तत्रानयने विवक्षितचेचाद्विर्वर्तमानस्य सचेतनादि-
द्रव्यस्य विवक्षितचेचप्रापणे प्रयोगः । स्वयं गमने व्रतभङ्गभया-
15 दन्यस्य स्वयमेवागच्छतः संदेशादिना व्यापारणमानयनप्रयोगः ।
तथा प्रेष्यस्यादेश्यस्य प्रयोगो विवक्षितचेचाद्विः प्रयोजनाय स्वयं
गमने व्रतभङ्गभयादन्यस्य व्यापारणं प्रेष्यप्रयोगः । तथा शब्दस्य
काशितादिरूपस्य । रूपस्य स्वंशरीराकारस्य विवक्षितचेचा-
द्विर्वर्त्यितस्याङ्गानीयस्याङ्गानाय ओचे दृष्टौ वानुपातोऽव-
20 तारणमिति योऽर्थः । अयमत्र भावः । विवक्षितचेचाद्विर्वर्त-

मानं कंचन नरं व्रतभङ्गभयादाङ्गातुमशक्नुवन् यदा काशितादि-
 शब्दश्रावणस्वकीयरूपसंदर्शनद्वारेण तमाकारयति, तदा व्रत-
 सापेक्षत्वाच्छब्दानुपातरूपानुपातावतिचाराविति । तथा पुङ्ग-
 लस्य शर्करादेर्नियमितचेचाद्विर्वर्तिनो जनस्य बोधनाय तद-
 भिमुखं प्रक्षेपः पुङ्गलप्रक्षेपः । देशावकाशिकव्रतं हि गृह्यते 5
 मा भृङ्गमनागमनादिव्यापारजनितः प्राण्युपमर्द इत्यभिप्रायेण ।
 स च स्वयंकृतोऽन्येन वा कारित इति न कस्मिन्पक्षे विशेषः ।
 प्रत्युत गुणः स्वयं गमन ईर्यापयविशुद्धेः । परस्य पुनरनिपुण-
 त्वात्तदशुद्धिरिति । इह चाद्यद्वयमव्युत्पन्नबुद्धित्वेन महसा-
 कारादिना वा । अन्यत्रयं तु व्याजपरस्यातिचारतां यातौति । 10
 इहाहुः वृद्धाः । दिग्गतसंक्षेपकरणमणुव्रतादिमंक्षेपकरणस्या-
 प्युपलक्षणं द्रष्टव्यं तेषामपि संक्षेपस्यावश्यं कर्तव्यत्वात् । प्रति-
 व्रतं च संक्षेपकरणस्य भिन्नव्रतत्वेन द्वादशव्रतानीति संख्या-
 विरोधः स्यादिति । अत्र केचिदाहुः । दिग्गतसंक्षेप एव
 देशावकाशिकं तदतिचाराणां दिग्गतानुसारितयैवोपलभ्यात् । 15
 अत्रोच्यते । यथोपलक्षणतया शेषव्रतसंक्षेपकरणमपि देशाव-
 काशिकमुच्यते तथोपलक्षणतयैव तदतिचारा अपि तदनु-
 सारिणो द्रष्टव्याः । अथवा प्राणातिपातादिमंक्षेपकरणेषु
 बन्धादय एवातिचारा घटन्ते । दिग्गतसंक्षेपे तु संचिपत्वात्
 क्षेपस्य शब्दानुपातादयोऽपि स्युरिति भेदेन दर्शिताः । न 20
 च सर्वेषु व्रतभेदेषु विशेषतोऽतिचारा दर्शनीया रात्रिभोज-
 नादिव्रतभेदेषु तेषामदर्शितत्वादिति ॥

अथ तृतीयस्य ।

अप्रत्युपेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गादाननिक्षेपसंस्तारोपक्रमणानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ॥ ३६ ॥

- इति ॥ इह पदेऽपि पदसमुदायोपचारादप्रत्युपेक्षित-
 5 पदेनाप्रत्युपेक्षितदुःप्रत्युपेक्षितः स्थण्डिलादिभूमिदेशः परि-
 गृह्यते । अप्रमार्जितपदेन तु स एवाप्रमार्जितदुःप्रमार्जित इति ।
 तथोत्सर्गश्चादाननिक्षेपौ चेत्युत्सर्गादाननिक्षेपाः । ततोऽप्रत्यु-
 पेक्षिताप्रमार्जिते स्थण्डिलादावुत्सर्गादाननिक्षेपा अप्रत्युपेक्षिता-
 प्रमार्जितोत्सर्गादाननिक्षेपाः । ततस्ते च संस्तारोपक्रमणं चाना-
 10 दरस्य स्मृत्यनुपस्थापनं चेति समासः । तत्राप्रत्युपेक्षिते प्रथमतः
 एव लोचनाभ्यामनिरौचिते दुःप्रत्युपेक्षिते तु प्रमादाद्भ्रान्त-
 लोचनव्यापारेण वा न सम्यग्निरौचिते तथाप्रमार्जिते मूलतः
 एव वस्त्राञ्चलादिना अपरामृष्टे दुःप्रमार्जिते त्वर्धप्रमार्जिते
 स्थण्डिलादौ यथार्धमुत्सर्गा मूत्रपुरीषादीनामुज्ज्वलीयाना-
 15 मादाननिक्षेपौ च पौषधोपवासोपयोगिनो धर्मोपकरणस्य
 पौठफलकादेर्दावतिचारौ स्यातामेताविति । १-२ । इह
 संस्तारोपक्रमणमिति संस्तारकशब्दः श्रव्योपलक्षणम् । तत्र श्रव्या
 श्रयनं सर्वाङ्गीणं वसतिर्वा संस्तारकोऽर्धतृतीयहस्तपरिमाणुः ।
 ततः संस्तारकस्य^१ प्रस्तावादप्रत्युपेक्षितस्याप्रमार्जितस्य चोपक्रम
 20 उपभोगोऽस्ति संस्तारोऽयं तृतीयः । ३ । ^२अनादरस्मृत्यनुप-

स्थापने पुनर्दौ चतुर्थपञ्चमावतिचारौ सामायिकातिचारावि^१
 भावनौयाविति । ४-५ । इह संस्तारोपक्रम इयं वृद्धसामा-
 चारी ! कृतपौषधोपवासो नाप्रत्युपेक्षितां ग्रथ्यामारोहति
 संस्तारकं वा पौषधशालां वा सेवते दर्भवस्त्रं वा शुद्धवस्त्रं वा
 भूम्यां संस्तृणाति कायिकाभूमेऽग्नयः पुनरपि संस्तारकं प्रत्यु- 5
 पेक्षते । अन्यथातिचारः स्यात् । एवं पौठादिष्वपि विभाषेति ।

अथ चतुर्थस्य ।

सचित्तनिक्षेपपिधानपरव्यपदेशमात्मर्यकालाति-
 क्रमाः ॥ ३७ ॥

इति ॥ सचित्तनिक्षेपपिधाने च परव्यपदेशश्च मात्मर्यं च 10
 कालातिक्रमश्चेति ममासः । तत्र सचित्ते सचेतने पृथिव्यादौ
 निक्षेपः साधुदेयभक्तादेः स्थापनं सचित्तनिक्षेपः । तथा
 सचित्तेनैव बौजपूरादिना पिधानं साधुदेयभक्तादेरेव स्थगनं
 सचित्तपिधानम् । तथा परस्यात्मव्यतिरिक्तस्य व्यपदेशः^२ पर-
 व्यपदेशः “परकीयमिदमस्मादिकं” इत्येवमदित्मावतः साधु- 15
 समर्चं भणनं परव्यपदेशः । तथा मत्सरोऽग्रहनं साधुभि-
 र्याचितस्य^३ कोपकरणं “तेन रङ्गेण याचितेन दत्तमहं तु किं
 ततोऽपि हीनः” इत्यादिविकल्पो वा । सो ऽस्यास्तौति^४

१ C विह ।

२ C omits व्यपदेशः ।

३ C omits साधुभिर्याचितस्य ।

४ C omits चस्य ।

मत्सरौ^१ । तद्भावो^१ मात्सर्यम् । तथा कालस्य माधूषितभिन्ना-
 समयस्यातिक्रमो ऽदित्ययानागतभोजनपश्चाद्भोजनद्वारेणोल्लङ्घाः
 कालातिक्रमो ऽतिचार इति । भावना पुनरेवम् । यदाना-
 भोगादिनातिक्रमादिना वैतानाचरतितदातिचारः । अन्यदा
 ५ तु भङ्ग इति ॥

एवमणुव्रतगुणव्रतशिचापदानि तदतिचारांश्चाभिधाय
 प्रस्तुते योजयन्नाह ।

एतद्रहिताणुव्रतादिपालनं विशेषतो गृहस्थधर्मः
 ॥ ३८ ॥

10 इति ॥ एतैरतिचारै रक्षितानामणुव्रतादीनामुपलक्षणत्वात्
 सम्यक्त्वस्य च पालनम् । किमित्याह विशेषतो गृहस्थधर्मो
 भवति यः शास्त्रादौ प्राक्सूचित आसीदिति ॥

आहोक्तविधिना प्रतिपन्नेषु सम्यक्त्वाणुव्रतादिष्वतिचाराणा-
 मसंभव एव^१ । तत्कथमुक्तं “एतद्रहिताणुव्रतादिपालनं” इत्या-
 15 शब्दाह ।

क्लिष्टकर्मोदयादतिचाराः ॥ ३९ ॥

इति ॥ क्लिष्टस्य सम्यक्त्वादिप्रतिपत्तिकालोत्पन्नशुद्धिगुणः-
 दपि सर्वथाव्यवच्छिन्नानुबन्धस्य कर्मणो मिथ्यात्वादेरुदयाद्
 विपाकात्मकतादतिचाराः शब्दादयो वधवन्धादयश्च संपद्यन्ते ।

इदमुक्तं भवति । यदा 'तथाभव्यत्वपरिशुद्धिवशादत्यन्तमननु-
बन्धीभूतेषु मिथ्यात्वादिषु सम्यक्त्वादि प्रतिपद्यते तदातिचारा-
णामसंभव एव । अन्यथाप्रतिपत्तौ तु स्युरप्यतिचारा इति ॥

तर्हि कथमेषां निवारणमित्याशङ्क्याह ।

विहितानुष्ठानवीर्यतस्तज्जयः ॥ ४० ॥ 5

इति ॥ विहितानुष्ठानं प्रतिपन्नसम्यक्त्वादेर्नित्यानुस्मरणादि-
लक्षणम् । तदेव वीर्यं जीवमामर्थ्यं तस्मात् । किमित्याह ।
तज्जयः तेषामतिचाराणां जयो ऽभिभवः संपद्यते । यतो
विहितानुष्ठानं सर्वापराधव्याधिविरेचनौषधं महदिति ॥

एतद्विषयमेवोपदेशमाह । 10

अत एव तस्मिन् यत्नः ॥ ४१ ॥

इति ॥ अत एव विहितानुष्ठानवीर्यस्यातिचारजयहेतुत्वा-
देव तस्मिन् विहितानुष्ठाने यत्नः सर्वोपाधिशुद्ध चक्षुः
कार्य इति । अन्यत्राप्युक्तम् ।

तन्वा निचमर्दए वज्रमाणेणं च अहिगयगुणंमि । 15

पडिवक्खदुगुंकाए परिणइआलोयणेणं च ॥ १ ॥

तित्यंकरभत्तीएं सुसाज्जणपज्जुवासणाए य ।

उत्तरगुणसद्धाए य एत्थ सया होइ. अट्ठय्यं ॥ २ ॥

एवमसन्तोवि इमो जायद जाओ य ण पडद कयावि ।
 ता एत्थं बुद्धिमया अपमाओ होद कायव्वो त्ति ॥ १ ॥
 सांप्रतं सम्यक्कादिगुणेष्वलम्बलाभाय लम्बपरिपालनाय च
 विशेषतः शिचामाह ।

5

सामान्यचर्यास्य ॥ ४२ ॥

इति ॥ सामान्या प्रतिपन्नसम्यक्कादिगुणानां सर्वेषां
 प्राणिनां साधारणा चासौ चर्या च चेष्टा सामान्यचर्या
 अस्य प्रतिपन्नविशेषगृहस्यधर्मस्य जन्तोरिति ॥

कीदृशीत्याह ।

10

समानधार्मिकमध्ये वासः ॥ ४३ ॥

इति ॥ समानास्तुल्यसमाचारतया सदृशा उपलक्षणत्वा-
 दधिकाश्च ते धार्मिकाश्चेति समासः । तेषां मध्ये वासो
 ऽवस्थानम् । तत्र चायं गुणः । यदि कश्चित्त्रयाविधदर्शन-
 मोहोदयाद्धर्माच्छ्रवते ततस्तं स्थिरीकरोति स्वयं वा प्रपद्यमानस्तैः

15 स्थिरीक्रियते । पद्यते च^१ ।

यद्यपि निर्गतभावस्तथाप्यसौ रक्ष्यते सद्भिरन्यैः ।

वेणुर्विलूनमूलोऽपि वंशगह्वरे महीं नैति ॥ १ ॥

तथा ।

—यात्सल्यमेतेषु ॥ ४४ ॥

इति ॥ वात्सल्यमस्रपानताम्बूलादिप्रदानग्लानावस्थाप्रति-
जागरणादिना सत्करणमेतेषु साधर्मिकेषु कार्यं तस्य
प्रवचनसारत्वात् । उच्यते च ।

जिनशासनस्य सारो जीवदया निग्रहः कषायाणाम् ।

साधर्मिकवात्सल्यं भक्तिश्च तथा जिनेन्द्राणाम् ॥ १ ॥ ४

तथा ।

धर्मचिन्तया स्वपनम् ॥ ४५ ॥

इति ॥ धर्मचिन्तया

धन्यास्ते वन्दनीयास्ते तैस्तैलोक्यं पवित्रितम् ।

यैरेष भुवनक्लेशी काममग्नौ विनिर्जितः ॥ १ ॥ 10

इत्यादिशुभभावनारूपया^१ । स्वपनं निद्राङ्गीकारः ।

शुभभावनासुप्तो हि तावन्तं कालमवस्थितशुभपरिणाम
एव लभ्यत इति ॥

तथा ।

नमस्कारेणावबोधः ॥ ४६ ॥

15

इति ॥ नमस्कारेण सकलकल्याणपुरपरमश्रेष्ठिभिः पर-
मेष्ठिभिरधिष्ठितेन “नमो अरिहन्ताणं”^२ इत्यादिप्रतीतरूपे-
णावबोधो निद्रापरिहारः परमेष्ठिनमस्कारस्य महागुणत्वात् ।
पश्यते च ।

१ C omits the Sûtra.

२ C omits तैस् ।

३ B रूपतया ।

४ G चर० ।

एष पञ्चनमस्कारः सर्वपापप्रणाशनः ।

मङ्गलानां च सर्वेषां प्रथमं भवति मङ्गलम् ॥ १ ॥

तथा ।

प्रयत्नकृतावश्यकस्य विधिना चैत्यादिवन्दनम् ॥

5 ४७ ॥

इति ॥ प्रयत्नेन प्रयत्नवता कृतान्यावश्यकानि^१ मूत्रपुरी-
षोत्सर्गाङ्गप्रक्षालनशुद्धवस्त्रयहणादीनि येन स तथा तस्य ।
विधिना पुष्पादिपूजामंपादनमुद्रान्यसनादिना प्रसिद्धेन ।
चैत्यवन्दनं प्रसिद्धरूपमेव । आदिशब्दान्मातापित्रादिगुरु-

10 वन्दनञ्च । यथोक्तम् ।

चैत्यवन्दनतः सम्यक्कुभो भावः प्रजायते ।

तस्मात्कर्मचयः सर्वज्ञतः^२ कल्याणमश्नुते ॥ १ ॥ इत्यादि ।

तथा ।

सम्यक्प्रत्याख्यानक्रिया ॥ ४८ ॥

15 इति ॥ सम्यगिति क्रियाविशेषणम् । ततः सम्यग् यथा
भवति तथा मानक्रोधानाभोगादिदोषपरिहारवशात्प्रत्या-
ख्यानस्य मूलगुणगोचरस्योत्तरगुणगोचरस्य च क्रिया यद्वह-
रूपा । परिमितसावद्यासेवनेऽप्यपरिमितपरिहारेण प्रत्या-
ख्यानस्य सङ्गुणत्वात् । यथोक्तम् ।

परिमितमुपभुञ्जानो ह्यपरिमितमनन्तकं परिहरंश्च ।
प्राप्नोति परलोके ह्यपरिमितमनन्तकं सौख्यम् ॥ १ ॥ इति ।
तथा ।

यथोचितं चैत्यगृहगमनम् ॥ ४६ ॥

इति ॥ यथोचितं यथायोग्यं चैत्यगृहगमनं चैत्यगृहे 5
जिनभवनलक्षणेऽर्हद्विम्बवन्दनाय प्रत्याख्यानक्रियानन्तरमेव
गमनमिति । इह द्विविधः आवको भवति, ऋद्धिमांस्तदित-
रश्च । तत्रर्द्धिमान् राजादिरूपः, स सर्वस्वपरिवारसमुदायेन
व्रजति । एवं हि तेन प्रवचनप्रभावना कृता भवति । तदि-
तरोऽपि स्वकुटुम्बसंयोगेनेति समुदायकृतानां कर्मणा भवान्तरे 10
समुदायेनैवोपभोगात् ।

तथा ।

विधिनानुप्रवेशः ॥ ५० ॥

इति ॥ विधिना विधानेन चैत्यगृहे प्रवेशः कार्यः ।
अनुप्रवेशविधिश्चायम् । “मचित्ताणं दब्बाणं विउत्सरणयाए 15
अचित्ताणं दब्बाणं अविउत्सरणयाए एगमाडिएणं उत्तरा-
सङ्गेणं चक्खुफासे अञ्जलिपग्गहेणं पणमो एगत्तोकरणेणं ” ति ॥
तत्र च ।

उचितोपचारंकरणम् ॥ ५१ ॥

इति ॥ उचितस्यार्हद्विम्बानां योग्यस्योपचारस्य पुण्यधूपाद्य- 20
र्चनलक्षणस्य करणं विधानम् ॥

आत्मनि नियोजनं तस्यापि तदनुष्ठानफलत्वात् यथोक्तम्—

नार्या यथान्यमक्तायास्तत्र भावे सदा स्थिते ।

तद्योगः पापबन्धाय तथा धर्मेऽपि दृश्यताम् ॥ १ ॥

तद्योगः इत्यन्यप्रसक्तनारौ व्यापारः खकुटुम्बपरिपालनादि-

५ रूप इति ॥

तथा ।

तत्कर्तृषु प्रशंसोपचारौ ॥ ६० ॥

इति ॥ तत्कर्तृष्व्वात्मानमपेक्ष्यागक्यानुष्ठानविधायिषु

पुरुषमिहेषु । प्रशंसोपचारौ प्रशंसा मुहुर्मुहुर्गुणोत्कीर्तनरूपा

१० उपचारश्च तदुचितान्नपानवसनादिना साहाय्यकरणमिति ॥

तथा ।

निपुणभावचिन्तनम् ॥ ६१ ॥

इति ॥ निपुणानामतिसूक्ष्मभावगम्यानां^१ भावानां पंदा-

र्थानामुत्पादय्यध्रौव्यस्वभावानां बन्धमोक्षादीनां वानुप्रेक्षणम् ।

१५ यथा ।

अनादिनिधने द्रव्ये स्वपर्यायाः प्रतिक्षणम् ।

उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति जलकल्लोलवज्जले ॥ १ ॥

तथा ।

स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना स्निध्यते यथा गात्रम् ।

२० रागद्वेषाक्षिप्तस्य कर्मबन्धो भवत्येवम् ॥ २ ॥ इत्यादीनि ।

१ C निपुणानामिति निपुणामतिसूक्ष्मः; D P निपुणानामति-
निपुणामतिसूक्ष्मः ।

तथा ।

गुरुसमीपे प्रश्नः ॥ ६२ ॥

इति ॥ यदा पुनर्निपुणं चिन्त्यमानोऽपि कश्चिद्भावोऽति-
गम्भीरतया स्वयमेव निश्चेतुं न पार्यते तदा गुरोः संविग्रस्य
गीतार्थस्य च समीपे प्रश्नो विशुद्धविधिपूर्वकं पर्यनुयोगः ॥
कार्यः । यथा भगवन्नावबुद्धोऽयमर्थोऽस्माभिः कृतयत्नैरपि
ततोऽस्मान्बोधयितुमर्हन्ति भगवन्त इति ॥

तथा ।

निर्णयावधारणम् ॥ ६३ ॥

इति ॥ निर्णयस्य निश्चयकारिणो वचनस्य गुरुणा १०
निरूपितस्यावधारणं दत्तावधानतया ग्रहणम् । भणितं
चान्यत्रापि ।

समं विचारियन्त्वं अट्टपयं भावणापहाणेन ।

विसृज्य वावियन्त्वं वज्रसुयगुरुणो मयासाधो ॥ १ ॥

तथा ।

15

ग्लानादिकार्याभियोगः ॥ ६४ ॥

इति ॥ ग्लानादीनां ग्लानबालवृद्धागमग्रहणोद्यतप्राघूर्ण-
कादिलक्षणानां साधुसाधर्मिकाणां यानि कर्माणि प्रतिजाग-
रणौषधास्त्रपानवस्त्रप्रदानपुस्तकादिसमर्पणोपाश्रयनिरूपणादि-
लक्षणानि तेष्वभियोगो दत्तावधानता विधेयेति ॥

20

तथा ।

कृताकृतप्रत्युपेक्षा ॥ ६५ ॥

इति ॥ कृतानामकृतानां च चैत्यकार्याणां ग्लानादि-
कार्याणां च प्रत्युपेक्षा निपुणाभोगविलोचनव्यापारेण गवेषणम् ।
5 तत्र कृतेषु करणाभावादकृतकरणाद्योद्यमो विधेयः । अन्यथा
निष्फलशक्तिचयप्रसङ्गादिति ॥

ततश्च ।

उचितवेलयागमनम् ॥ ६६ ॥

इति ॥ उचितवेलया ऋद्ध्यवहारराजसेवादिप्रस्तावलक्षणया
10 आगमनं चैत्यभवनाद्गुह्यसमीपाद्वा गृहादाविति ॥

ततः ।

धर्मप्रधानो व्यवहारः ॥ ६७ ॥

इति ॥ “कुलक्रमागतं” इत्यादिसूत्रोक्तानुष्ठानरूपो व्यव-
हारः कार्यः ॥

15 तथा ।

द्रव्ये संतोषपरता ॥ ६८ ॥

इति ॥ द्रव्ये धनधान्यादौ विषये संतोषप्रधानस्य परि-
मितेनैव निर्वाहमात्रहेतुना द्रव्येण संतोषवता धार्मिकेणैव
भवितव्यमित्यर्थः । असंतोषस्यासुखहेतुत्वात् । यदुच्यते ।

अत्युष्णात्सृतादन्नादच्छिद्रास्त्रितवाससः ।

अपरप्रेष्यभावाच्च शेषमिच्छन्त्यतयधः ॥ १० ॥ इति ।

तथा ।

संतोषामृतद्वयानां यत्सुखं शान्तचेतसाम् ।

कुतस्तद्धनलुब्धानामितच्चेतस्य धावताम् ॥ ९ ॥ इति । ८

तथा ।

धर्मं धनबुद्धिः ॥ ६८ ॥

इति ॥ धर्मं श्रुतचारिचात्मके सकलाभिलषिताविकल-
सिद्धिमूले धनबुद्धिर्मतिमतां धर्म एव धनमिति परिणाम-
रूपा निरन्तरं निवेशनीयेति ॥

10

तथा ।

शासनोन्नतिकरणम् ॥ ७० ॥

इति ॥ शासनस्य निखिलहेयोपादेयभावाविर्भावनभास्कर-
कल्पस्य जिननिरूपितवचनरूपस्य उन्नतिरुच्चैर्भावः तस्याः
करणं सम्यग् न्यायव्यवहरणयथोचितजनविनयकरणदीना- 15
नाथाभ्युद्धरणसुविहितयतिपुरस्करणपरिशुद्धशीलपालनजिम-
भवत्रविधापनयाचास्त्राचादिनानाविधोत्सवसंपादनादिभिरुपायैः ।
तस्यान्तिमहागुणत्वादिति । पश्यते च ।

कर्तव्या चोन्नतिः सत्यां शक्ताविह नियोगताः ।

अवगन्धं कारणं क्षेपां तीर्थक्षत्रामकर्मणः ॥ १ ॥ इति । 20

तथा ।

विभवोचितं विधिना श्रेयदानम् ॥ ७१ ॥

इति ॥ विभवोचितं स्वविभवानुसारेण विधिना नन्तरमेव निर्देष्टव्यमाणेन चेत्तेभ्यो निर्देष्टव्यमाणेभ्य एव दानमन्नपानौषध-
5 वस्त्रपात्राद्युचितवस्तुवितरणम् ॥

विधिं श्रेयं च स्वयमेव निर्दिशन्नाह ।

सत्कारादिर्विधिर्निःसङ्गता च ॥ ७२ ॥

इति ॥ सत्करणं सत्कारोऽभ्युत्थानासनप्रदानवन्दनरूपो विनयः, स आदिर्द्वयं देशकालाराधनविशुद्धश्रद्धाविष्करण-
10 दानक्रमानुक्रमादेः कुशलानुष्ठानविशेषस्य स तथा । किमि-
त्याह । विधिर्वर्तते । निःसङ्गता ऐहिकपारलौकिकफलाभि-
लाषविकलतया सकलक्लेशलेशाकलङ्कितमुक्तिमात्राभिसंधिता ।
चकारः समुच्चये ॥

वीतरागधर्मसाधवः श्रेयम् ॥ ७३ ॥

15 इति ॥ वीतरागस्य जिनस्य धर्म उक्तनिरुक्तस्तत्प्रधानाः
साधवो वीतरागधर्मसाधवः । श्रेयं दानार्हं पात्रमिति ।
तस्य च विशेषलक्षणमिदम् ।

चान्तो दान्तो मुक्तो जितेन्द्रियः सत्यवागभयदाता ।

प्रोक्तस्त्रिदण्डविरतो विधिगृहीता भवति पात्रम् ॥ १ ॥

तथा ।

दुःखितेष्वनुकम्पा यथाशक्ति द्रव्यतो भावतश्च ॥

७४ ॥

इति ॥ दुःखितेषु भवान्तरोपान्तपापपाकोपहितातितीव्र-
क्लेशवेषेषु देहिष्वनुकम्पा कृपा कार्या । यथाशक्ति स्वमामर्था- 5
नुरूपम् । द्रव्यतस्तथाविधयासादेः शकाशात् । भावतो
भीषणभवभ्रमणवैराग्यसंपादनादिरूपात् । च समुच्चये । दुःखि-
तानुकम्पा हि तदुपकारत्वेन धर्मैकहेतुः । यथोक्तम् ।

अन्योपकारकरणं धर्माय महीयसे च भवतीति ।

अधिगतपरमार्थानामत्रिवादो वादिनामत्र ॥ १ इति । 10

तथा ।

लोकापवादभौरुता ॥ ७५ ॥

इति ॥ लोकापवादात्सर्वजनापरागलक्षणाद्भौरुतात्यन्त-
भीतभावः । किमुक्तं भवति । निपुणमत्या विचिन्त्य तथा तथो-
चितवृत्तिप्रधानतया सततमेव प्रवर्तितव्यं यथा यथा सकल- 15
समीहितसिद्धिविधायिजनप्रियत्वमुज्जृम्भते न पुनः कथं-
चिदपि जनापवादः तस्य मरणान्निर्विशिष्यमाणत्वात् । तथा
चावाचि ।

क्वचीयमेव मरणं भवति कुलीनस्य लोकमध्येऽस्मिन् ।

मरणं तु कालपरिणतिरियं च जगतोऽपि समान्या ॥ १ ॥ 20

इति ।

तथा ।

गुरुलाघवापेक्षणम् ॥ ७६ ॥

इति ॥ सर्वप्रयोजनेषु धर्मार्थकामरूपेषु तत्तत्कालादिवला-
लोचनेन प्रारब्धमिष्टेषु प्रथमत एव मतिमता गुरोर्भूयसो
५ गुणलाभपक्षस्य लघोश्च तदितररूपस्य दोषलाभपक्षस्य च भावो
गुरुलाघवं तस्य निपुणतया अपेक्षणमालोचनं कार्यमिति ॥

ततः किमित्याह ।

बहुगुणे प्रवृत्तिः ॥ ७७ ॥

इति ॥ प्रायेण हि प्रयोजनानि गुणलाभमिश्राणि । ततो
१० बहुगुणे प्रयोजने प्रवृत्तिर्व्यापारः । तथा चार्घम् ।

अप्येण बहुमेवेज्जा एयं पण्डित्यलक्षणं ।

सव्वासु पडिसेवासु एयं अट्टपयं विज्ज ॥

तथा ।

चैत्यादिपूजापुरःसरं भोजनम् ॥ ७८ ॥

१५ इति ॥ प्राप्ते भोजनकाले चैत्यानामर्हद्विम्बलक्षणानामादि-
शब्दात्साधुसाधर्मिकाणां च पूजा पुष्पधूपादिभिरक्षपानप्रदाना-
दिभिश्चोपचरणं सा पुरःसरा यत्र तच्चैत्यादिपूजापुरःसरं
भोजनमस्त्रोपजीवनम् । सतो ऽन्यथापि पश्यते ॥

जिनेपूजोऽचिद्यदाणं परियणसंभालणा उचियकिच्चं ।

२० ठाणुववेसो थ तद्वा पच्चक्खाणस्स संभरणं ॥ १ ॥

तथा ।

तदन्वेव प्रत्याख्यानक्रिया ॥ ७९ ॥

इति ॥ तदन्वेव भोजनानन्तरमेव प्रत्याख्यानक्रिया द्विविधा-
द्याहारसंवरणरूपा ॥

तथा ।

5

शरीरस्थितौ प्रयत्नः ॥ ८० ॥

इति ॥ शरीरस्थितावुचिताभ्यङ्गसंवाहनस्नानादिलक्षणायां
यत्न आदरः । तथा च पश्यते ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां शरीरं कारणं यतः ।

ततो यत्नेन तद्रूपं यथोक्तैरनुवर्तनैः ॥ १ ॥ इति । 10

तथा ।

तदुत्तरकार्यचिन्ता ॥ ८१ ॥

इति ॥ तस्याः शरीरस्थितेरुत्तराण्युत्तरकालभावीनि यानि
कार्याणि व्यवहारकरणादीनि तेषां चिन्ता तन्निरूप्या कार्यति ॥

तथा ।

15

कुशलभावनायां प्रबन्धः ॥ ८२ ॥

इति ॥ कुशलभावनायां

सर्वेऽपि सन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित्पापमाकर्षित् ॥ १ ॥

इत्यादिशुभचिन्तारूपायां प्रबन्धः प्रकर्षवृत्तिः ॥

20

तथा ।

शिष्टचरितश्रवणम् ॥ ८३ ॥

इति ॥ शिष्टचरितानां “शिष्टचरितप्रशंसा” इति प्रथमा-
ध्यायसूचोक्तलक्षणां श्रवणं निरन्तरमाकर्णनम् । तच्छ्रवणे हि
5 तद्गताभिलाषभावान्न कदाचित्सम्भ्रगुणहानिः संपद्यत इति ॥

तथा ।

सान्ध्यविधिपालना ॥ ८४ ॥

इति ॥ सान्ध्यस्य सन्ध्याकालभवस्य विधेरनुष्ठानविशेषस्य
दिनाष्टमभागभोजनाभ्यवहारसंकोचादिलक्षणस्य पालनानुसेवन-
10 मिति ॥

एनामेव^१ विशेषत आह ।

यथोचितं तत्प्रतिपत्तिः ॥ ८५ ॥

इति ॥ यथासामर्थ्यं तत्प्रतिपत्तिः सान्ध्यविधिप्रतिपत्ति-
रिति ॥

15 कौटुम्भीत्याह ।

पूजापुरःसरं चैत्यादिवन्दनम् ॥ ८६ ॥

इति ॥ तत्कालोचितपूजापूर्वकं चैत्यवन्दनं गृहचैत्यचैत्य-
भवनयोः च आदिशब्दाद्यतिवन्दनं मातापितृवन्दनं च ॥

तथा ।

साधुविश्रामणक्रिया ॥ ८७ ॥

इति ॥ साधूनां निर्वाणाराधनयोगसाधनप्रवृत्तानां पुरु-
षाणां स्वाध्यायध्यानाद्यनुष्ठाननिष्ठोपहितश्रमाणां तथाविध-
विश्रामकसाध्वभावे विश्रामणक्रिया विश्राम्यतां विश्रामं लभ- 5
मानानां करणं विश्रामणा सा चामौ क्रिया चेति समासः ॥

तथा ।

योगाभ्यासः ॥ ८८ ॥

इति ॥ योगस्य सालम्बननिरालम्बनभेदभिन्नस्याभ्यासः
पुनः पुनरनुशीलनम् । उक्तं च । 10

सालम्बनो निरालम्बनश्च योगः परो द्विधा ज्ञेयः ।

जिनरूपध्यानं खल्वाद्यस्तत्तत्त्वगस्त्वपरः ॥ १ ॥

तत्तत्त्वगः इति निवृत्तजिन्मस्वरूपप्रतिबद्ध इति ।

तथा ।

नमस्कारादिचिन्तनम् ॥ ८९ ॥ 15

इति ॥ नमस्कारस्यादिशब्दात्तदन्यस्वाध्यायस्य च चिन्तनं
भावनम् ॥

तथा ।

प्रशस्तभावक्रिया ॥ ९० ॥

इति ॥ तथा तथा • क्रोधादिदोषविपाकपर्यालोचनेन 20
प्रशस्तस्य प्रशंसनीयस्य भावस्यान्तःकरणस्वरूपस्य क्रियः करणम् ।
अन्यथा महादोषभावाद् । यदुच्यते ।

नित्तरत्नमसंक्षिप्तमान्तरं धनमुच्यते ।

यस्य तन्मूषितं दोषैस्तस्य शिष्टा विपत्तयः ॥ १ ॥ इति ।

तथा ।

भवस्थितिप्रेक्षणम् ॥ ६१ ॥

5 इति ॥ भवस्थितेः संसाररूपस्य प्रेक्षणमवलोकनम् । यथा ।

यौवनं नगनदास्यदोषमं

शारदाम्बुदविलासि जीवितम् ।

स्त्रप्रलब्धधनविभ्रमं धनं

भ्रावरं किमपि नास्ति तत्त्वतः ॥ १ ॥

10

विग्रहा गदभुजङ्गमालयाः

संगमा विगमदोषदूषिताः ।

संपदोऽपि विपदा कटाक्षिता

नास्ति किञ्चिदनुपद्रवं स्फुटम् ॥ २ ॥ इत्यादौति ।

तदनु ।

15

तन्निर्गुण्यभावना ॥ ६२ ॥

इति ॥ तस्या भवस्थितेर्निर्गुण्यभावना निःसारत्वचिन्तनम् ।

यथा ।

हतः क्रोधो गृध्रः प्रकटयति पक्षं निजमितः

शृगाली दृष्ट्वा यं विवृतवदना धावति पुरः ।

20

हतः क्रूरः कामो विचरति पिशाचस्त्रिरमहो

भ्रशानं संसारः क इह पतितः स्थास्यति सुखम् ॥ १ ॥

एतास्तावदसंग्रयं कुशदलप्रान्तोदबिन्दूपमा
लक्ष्म्यो बन्धुसमागमोऽपि न शिरस्थायी खलप्रीतिवत् ।
यच्चान्यत्किल किञ्चिदस्ति निखिलं तच्छारदाभोधर-
च्छायावञ्चलतां बिभर्ति यदतः खलौ हितं चिन्त्यताम् ॥

२ ॥ इति । 5

तथा ।

अपवर्गालोचनम् ॥ ८३ ॥

इति ॥ अपवर्गस्य मुक्तेरालोचनं सर्वगुणमयत्वेनोपादेयतया
परिभावनम् ।

यथा ।

10

प्राप्ताः श्रियः सकलकामदघास्ततः किं
दत्तं पदं शिरमि विद्धिषतां ततः किम् ।
संपूरिताः प्रणयिनो विभवैस्ततः किं
कल्पं भृतं तनुभृतां तनुभिस्ततः किम् ॥ १ ॥

तस्मादनन्तमजरं परमं प्रकाशं 15

तच्चित्तं चिन्तय किमेभिरसद्विकल्पैः ।

यस्यानुषङ्गिण इमे भुवनाधिपत्य-

योगादयः रूपणजन्तुमता भवन्ति ॥ २ ॥

तथा ।

आमण्यानुरागः ॥ ८४ ॥

20

इति ॥ आमण्ये शुद्धसाधुभाव अनुरागो विधेयः । यथा ।

जैनं मुनिव्रतमशेषभवात्तकर्म-

सन्तानतानवकरं स्वयमभ्युपेतः ।

कुर्यां तदुत्तरतरं च तपः कदाहं

भोगेषु निःस्पृहतया परिमुक्तसङ्गः ॥ १ ॥ इति ।

5 यथा ।

यथोचितं गुणवृद्धिः ॥ ८५ ॥

इति ॥ यथोचितं यो यदा वर्धयितुमुचितस्तस्य सत्य-
गदर्शनादेर्गुणस्य दर्शनभतिमाव्रतप्रतिमाभ्यासद्वारेण वृद्धिः
पुष्टीकरणं कार्या ।

10 तथा ।

सत्त्वादिषु मैत्र्यादियोग इति ॥ ८६ ॥

इति ॥ सत्त्वेषु सामान्यतः सर्वजन्तुष्वदिशब्दाद्दुःखितसुख-
दोषदूषितेषु मैत्र्यादीनामाश्रयविशेषाणां योगो व्यापारः कार्यः ॥
मैत्र्यादिलक्षणं चेदम् ।

15 परहितचिन्ता मैत्री परदुःखविनाशिनी तथा करुणा ।

परसुखतुष्टिर्मुदिता परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥

इतिः परिसमाप्तौ ॥

संप्रत्युपसंहरन्नाह ।

विशेषतो गृहस्थस्य धर्म उक्तो जिनोत्तमैः ।

20 एवं सद्भावनासारः परं^१ चारिषकारणम् ॥ ८७ ॥

^१ B omits from परं down to तद्भावनासारः in the Commentary.

इति ॥ विशेषतः सामान्यगृहस्थधर्मवैलक्षण्येन गृहस्थस्य
गृहमेधिनो धर्म उक्तो निरूपितो जिनोत्तमैरर्हद्भिः । एवमुक्त-
नीत्या । सद्भावनासारः परमपुरुषार्थानुकूलभावंनाप्रधानो भाव-
श्रावकधर्म इत्यर्थः । कौटुम्भिकोऽसावित्याह । परम् अवन्ध्यमिह
भवान्तरे वा । चारित्र्यकारणं सर्वविरतिहेतुः ॥

5

ननु कथं परं चारित्र्यकारणमसावित्याशङ्क्याह ।

पदंपदेन मेधावौ यथारोहति पर्वतम् ।

सम्यक् तथैव नियमास्त्रीरश्चारित्र्यपर्वतम् ॥ ६८ ॥

इति ॥ इह पदं पदिकोच्यते । ततः पदेन पदेन यदा-
रोहणं तन्निपातनात् पदंपदेन इत्युच्यते । ततः पदंपदेन 10
मेधावौ बुद्धिमान् । यथा इति दृष्टान्तार्थः । आरोहत्या-
क्रामन्ति पर्वतमुज्जयन्तादिकं सम्यक् हस्तपादादिशरीरावयव-
भङ्गाभावेन । तथैव तेनैव प्रकारेण नियमादवश्यतया धीरो
निःकलङ्कानुपाश्रितश्रमणोपासकसमाचारश्चारित्र्यपर्वतं सर्व-
विरतिमहाशैलमिति ॥

15

नन्वेतदपि कथमित्यमित्याह ।

स्तोकान्गुणान्समाराध्य बहूनामपि जायते ।

यस्मादाराधनायोग्यस्तस्मादादावयं मतः ॥ ६९ ॥

इति ॥ स्तोकांस्तुष्टान् गुणान् श्रमणोपासकांश्चोचितान्
समाराध्य पालयित्वा बहूनां सुश्रमणोचितगुणानाम् । स्तोका- 20

नामाराधनायोग्यो जात एवेत्यपिशब्दार्थः । जायते भवति ।
 यस्मात्कारणात् आराधनायोग्यः परिपालनोचितः अवि-
 कलात्पगुणाराधनावलप्रसीनवङ्गगुणलाभबाधककर्मकलङ्कत्वेन
 तद्गुणलाभमामर्थ्यभावात् तस्मात्कारणात् आदौ प्रथमत
 5 एवायमनन्तरप्रोक्तो गृहस्थधर्मो मतः सुधियां संमत इति ।
 पुरुषविशेषापेक्षोऽयं न्यायः अन्यथा तथाविधाध्यवसाय-
 सामर्थ्यादत एवावलीभूतचारित्रमोहानां स्थूलभद्रादीनामेत-
 त्क्रममन्तरेणापि परिशुद्धमर्वविरतिलाभस्य शास्त्रेषु श्रूय-
 माणत्वात् ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मबिन्दुवृत्तौ विशेषतो
 गृहस्थधर्मविधितृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

व्याख्यातस्तृतीयोऽध्यायः । साम्प्रतं चतुर्थं आरभ्यते । तस्य
चेदमादिसूत्रम् ।

एवं विधिसमायुक्तः सेवमानो गृहाश्रमम् ।
चारित्रमोहनौयेन मुच्यते पापकर्मणा ॥ १ ॥

इति ॥ एवमुक्तरूपेण विधिना सामान्यतो विशेषतश्च 5
गृहस्थधर्मलक्षणेन समायुक्तः संपन्नः सेवमानोऽनुशीलयन्
गृहाश्रमं गृहवासम् । किमित्याह । चारित्रमोहनौयेन
प्रतीतरूपेण मुच्यते परित्यज्यते पापकर्मणा पापकृत्यात्मकेन ॥
एतदपि कथमित्याह ।

सदाञ्जाराधनायोगाद्वावशुद्धेर्नियोगतः । 10
उपायसंप्रवृत्तेश्च सम्यक्चारित्ररागतः ॥ २ ॥

इति ॥ सन् अकलङ्कितो य आञ्जाराधनायोगो यति-
धर्माभ्यासासहेनादौ आवकधर्मोऽभ्यसनीय इत्येवंलक्षणे
जिनोपदेशसंबन्धः तस्मात् । यत्रा भावशुद्धिर्मनोनिर्मलता
तस्मा नियोगतोऽवश्यतया । तथोपायसंप्रवृत्तेस्त्रोपायेन शुद्ध- 15

हेत्वङ्गीकरणरूपेण प्रवृत्तेश्चेष्टनात् । चकारो हेत्यन्तर-
समुच्चये । इयमपि कुत इत्याह । सम्यक्चारित्ररागतः
निर्व्याजचारित्राभिलाषात् । इदमुक्तं भवति । सदाज्ञाराधना-
योगाद्यका भावशुद्धिर्या च^१ सम्यक्चारित्ररागत^२ उपाय-
5 संप्रवृत्तिरणुव्रतादिपालनरूपा ताभ्यामुभाभ्यामपि^३ हेतुभ्यां
चारित्रमोहनीयेन मुच्यते न पुनरन्यथेति ।

आह । इदमपि कथं सिद्धम् । यथेत्यं चारित्रमोह-
नीयेन मुच्यते ततः परिपूर्णप्रत्याख्यानभागवतीत्याशङ्क्याह ।

विशुद्धं सदनुष्ठानं स्लोकमप्यर्हतां मतम् ।

10 तत्त्वेन तेन च प्रत्याख्यानं ज्ञात्वा सुबद्धपि ॥ ३ ॥

इति ॥ विशुद्धं निरतिचारम् अत एव सत्सुन्दरम्
अनुष्ठानं स्थूलप्राणातिपातविरमणादि । स्लोकमप्यन्यतमैक-
भङ्गकप्रतिपत्त्याख्यम् । बद्ध तावन्मतमेवेत्यपिशब्दार्थः ।
अर्हतां पारगतानां मतमभीष्टम् । कथमित्याह । तत्त्वेन
15 तात्त्विकस्वरूपतया । न पुनरतिचारकालुष्यदूषितं बद्धयनुष्ठानं
सुन्दरं मतम् । तेन च तेन पुनर्विशुद्धेनानुष्ठानेन करण-
भूतेन स्लोकेनापि कास्त्रेण प्रत्याख्यानमाश्रयदारनिरोधकचणं
ज्ञात्वा गुरुमूले अतर्धर्मतया सम्यगवबुध्य प्रत्याख्यानस्य फलं

१ B C omit.

२ B C ०चानुरागतः ।

३ B C omit उभाभ्याम् ।

हेतुं च सुबद्धपि सर्वपापस्थानविषयतया भूयिष्ठमपि
 करोति इति^१ गम्यते । स्लोकं तावदनुष्ठानं संपन्नमेवेत्यपि-
 शब्दार्थः । अयमभिप्रायः । स्लोकादप्यनुष्ठानादत्यन्तविशुद्धा-
 त्काशात्कालेन^२ प्रत्याख्यानस्वरूपादिज्ञातुर्भूयिष्ठमपि प्रत्या-
 ख्यानं संपद्यत इति ॥

5

इति विशेषतो गृहस्थधर्म उक्तः । सांप्रतं यति-
 धर्मावसर इति यतिमनुवर्णयिष्यामः ॥ ४ ॥

इति ॥ प्रतीतार्थमेव । यत्यनुवर्णनमेवाह ।

अर्होऽर्हसमीपे विधिप्रव्रजितो यतिः ॥ ५ ॥

इति । अर्हः प्रव्रज्यार्हो वक्ष्यमाण एव । अर्हस्य 10
 प्रव्रज्यादानयोग्यस्य वक्ष्यमाणगुणस्यैव गुरोः समीपे पार्श्वे
 विधिना वक्ष्यमाणेनैव प्रव्रजितो गृहीतदौक्षो यतिर्मुनि-
 रित्युच्यत इति ॥ •

यथोद्देशं निर्देश इति न्यायात्प्रव्रज्यार्हमेवाभिधत्सुराह ।

अथ प्रव्रज्यार्हः । आर्यदेशोत्पन्नो विशिष्टजाति- 15
 कुलान्वितः क्षीणप्रायकर्ममलः । तत एव विमल-
 बुद्धिः । दुर्लभं मानुष्यं जन्ममरणनिमित्तं संपद-
 श्रपला विषया दुःखहेतवः संयोगे वियोगः प्रति-

क्षणं मरणं दारुणो विपाक इत्यवगतसंसार-
 नैर्गुण्यः । तत एव तद्विरक्तः प्रतनुकषायोऽल्प-
 हास्यादिः कृतंशो विनोतः प्रागपि राजामात्यपौर-
 जनबहुमतोऽद्रोहकारौ कल्याणाङ्गः आङ्गः स्थिरः
 5 समुपसंपन्नश्च ॥ ६ ॥

इति ॥ एतत्सर्वं सुगमम् । परम् अथ इत्यानन्तर्यार्थः ।
 प्रव्रजनं पापेभ्यः प्रकर्षणं शुद्धचरणयोगेषु व्रजनं गमनं
 प्रव्रज्या तस्या अर्हे योग्यः प्रव्रज्यार्हे जीवः । कीदृश
 इत्याह । आर्यदेशोत्पन्नः मगधाद्यर्धषड्विंशतिमण्डलमध्य-
 10 लब्धजन्मा । तथा विशिष्टजातिकुलान्वितः विशुद्धवैवाङ्ग-
 चतुर्वर्णान्तर्गतमाहपितृपक्षरूपजातिकुलमपन्नः । तथा क्षीण-
 प्रायकर्ममलः क्षीणप्राय उत्सन्नप्रायः कर्ममलो ज्ञाना-
 वरणमोहनौयादिरूपो यस्य स तथा । तथा तत एव
 विमलबुद्धिः यत एव क्षीणप्रायकर्ममलः तत एव हेतो-
 15 र्विमलबुद्धिनिर्मलीमसंमतिः प्रतिक्षणं मरणम् इति समय-
 प्रसिद्धावधिमरणापेक्षयेति । पश्यते च ।

यामेव रात्रिं प्रथमामुपैति

गर्भे वसत्यै नरवीर लोकाः ।

ततः प्रमृत्यस्त्वलितप्रयाणः

20

स प्रत्यहं मृत्युममीपमेति ॥ १ ॥

नरवीर इति व्याख्येन युधिष्ठिरस्य संबोधनमिति ।

‘दारुणो विपाकः मरणस्यैव इति गम्यते सर्वाभावकारि-
त्वान्त्येति । प्रागपि इति प्रव्रज्याप्रतिपत्तिपूर्वकाल एवेति ।
स्थिर इति प्रारब्धकार्यस्थापान्तराल एवं न परित्याग-
कारी । समुपसंपन्नः इति सम् इति सम्यग्वृत्त्या सर्वथात्म-
समर्पणरूपया उपसंपन्नः सामीप्यमागत इति^१ ॥

5

इत्थं प्रव्रज्यार्हमभिधाय प्रव्राजकमाह ।

गुरुपदार्हस्त्वित्यंभूत एव । विधिप्रतिपन्नप्रव्रज्यः
समुपासितगुरुकुलः अस्खलितशैलः सम्यगधीता-
गमः तत् एव विमलतरबोधोत्तत्त्ववेदी उप-
शान्तः प्रवचनवत्सलः सत्त्वहितरतः आदेयः अनु- 10
वर्तकः गम्भीरः अविषादी उपशमलध्यादिसंपन्नः
प्रवचनार्थवक्ता स्वगुर्वतुज्ञातगुरुपदस्येति ॥ ७ ॥

इति ॥ गुरुपदार्हः प्रव्राजकपदयोग्यः । तुः पूर्वस्मा-
दिशेषणार्थः । इत्थंभूत एव प्रव्रज्यार्हगुणयुक्त एव सन् न
पुनरन्यादृशोऽपि तस्य स्वयं निर्गुणत्वेन प्रव्राज्यबीजगुण- 15
बीजनिष्पेक्षकरणायोगात् । किमित्याह विधिप्रतिपन्नप्रव्रज्यः
वक्ष्यमाणक्रमाधिगतदीर्घः । समुपासितगुरुकुलः विधिवदा-
राधितगुरुपरिवारभावः । अस्खलितशैलः प्रव्रज्याप्रति-
पत्तिर्ग्रन्थ्येवास्त्रण्डितव्रतः । सम्यगधीतागमः सूत्रार्थोभयज्ञान-

क्रियादिगुणभाजो गुरोरासेवनेनाधिगतपारगतगदितागम-
रहस्यः । यतः पद्यते ।

तित्ये सुत्तत्याणं गहणं विहिणा उ तत्य तित्यमिदम् ।

उभयन्नू चेव गुरू विही उ विणयादओ चित्तो ॥ १ ॥

5 उभयन्नूवि य किरियापरो दढं पवयणाणुरागी य ।

मसमयपरूवगो परिणाओ य पन्नो य अच्चत्यं ति ॥ २ ॥

तत एव विमलतरबोधात्तत्त्ववेदो^१ तत एव सम्यगधीता-
गमत्वादेव हेतोर्द्यो विमलतरो बोधः शेषान् सम्यगधीता-
गमानपेक्ष्य स्फुटतरः प्रज्ञोन्मीलः तस्मात्सकाशात्तत्त्ववेदौ

10 जीवादिवस्तुविज्ञाता । उपशान्तः मनोवाक्कायविकारविकलः
प्रवचनवत्सलः यथानुरूपं साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूप-
चतुर्वर्णश्रमणसङ्गवात्सल्यविधायी सत्त्वहितरतः तत्तच्चित्रोपायो-
पादानेन सामान्येन सर्वसत्त्वप्रियकरणपरायणः । आदेयः
परेषां ग्राह्यवचनचेष्टः अनुवर्तकः चित्रस्वभावानां प्राणिनां

15 गुणान्तराधानधियानुवृत्तिशीलः गम्भीरः रोषतोषाद्यवस्थाया-
मप्यलब्धमध्यः अविषादो न परीषहाद्यभिभूतः काय-
संरक्षणादौ न दैन्यमुपयाति । उपशमलब्ध्यादिसंपन्नः उप-
शमलब्धिः परमुपशमयितुं सामर्थ्यलक्षणा । आदिशब्दादुप-
करणलब्धिः स्थिरहस्तलब्धिश्च गृह्यते । ततस्ताभिः संपन्नः

20 समन्वितः । प्रवचनार्थवक्ता यथावस्थितागमार्थप्रज्ञापकः

‘स्वगुर्वनुज्ञातगुरुपदः स्वगुरुणा स्वगच्छनायकेनानुज्ञातगुरु-
पदः समारोपिताचार्यपदवीकः । चकारो विशेषणसमुच्चये ।
इतिशब्दो गुरुगुणेत्यासूचकः । अत्र षोडश प्रव्रज्याह-
गुणाः पञ्चदश पुनर्गुरुगुणा निरूपिता इति । उत्सर्ग-
पञ्चाशयम् ॥

5

अथात्रैवापवादमाह ।

पादार्धगुणहीनौ मध्यमावरौ ॥ ८ ॥

इति ॥ पादेन चतुर्थभागेनार्धेन च प्रतीतरूपेण प्रस्तुत-
गुणानां हीनौ नूनौ प्रव्राज्यप्रव्राजकौ मध्यमावरौ मध्यम-
जघन्यौ क्रमेण योग्यौ स्यातामिति ॥

10

अथैतस्मिन्नेवार्थे परतीर्थिकमतानि दश स्वमतं चोपदर्श-
यितुमिच्छुः “नियम एवायमिति वायुः” इत्यादिकं
“भवन्ति त्वत्पा^१ अयसाधारणगुणाः कल्याणोत्कर्षमाधकाः”
इत्येतत्पर्यन्तं सूचकदम्बकमाह ।

नियम एवायमिति वायुः ॥ ९ ॥

15

इति । नियम एवावश्यंभाव एवायं यदुत परिपूर्णगुणो
योग्यो नापरः पादप्रमाणादिहीनगुणः स्यादित्येवं वायुर्वायु-
नामा प्रवादिविशेषः । प्राह इति सर्वत्र क्रिया गम्यते ॥

कुत इत्याह ।

समग्रगुणसाध्यस्य तदर्धभावेऽपि तत्सिद्ध्यसंभ-
वात् ॥ १० ॥

इति ॥ समयगुणसाध्यस्य कारणरूपसमस्तगुणनिष्पाद्यस्य
5 कार्यस्य तदर्धभावेऽपि तेषां गुणानामर्धभाव उपलक्षणत्वा-
त्पादहीनभावे च तत्सिद्ध्यसंभवात् तस्माद्गुणार्धात्पादोन-
गुणभावाद्वा या सिद्धिः निष्पत्तिः तस्याः असंभवादघटनात्
अन्यथा कार्यकारणव्यवस्थोपरमः प्रसज्यत इति ॥

नैतदेवमिति वाल्मीकिः ॥ ११ ॥

10 इति ॥ न नैवैतदायूक्तामेत्येतत्प्राह वाल्मीकिर्वल्मीकोद्भव
अष्टविशेषः ।

कुत इत्याह ।

निर्गुणस्य कथंचित्तद्गुणभावोपपत्तेः ॥ १२ ॥

इति ॥ निर्गुणस्य मतो जीवस्य कथंचित्त्वेनापि प्रकारेण
15 स्वगतयोग्यताविशेषलक्षणेन प्रथमं तद्गुणभावोपपत्तेस्तेषां
समयाणां प्रब्राज्यगुणानां प्रब्राजकगुणानां वा^१ भावोपपत्ते-
र्घटनासंभवात् । तथाहि यथा निर्गुणोऽपि सन् जन्तु-
विशिष्टकार्यहेतून् प्रथमं गुणान् लभते तथा यदि तद्गुणा-
भावेऽपि कथंचिद्विशिष्टमेव कार्यं लस्यते तदा को^१ नाम

विरोधः स्यात् । दृश्यते च दरिद्रस्यापि कस्यचिदकस्मादेव
राज्यादिविभूतिस्त्राभ इति ॥

अकारणमेतदिति व्यासः ॥ १३ ॥

इति ॥ अकारणमप्रयोजकं निष्फलमित्यर्थः । एत-
दास्मीकिनिरूपितं वाक्यम् । इत्येतद्भूते व्यासः कृष्णद्वैपायनः ॥ 5

कुत इत्याह ।

गुणमात्रासिद्धौ गुणान्तरभावनियमाभावात् ॥

१४ ॥

इति ॥ गुणमात्रस्य स्वाभाविकस्य तुच्छस्यापि गुणस्य
प्रथममसिद्धौ सत्यां गुणान्तरस्यान्यस्य गुणविशेषस्य भावः 10
उत्पादो गुणान्तरभावः तस्य नियमादवश्यतयाभावादसत्त्वात् ।
स्वानुरूपकारणपूर्वको हि कार्यव्यवहारः । यतः पद्यते ।

नाकारणं भवेत्कार्यं नान्यकारणकारणम् ।

अन्यथा न व्यवस्था स्यात्कार्यकारणयोः कश्चित् ॥ १ ॥

नान्यकारणकारणम् इति न नैवान्यस्यात्मव्यतिरिक्तस्य कारण- 15
मन्यकारणम् अन्यकारणं कारणं यस्य तत्तथा । पटादेः
कारणं सूत्रपिण्डादि घटादेः कारणं न भवतीति भावः ॥

नैतदेवमिति सम्राट् ॥ १५ ॥

इति ॥ नैतदेवमिति प्राम्बत् । सम्राट् राजर्षि-
विशेषः प्राह ॥

कुत इत्याह ।

संभवादेव श्रेयस्त्वसिद्धेः ॥ १६ ॥

इति ॥ संभवादेव योग्यत्वादेव^१ न पुनर्गुणमात्रादेव केवलात्मभवविकलात् । श्रेयस्त्वसिद्धेः सर्वप्रयोजनानां श्रेयो-
 5 भावनिष्पत्तेः । इदमुक्तं भवति । गुणमात्रे सत्यपि याव-
 दद्यापि प्रजाज्यादिजीवो विवक्षितं कार्यं^२ प्रति योग्यतां न लभते न तावत्तत्तेनारब्धमपि सिध्यति अनधिकारि-
 त्वात्तस्य अनधिकारिणस्य सर्वत्र कार्यं प्रतिषिद्धत्वात् ।
 अतो योग्यतैव सर्वकार्याणां श्रेयोभावसंपादिकेति ।

10 यत्किञ्चिदेतदिति नारदः ॥ १७ ॥

इति ॥ यत्किञ्चिन्न किञ्चिदित्यर्थः । एतत्समाहुक्तम्
 इति नारदो वक्ति ॥

कुत इत्याह ।

गुणमात्राङ्गुणान्तरभावेऽप्युत्कर्षायोगात् ॥ १८ ॥

15 इति ॥ गुणमात्राद्योग्यतामात्ररूपात् गुणान्तरस्य तथा-
 विधस्य भावेऽप्युत्कर्षायोगादुल्लेखानां गुणानामसंभवात् ।
 अन्यथा योग्यतामात्रस्य प्रायेण सर्वप्राणिनां संभवादुल्लेखगुण-
 प्रसङ्गेन न कश्चित्सामान्यगुणः स्यात् । अतो विशिष्टैव
 योग्यता गुणोत्कर्षसाधिकेति सिद्धमिति ॥

सोऽप्येवमेव भवतीति वसुः ॥ १९ ॥

इति ॥ सोऽपि गुणोत्कर्षः किं पुनर्गुणमात्राद्गुणान्तर-
 सिद्धिरित्यपिशब्दार्थः । एवमेव पूर्वगुणानामुत्तरगुणारम्भक-
 तेन भवति निष्पद्यते निर्बीजस्य कस्यचित्कार्यस्य कदा-
 चिदप्यभावात् । इत्येतद्वसुः समयप्रसिद्धो राजविशेषो 5
 निगदति । एष च मनाग् व्यासमतानुसारौति ॥

अयुक्तं कार्षापणधनस्य तदन्यविटपनेऽपि कोटि-
 व्यवहारारोपणमिति क्षीरकदम्बकः ॥ २० ॥

इति ॥ अयुक्तमघटमानकम् कार्षापणधनस्यातिजघन्य-
 रूपकविशेषसर्वस्वस्य व्यवहारिणो लोकस्य तदन्यविटपने- 10
 ऽपि तस्मात्कार्षापणादन्येषां कार्षापणादीनां विटपन उपा-
 र्जने किं पुनस्तदन्याविटपन इत्यपिशब्दार्थः । कोटिव्यव-
 हारारोपणं कोटिप्रमाणानां दीनारादीनां व्यवहारे आत्मन
 आरोपणमिति । यतोऽतिबहुकालमाधोऽयं व्यवहारः न च
 तावन्तं कालं व्यवहारिणां जीवितं संभाव्यते । एवं 15
 च क्षीरकदम्बनारदयोर्न कश्चिन्मतभेदो यदि परं वचनकृत
 एवेति ॥

न दोषो योग्यतायामिति विश्वः ॥ २१ ॥

इति ॥ न नैव दोषोऽघटनालक्षणः कश्चिद्योग्यतायां

कार्षापणधनस्यापि तथाविधभाग्योदयात्प्रतिदिनं शतगुण-
 सहस्रगुणादिकार्षापणोपार्जनं कोटिव्यहारारोपणोचितत्व-
 लक्षणायां । अयन्ते च केचित्पूर्वं तुल्यव्यवहारा अपि
 तथाविधभाग्यवशेन स्वल्पेनैव कालेन कोटिव्यवहारमारूढाः ।
 5 इत्येतद्विश्वो विश्वनामा प्रवादौ प्राप्तेति । अयं च मनाक्
 मन्त्राणामनुसरतीति ॥

अन्यतरवैकल्येऽपि गुणबाहुल्यमेव सा तत्त्वतः
 इति सुरगुरुः ॥ २२ ॥

इति ॥ अन्यतरस्य कश्चिद्गुणस्य वैकल्येऽपि किं पुन-
 10 रवैकल्य इत्यपिशब्दार्थः । गुणबाहुल्यमेव गुणभूयस्त्वमेव ।
 सा पूर्वसूत्रसूचिता योग्यता तत्त्वतः परमार्थवृत्त्या प्रवर्तते
 अतो न पादगुणहीनादिचिन्ता कार्या । इत्येतत्सुरगुरुर्दृष्ट-
 स्यतिरुवाचेति ॥

सर्वमुपपन्नमिति सिद्धसेनः ॥ २३ ॥

15 इति ॥ समस्तैष्वपि धर्मार्थकाममोक्षव्यवहारेषु पुरुष-
 पराक्रमसाध्येषु विषये यद्यद् उपपन्नं घटमानं निमित्ततया
 बुद्धिमद्भिर्लप्यते तत्सर्वमखिलम् । सा इत्यनुवर्तते ।
 उपपन्नत्वस्य योग्यताया अभिन्नत्वात् । इति सिद्धसेनो
 नौतिकारः शास्त्रकृद्दिशेषो जगाद् ॥

इत्थं दशपरतीर्थिकमतान्युपदर्श्य स्वमतमुपदर्शयन्नाह ।

भवन्ति त्वल्पा अप्यसाधारणगुणाः कल्याणो-
त्कर्षसाधकाः ॥ २४ ॥

इति ॥ भवन्ति न न भवन्ति । तुः पूर्वमतेभ्योऽस्य
वैशिष्ट्यस्थापनार्थः । अल्पा अपि परिमिता अपि किं 5
पुनरनल्पा इत्यपिशब्दार्थः । गुणा आर्यदेशोत्पन्नताद्यो-
ऽसाधारणाः सामान्यमानवेष्टमं भवन्तः कल्याणोत्कर्षसाधकाः
प्रब्रज्याद्युत्कृष्टकल्याणनिष्पादकाः असाधारणगुणानां नियमा-
दितरगुणाकर्षणाबन्धकारणत्वात् । इति युक्तमुक्तमादौ यदुत
पादार्धगुणद्वौ नौ मध्यमावरौ धीग्याविति । अत्र वायु- 10
वाल्मीकित्यामनम्राड्नारदवसुचौरकदम्बमतानां कस्यचित्के-
नापि संवादेऽप्यन्यतरेण निराक्रियमाणत्वाद्नादरणीयतैव ।
विश्वसुरगुरुभिद्वसेनमतेषु च यद्यसाधारणगुणानादरणेन
योग्यताङ्गीक्रियते तदा न सम्यक् तस्याः परिपूर्णकार्यासाधक-
त्वात् । अथान्यथा तदास्मन्मतानुवाद एव तैः शब्दान्तरेण 15
कृतः स्यात् न पुनः स्वमतस्थापनं किञ्चिदिति । इत्युक्तौ
प्रब्राज्यप्रब्राजकौ ॥

अधुना प्रब्रज्यादानविधिमभिधित्सुराह ।

उपस्थितस्य प्रश्नाचारकथनपरीक्षादिर्विधिः ॥ २५ ॥

इति ॥ उपस्थितस्य स्वयं प्रब्रज्यां यद्वैतुं समीपमागतस्य 20
प्रश्नाचारकथनं च परीक्षा च प्रश्नाचारकथनपरीक्षाः । ता

- आदिर्यस्य स तथा । आदिशब्दात्कण्ठतः सामायिकादि-
 सूत्रप्रदानतथाविधानुष्ठानाभ्यासग्रहः । विधिः क्रमः प्रव्रज्या-
 प्रदाने पूर्वसूत्रसूचित^१ एषः । इदमुक्तं भवति । सङ्कर्मकथा-
 चिन्ततया प्रव्रज्याभिमुख्यमागतो भव्यजन्तुः पृच्छनीयः ।
 5 यथा को वत्स त्वं किं निमित्तं वा प्रव्रजसि । ततो
 यद्यसौ कुलपुत्रकस्तगरानगरादिसुन्दरचेत्रोत्पन्नः सर्वाशुभोद्भव-
 भवव्याधिचयनिमित्तमेव^२ अहं भगवन् प्रव्रजितुमुद्यतः
 इत्युत्तरं कुरुते तदासौ प्रश्नशुद्धः । ततोऽस्य दूरनुचरा
 प्रव्रज्या । कापुरुषाणाम् आरम्भनिवृत्तानां पुनरिह परभवे
 10 च परमः^३ कल्याणलाभः । तथा यथैव जिनानामाज्ञा
 सम्यगाराधिता मोक्षफला तथैव विराधिता संसारफलदुःख-
 दायिनी तथा यथा कुष्ठादिव्याधिमान् क्रियां प्राप्तकालां
 प्रतिपद्यापथ्यमासेव्यमानोऽप्रवृत्तादधिकं^४ ग्रीष्मं च विनाश-
 माप्नोति । एवमेव भावक्रियां संयमरूपां कर्मव्याधिचयनिमित्तं
 15 प्रपद्य पश्चादसंयमापथ्यसेवौ अधिकं कर्म समुपार्जयतीति ।
 एवं तस्य साध्याचारः कथनीय इति । एवं कथितेऽपि
 साध्याचारे निपुणमसौ परीक्षणीयः । यतः

असत्याः सत्यसंकाशाः सत्याश्चासत्यसन्निभाः ।

दृश्यन्ते विविधा भावास्तस्माद्युक्तं परीक्षणम् ॥ १ ॥

१ D P पूर्वसूचित ।

२ B omits भव ।

३ B परम० ।

४ B प्रवृत्तादिकं ।

अतथ्यान्यपि तथ्यानि दर्शयन्त्यतिकौशलाः ।

चित्रे निम्नोन्नतानीव चित्रकर्मविदो जनाः ॥ २ ॥

परीक्षा च सम्यक्ज्ञानचारित्रपरिणतिविषया तैस्तैरुपायै-
र्विधेया । परीक्षाकालश्च प्रायतः षण्मासाः । तथाविध-
पात्रापेक्षया लघ्वो बज्रश्च स्यात् । तथा सामायिकसूत्र- 5
महत्तोपधानस्यापि कण्ठतो वितरणीयम् । अन्यदपि सूत्रं
पात्रतामपेक्ष्याध्यापयितव्यम् ।

तथा ।

गुरुजनाद्यनुज्ञा ॥ २६ ॥

इति ॥ गुरुजनो मातापित्रादिलक्षणः । आदि- 10
शब्दाद्भगिनीभार्यादिशेषसंबन्धिलोकपरिग्रहः । तस्यानुज्ञा प्रव्रज
लम् इत्यनुमतिरूपा । विधिरित्यनुवर्तते । यदा पुनरसौ
तत्तदुपायतोऽनुज्ञापितोऽपि न मुञ्चति तदा यद्विधेयं तदाह ।

तथा तथोपधायोगः ॥ २७ ॥

इति ॥ तथा तथा तेन तेन प्रकारेण सर्वथा परैरनुप- 15
लक्ष्यमाणेनोपधायोगो मायायाः प्रयोजनम् ।

कथमित्याह ।

दुःखप्रादिकथनम् ॥ २८ ॥

इति ॥ दुःखप्रस्य खरोद्धमं हिषाद्यारोहणादिदर्शनरूपस्य ।
आदिशब्दान्माहमण्डलादिविपरीतालोकनादिग्रहः । तस्य कथनं 20
गुर्वादिनिवेदनमिति ।

तथा ।

विपर्ययलिङ्गमेवा ॥ २६ ॥

इति ॥ विपर्ययः प्रकृतिविपरीतभावः । स एव मरण-
सूचकत्वालिङ्गं तस्य सेवा निषेवणं कार्यं येन स गुर्वादिजनः
5 सन्निहितमृत्युरयं इत्यवबुध्य प्रब्रज्यामनुजानीत इति विपर्यय-
लिङ्गानि ॥

तेषु स्वयमेवावुध्यमानेषु किं कृत्यमित्याह ।

दैवज्ञैस्तथा तथा निवेदनम् ॥ ३० ॥

इति ॥ दैवज्ञैर्निमित्तशास्त्रपाठकैस्तथा तथा तेन तेन
10 निमित्तशास्त्रपाठादिरूपेणोपायेन निवेदनं गुर्वादिजनस्य ज्ञापनं
विपर्ययलिङ्गानामेव कार्यमिति ॥

नन्वेवं मायाविनः प्रब्रज्याप्रतिपत्तावपि को गुणः स्यादित्या-
शङ्क्याह ।

न धर्मे माया ॥ ३१ ॥

इति ॥ न नैव धर्मे साध्ये माया क्रियमाणा माया
15 वञ्चना भवति परमार्थतोऽमायात्वात्तस्याः ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

उभयहितमेतत् ॥ ३२ ॥

इति ॥ उभयस्य स्वस्य गुर्वादिजनस्य च हितं त्रयोरूप-
20 मेतदेवं प्रब्रज्याविधौ मायाकरणम् । एतत्फलभूतायाः प्रब्रज्यायाः
स्वपरोपकारकत्वात् । पश्यते च ।

अमायोऽपि हि भावेन मायैव तु भवेत्कचित् ।

पश्येत्स्वपरयोर्यत्र सानुबन्धं हितोदयम् ॥ १ ॥ इति ।

अथेत्यमपि कृते तं विना गुर्वादिजनो निर्वाहमलभमानो न
तं प्रव्रज्यार्थमनुजानीते तदा किं विधेयमित्याशङ्क्याह ।

यथाशक्ति सौविहित्यापादनम् ॥ ३३ ॥

5

इति ॥ यथाशक्ति यस्य यावती शक्तिः शतसहस्रादिप्रमाण-
निर्वाहहेतुद्रव्यादिसमर्पणरूपा तथा सौविहित्यस्य सौम्यस्य
आपादनं विधानं येन प्रव्रजितेऽपि तस्मिन्नसौ न सौदति तस्य
निर्वाहोपायस्य करणमिति भावः । एवं कृते कर्तृज्ञता कृता
भवति । करुणा च मार्गप्रभावगाबीजम् । ततस्तेनानुज्ञातः 10
प्रव्रजेदिति ॥

अथैवमपि न तं मोक्तुमसावुत्सहते तदा ।

ग्लानौषधादिज्ञाताच्यागः ॥ ३४ ॥

इति ॥ ग्लानस्य तथाविधव्याधिबाधावशेन ग्लानिमागतस्य
गुर्वादिर्लोकस्य । औषधादिज्ञातादौषधस्य आदिशब्दात्स्व- 15
निर्वाहस्य च ग्रहः तस्य गवेषणमपि औषधादि इत्युच्यते ।
ततः ग्लानौषधाद्येव ज्ञातं दृष्टान्तः । तस्माच्यागः कार्यो गुर्वादि-
रिति । इदमुक्तं भवति । यथा कश्चित्कुलपुत्रकः कथंचिद-
पादं कान्तारं गतो मातापित्रादिसमेतस्तत्प्रतिबद्धस्य तत्र व्रजेत् ।
तस्य च गुर्वादिस्तत्र व्रजतो नियमघातौ वैद्यौषधादिरहितपुरुष- 20
मात्रासाध्यस्तथाविधौषधादिप्रयोगयोग्यस्य महानातङ्कः स्यात् ।

यथोचितं स्वजनलोकः । एष धर्मः सज्जनानां भगवानत्र ज्ञातं
परिहरन्नकुशलानुबन्धिमातापित्रादिशोकमिति ।

तथा ।

गुरुनिवेदनम् ॥ ३५ ॥

इति ॥ तथा इति विध्यन्तरसमुच्चयार्थः । गुरुनिवेदनं 5
सर्वात्मना गुरोः प्रब्राजकस्यात्मसमर्पणं कार्यमिति ॥

द्वयं प्रब्राज्यगतं विधिमभिधाय प्रब्राजकगतमाह ।

अनुग्रहधियाभ्युपगमः ॥ ३६ ॥

इति ॥ गुरुणानुग्रहधिया सम्यक्तादिगुणारोपणबुद्ध्याभ्यु-
गमः प्रब्राजनीयस्त्वम् एवरूपः कार्यो न पुनः स्वपरिषत्पूर- 10
णादिबुद्धेति ॥

तथा ।

निमित्तपरीक्षा ॥ ३७ ॥

इति ॥ निमित्तानां भाविकार्यसूचकानां शकुनादीनां
परीक्षा निश्चयनं कार्यं निमित्तशुद्धेः प्रधानविधित्वादिति ॥ 15

तथा ।

उचितकालापेक्षणम् ॥ ३८ ॥

इति ॥ उचितस्य प्रब्रज्यादानयोग्यस्य कालस्य विशिष्ट-
तिथिनक्षत्रादियोगरूपस्य गणविद्यानामप्रकीर्णकमिहप्रितस्या-
पेक्षणमादरणमिति । यतस्तत्र पद्यते ।

तिहिं उत्तराहिं तह रोहिणीहिं कुज्जा उ सेहनिक्खमणं ।

गणिवायपू अणुणा महव्वयाणं च आहरणा ॥ १ ॥

तथा ।

चउट्ठसिं पन्नरसिं वज्जेज्जा अट्ठमिं च नवमिं च ।

5 छट्ठिं च चउत्थिं बारसिं च दोण्हं पि पक्खाणं ॥ २ ॥

इत्यादि ॥

तथा ।

उपायतः कायपालनम् ॥ ३६ ॥

इति ॥ उपायत उपायेन निरवद्यानुष्ठानाभ्यासरूपेण

10 कायानां पृथिव्यादीनां पालनं रक्षणं प्रविब्रजिषुः प्राणी
कार्यत इति ॥

तथा ।

भाववृद्धिकरणम् ॥ ४० ॥

इति ॥ भावस्य प्रव्रज्याभिलाषलक्षणस्य वृद्धिरुत्कर्षः । तस्या-

15 स्तैस्त्रैः प्रव्रज्याफलप्ररूपणादिलक्षणैर्वचनैः करणं संपादनं तस्य ॥

तथा ।

अनन्तरानुष्ठानोपदेशः ॥ ४१ ॥

इति ॥ अनन्तरानुष्ठानस्य प्रव्रज्याग्रहणानन्तरमेव करणीयस्य

गुर्वन्तेवासितातद्भक्तिवज्जमानादेरनन्तराध्याय एव वक्ष्यमाणस्योप-

20 देशस्य कार्यः ॥

तथा ।

शक्तितस्त्यागतपसी ॥ ४२ ॥

इति ॥ शक्तिः शक्तिमपेक्ष्य त्यागं चार्थव्ययलक्षणं देवगुरु-
सङ्घपूजादौ विषये तपश्चानग्रनादि कारणीयः स इति ॥

तथा ।

5

क्षेचादिशुद्धौ वन्दनादिशुद्ध्या शैलारोपणम् ॥ ४३ ॥

इति ॥ चेन्नस्य भूमिभागलक्षणस्य आदिशब्दादिशस्य शुद्धौ
सत्यां वन्दनादिशुद्ध्या चैत्यवन्दनकायोत्सर्गकारणसाधुनेपथ्य-
समर्पणादिसमाचारचारुतारूपया शैलस्य सामायिकस्मरणम-
रूपस्य करेमि भन्ते सामायिकं इत्यादिदण्डकोच्चारण- 10
पूर्वकमारोपणं प्रव्रज्यार्हं न्यसनं गुरुणा कार्यमिति । तच्च
चेन्नशुद्धिरिचुवनादिरूपा । यथोक्तम् ।

उच्छुवणे सालिवणे पउमसरे कुसुमिण व वणसण्डे ।

गम्भीरसाणुणा पयाहिणजले जिणहरे वा ॥ १ ॥

तथा ।

15

पुव्वाभिमुहो उत्तरमुहो व दिज्जाऽहवा पडिच्छेज्जा ।

जाए जिणादओ वा दिसाए जिणचेदयाइं वा ॥ २ ॥

इति ॥

शैलमेव व्याचष्टे ।

असङ्गतया समश्रुमिचता शैलम् ॥ ४४ ॥ 20

इति ॥ असङ्गतया कचिदप्यर्थं प्रतिबन्धाभावेन समश्रु-
मिचतां श्रुतौ मित्रे च समानमनस्कता शैलमुच्यते इति ।

ननु स्वपरिणामसाध्यं ग्रीलं तत्किमस्य चेत्त्रादिशुद्धारोपणने-
त्याशङ्क्याह ।

अतोऽनुष्ठानात्तद्भावसंभवः ॥ ४५ ॥

इति ॥ अतोऽस्मादनुष्ठानादुक्तरूपग्रीलारोपलक्षणात्तद्भवस्य
5 ग्रीलपरिणामलक्षणस्य संभवः समुत्पादः प्रागसतोऽपि जायते
सतस्य स्थिरीकरणमिति ॥

तथा ।

तपोयोगकारणं चेति ॥ ४६ ॥

इति ॥ स एवं विधिप्रव्रजितः सन् गुरुपरंपरयागतमा-
10 चास्मादितपोयोगं कार्यत इति ॥

अथोपसंहारमाह^१ ।

एवं यः शुद्धयोगेन परित्यज्य गृहाश्रमम् ।

संयमे रमते नित्यं स यतिः परिकीर्तितः ॥ ४७ ॥

इति ॥ एवमुक्तप्रकारेण यो भव्यविशेषः शुद्धयोगेन सम्यगा-
15 चारविशेषेण परित्यज्य हित्वा गृहाश्रमं गृहस्थावस्थां संयमे
हिंसादिविरमणरूपे रमत आसक्तिमान् भवति स एवंशुणो
यतिः एतन्निरुक्तः परिकीर्तित इति ॥

अत्रैवाभ्युच्चयमाह ।

एतत्तु संभवत्यस्य मनुपायप्रवृत्तितः ।

20 अनुपायात्तु साध्यस्य सिद्धिं नेच्छन्ति पण्डिताः ॥ ४८ ॥

१ B C omit from here down to अत्रैवाभ्युच्चयमाह at the end of the commentary to sūtra 47.

इति ॥ एतत्पुनर्यतित्वं संभवत्यस्य प्रव्रजितस्य सतः । कुत
इत्याह सद्गुपायप्रवृत्तितः सता सुन्दरेणोपायेन अर्होऽर्हसमीपे
इत्याद्युक्तरूपेण प्रवृत्तेश्चेष्टनात् । अत्रैव व्यतिरेकमाह
अनुपायान्तु उपायविपर्ययात्पुनः सिद्धिं सामान्येन सर्वस्य
कार्यस्य निष्पत्तिं नेच्छन्ति न प्रतिपद्यन्ते पण्डिताः कार्य- 5
कारणविभागकुशलाः यतः पठन्ति नाकारणं भवेत्कार्यम्
इत्यादि ॥

उक्तविपर्ययं दोषमाह ।

यस्तु नैवंविधो मोहाच्चेष्टते शास्त्रबाधया ।
स तादृग्लिङ्गयुक्तोऽपि न गृही न यतिर्मतः ॥ ४६ ॥ 10

इति ॥ यस्तु यः पुनरद्याप्यतुच्छौभूतभवभ्रमणशक्तिः ।
नैवंविधः किन्तूक्तविधिविपर्येतो मोहादज्ञानाच्चेष्टते प्रवर्तते
शास्त्रबाधया शास्त्रार्थोक्तान्नेन स प्राणी तादृग्लिङ्गयुक्तोऽपि
शुद्धयतितुल्यनेपथ्यसनाथोऽपि किं पुनरन्यथाभूतनेपथ्य इत्यपि-
शब्दार्थः । न गृही गृहस्थाचाररहितत्वात् । न यतिः 15
भावचारित्रविरहितत्वादिति ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मबिन्दुवृत्तौ यतिविधि-
चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥

व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः । अथ पञ्चमो व्याख्यायते ।
तस्य चेदमादिसूत्रम् ।

बाहुभ्यां दुस्तरौ यद्वक्त्रूरनक्रो महोदधिः ।
यतित्वं दुष्करं तद्वदित्याहुस्तत्त्ववेदिनः ॥ १ ॥

- 5 इति ॥ बाहुभ्यां भुजाभ्यां दुस्तरः कृच्छ्रेण तरीतुं शक्यः ।
यद्वत् इति दृष्टान्तार्थः । क्रूरनक्रः क्रूरा भौषणा नक्रा जल-
जन्तुविशेषा उपलक्षणत्वान्मत्स्यमकरसंसुमारादयश्च यत्र स तथा ।
महोदधिर्महासमुद्रः । यतित्वं आमण्यं दुष्करं दुरनुष्ठेयम् ।
तद्वत् इति दार्ष्टान्तिकार्थः । इत्येतदाङ्गरुक्त्वन्तः । क इत्याह
10 तत्त्ववेदिनः प्रव्रज्यापरमार्थज्ञातार इति ॥

अस्यैव दुष्करत्वे हेतुमाह ।

अपवर्गः फलं यस्य जन्ममृत्यादिवर्जितः ।
परमानन्दरूपश्च दुष्करं तन्न चाद्भुतम् ॥ २ ॥

- इति ॥ अपवर्गो मोक्षः फलं कार्यं यस्य यतित्वस्य
15 जन्ममृत्यादिवर्जितो जन्ममरणजरादिसंसारविकारविरहितः ।
तथा परमानन्दरूपः सर्वोपमातीतानन्दस्वभावः । चकारो
विशेषणसमुच्चये । दुष्करं कृच्छ्रेण कर्तुं शक्यम् तद् यतित्वम् ।
न च- नैवाद्भुतमाश्चर्यमेतत् । अत्यन्तमहोदयानां विद्या-
मन्त्रौषधादिसाधनानामिहैव दुष्करलोपलब्धादिति ॥

एवं तर्हि कथमिति दुष्करं यत्तिलं कर्तुं शक्यं स्यादित्या-
शङ्क्याह ।

भवस्वरूपविज्ञानात्तद्विरागाच्च तत्त्वतः ।

अपवर्गानुरागाच्च स्यादेतन्नान्यथा क्वचित् ॥ ३ ॥

इति ॥ भवस्वरूपस्येन्द्रजालमृगदृष्टिकागन्धर्वनगरस्वप्नादि- 5
कल्पस्य विज्ञानात्सम्यक्कृतलोचनेनावलोकनात् प्राक् तदनु
तद्विरागात्तन्नलोहपदन्यासोद्विजनन्यायेन भवस्वरूपोद्दिगात् ।
चकारो हेत्वन्तरसमुच्चये । तत्त्वतो निर्व्याजवृत्त्या । तथाप-
वर्गानुरागात्परमपदसृष्टातिरेकात् । चशब्दः प्राग्वत् ।
स्याद्भवेदेतद् यत्तिलम् । नान्यथा नान्यप्रकारेण क्वचित्क्षेत्रे काले 10
वा सम्यगुपायमन्तरेणोपेयस्य कदाचिद्भावादिति ॥

इत्युक्तो यतिः । अधुनास्य धर्ममनुवर्णयिष्यामः ।
यतिधर्मो द्विविधः सापेक्षयतिधर्मो निरपेक्षयति-
धर्मश्च ॥ ४ ॥ .

इति ॥ प्रतीतार्थमेव । परं गुरुगच्छादिसाहाय्यमपेक्षमाणो 15
यः प्रव्रज्यां परिपालयति स सापेक्ष इतरस्तु निरपेक्षो यतिः ।
तयोर्धर्मोऽनुक्रमेण गच्छवासलक्षणो जिनकल्पादिलक्षणश्चेति ॥

तत्र सापेक्षयतिधर्मः ॥ ५ ॥

इति ॥ तत्र तयोः सापेक्षनिरपेक्षयतिधर्मयोर्ब्रह्मात्मयेक्ष-
यतिधर्मोऽयं भण्यते ॥

यथा ।

गुर्वन्तेवासिता ॥ ६ ॥

इति ॥ गुरोः प्रव्राजकाचार्यस्थान्तेवासिता शिष्यभावो
यावज्जीवमनुष्ठेया तच्छिष्यभावस्य महाफलत्वात् । पथते च ।

5 णाणस्स होइ भागी थिरयरओ दंसणे चरित्ते य ।
धस्सा आवकहाए गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥

तथा ।

तद्भक्तिबहुमानौ ॥ ७ ॥

इति ॥ तस्मिन्गुरौ भक्तिः समुचितान्नपानादिनिवेदन-
10 पदचालनादिरूपा बद्धमानश्च भावप्रतिबन्धः ॥

तथा ।

सदाज्ञाकरणम् ॥ ८ ॥

इति ॥ सदा सर्वकालमङ्गि रात्रौ चेत्यर्थः । आज्ञाया
गुरुपदिष्टार्थस्वरूपायाः करणम् ॥

15 तथा ।

विधिना प्रवृत्तिः ॥ ९ ॥

इति ॥ विधिना शास्त्रोक्तेन प्रवृत्तिः प्रत्युपेक्षणाप्रमार्जना-
भिज्ञाचर्यादिषु साधुसमाचारेषु व्यापारणम् ॥

तथा ।

आत्मानुग्रहचिन्तनम् ॥ १० ॥

इति ॥ क्वचिदर्थं गुर्वाज्ञायामात्मानुग्रहस्योपकारस्य चिन्तनं
विमर्शनम् ।

यथा ।

5

धन्यस्योपरि निपतत्यहितसमाचरणधर्मनिर्वापी ।

गुरुवदनमलयनिस्तृतो वचनरसः चन्दनस्पर्शः ॥ १ ॥ इति ।

तथा ।

व्रतपरिणामरक्षा ॥ ११ ॥

इति ॥ व्रतपरिणामस्य चारित्र्यलक्षणस्य तत्तदुपसर्गपरी- 10
षदादिषु स्वभावत एव व्रतबाधाविधायिषु सत्सु रक्षा
चिन्तामणिमहौषधादिरक्षणोदाहरणेन परिपालना विधेया ॥

तथा ।

आरम्भत्यागः ॥ १२ ॥

इति ॥ आरम्भस्य षट्कायोपमर्दरूपस्य त्यागः ।

15

एतदुपायमेवाह ।

पृथिव्याद्यसंघट्टनम् ॥ १३ ॥

इति ॥ पृथिव्यादीनां जौवनिकायानाम् । संघट्टनं
स्पर्शनं तत्प्रतिषेधादसंघट्टनम् । उपलक्षणत्वाद्गाढगाढपरितीप्त-
नापद्मावणानां च परिहार इति ॥

20

तथा ।

त्रिधेर्याशुद्धिः ॥ १४ ॥

इति ॥ त्रिधोर्ध्वाधस्तिर्यग्दिगपेक्षया । ईर्यायाश्चङ्क्रमणस्य
शुद्धिर्युगमात्रादिदृष्टिनिवेशनरूपा ॥

5 तथा ।

भिक्षाभोजनम् ॥ १५ ॥

इति ॥ इह त्रिधा भिक्षा सर्वसंपत्करौ पौरुषघ्नी
वृत्तिभिक्षा चेति । तत्तत्क्षणं चेदम् ।

यतिर्ध्यानादियुक्तो यो गुर्वाज्ञायां व्यवस्थितः ।

10 सदानारम्भिणस्तस्य सर्वसंपत्करौ मता ॥ १ ॥

वृद्धाद्यर्थमसङ्गस्य भ्रमरोपमयाटतः ।

गृहिदेहोपकाराय विहितेति शुभाश्रयात् ॥ २ ॥

प्रव्रज्यां प्रतिपन्नो यस्तद्विरोधेन वर्तते ।

असदारम्भिणस्तस्य पौरुषघ्नी प्रकीर्तिता ॥ ३ ॥

15 निःस्वान्धपङ्गवो ये तु न शक्ता वै क्रियान्तरे ।

भिक्षामटन्ति वृत्त्यर्थं वृत्तिभिन्नेयमुच्यते ॥ ४ ॥ इति ।

ततो भिक्षया प्रस्तावात्सर्वसंपत्करौलक्षणया पिण्डमुत्पाद्य
भोजनं विधेयमिति ॥

तथा ।

20

आघाताद्यदृष्टिः ॥ १६ ॥

इति ॥ आघात्यन्ते हिंस्यन्ते जीवा अस्मिन्नित्याघातः ।

शून्यादिस्थानम् । आदिशब्दाद् द्यूतखलाद्यशेषप्रमादस्थान-
ग्रहः । तत आघातादेरदृष्टिरनवलोकनं कार्यं तदवलोकने
क्षणादिभवाभ्यस्ततया प्रमादानां तत्कौतुकात्कोपादिदोष-
प्रसङ्गादिति ॥

तथा ।

5

तत्कथाश्रवणम् ॥ १७ ॥

इति । तेषामाघातादौनां कथायाः परैरपि कथ्यमानांया
अश्रवणमनाकर्णनम् । तच्छ्रवणेऽपि दोषः प्राग्वत् ॥

तथा ।

अरक्तादिष्टता ॥ १८ ॥

10

इति ॥ सर्वत्र प्रियकारिणि अरक्तेनारागवता तदितरस्मिं-
श्चादिष्टेनाद्वेषवता भाव्यम् । यतः पथते ।

रागद्वेषौ यदि स्यातां तपसा किं प्रयोजनम् ॥ इति ।

तथा ।

ग्लानादिप्रतिपत्तिः ॥ १९ ॥

15

इति ॥ ग्लानो ज्वरादिरोगातुरः । आदिशब्दाद्वास्तवदुःख-
श्रुतग्राघूर्णकादिग्रहः । तेषां प्रतिपत्तिः समुचितान्नपानादि-
संपादनरूपं वैयावृत्यं महाफलत्वात्तस्य । पथते च ।

पडिभगस्स मयस्स च नासइ चरणं सुयं अगणण्णए ।

नो वेयावच्चकयं मुहोदयं नासई कम्मं ॥ १ ॥ 20

तथा ।

जह भमरमङ्गलरिगणा निवयन्ति कुसुमियंमि वणसण्डे ।
इय होइ निवेइयव्वं गेल्ले कइयवज्जणे ॥ २ ॥

तथा ।

5

प्ररोद्धेगाहेतुता ॥ २० ॥

इति ॥ परेषामात्मव्यतिरिक्तानां स्वपन्नगतानां परपन्न-
गतानां च गृहस्थपाषण्डिरूपाणामुद्देगस्य प्रतीतिरूपस्य हेतुता
अहेतुभातः । यथोक्तम् ।

धम्मत्यमुज्जणं सव्वस्सापत्तियं न कायव्वं ।

10

इय संजमो वि सेओ एत्थ य भयवं उदाहरणं ॥ १ ॥

सो तावसासमाओ तेसिं अप्पत्तियं सुणेऊणं ।

परमं अबोहिबीअं तओ गओ हन्थकाले वि ॥ २ ॥

इय अन्नेण वि सम्मं सक्कं अप्पत्तियं सद जणस्स ।

नियमा परिहरियव्वं इयरम्मि सतत्तचिन्ताओ ॥ ३ ॥

15

इतरस्मिन्नशक्यप्रतीकारेऽप्रतीतिके स्वतत्त्वस्य स्वापराधरूपस्य
चिन्ता कार्या । यथा ।

ममैवायं दोषो यदपरभवे नार्जितमहो

शुभं यस्माज्जोको भवति मयि कुप्रीतिहृदयः ।

अपापस्यैवं मे कथमपरथा मत्सरमयं

20

जनो याति स्वार्थं प्रति विमुखतामेत्य सहसा ॥ १ ॥

एतदेवाह ।

भावतः प्रयत्नः ॥ २१ ॥

इति । भावतश्चित्तपरिणामलक्षणात्प्रयत्नः परोद्देशाहेतु-
तायामुद्यमः कार्य इति । अयमत्र भावः । यदि कथंचित्तिथा-
विधप्रघट्टकवैषम्यात्कायतो वचनतो वा न परोद्देशाहेतुभावः 5
परिहर्तुं पार्यते तदा भावतो रुचिलक्षणात् परोद्देशं परिहर्तुं
यत्नः कार्यः भावस्यैव फलं प्रति अबन्ध्यहेतुत्वात् । उक्तं च ।

अभिसंधेः फलं भिन्नमनुष्ठाने समेऽपि हि ।

परमोऽतः स एवेह वारीव कृषिकर्मणि ॥ १ ॥ इति ।

तथा ।

10

अशक्ये बहिश्चारः ॥ २२ ॥

इति ॥ अशक्ये कुतो वैशुष्यान्समाचरितुमपार्यमाणे
तपोविशेषादौ कचिदनुष्ठाने बहिश्चारो बहिर्भावलक्षणः
तस्मात्कार्यः । अशक्यं नारब्धव्यमित्यर्थः अशक्यारम्भस्य क्लेशैक-
फलत्वेन साध्यसिद्धेरनङ्गत्वात् ॥

15

तथा ।

अस्थानाभाषणम् ॥ २३ ॥

इति ॥ अस्थाने भाषितीपयोगायोग्यत्वेनाप्रस्तावेऽभाषणं
कस्यचित्कार्यस्याभणनम् । एवमेव साधोर्भाषासमितलङ्घि-
त्वादिति ॥

20

तथा ।

स्खलितप्रतिपत्तिः ॥ २४ ॥

इति ॥ कुतोऽपि तथाविधप्रमाददोषात्स्खलितस्य
किञ्चिन्मूलगुणादावाचारविशेषे स्खलनस्य विराधनालक्षणस्य
5 जातस्य प्रतिपत्तिः स्वतः परेण वा प्रेरितस्य सतोऽभ्युपगमस्तथो-
दितप्रायश्चित्ताङ्गीकारेण कार्यः स्खलितकाले दोषादनन्त-
गुणत्वेन दारुणपरिणामत्वात्तदप्रतिपत्तेः । अत एवोक्तम् ।

उप्पन्ना उप्पन्ना माया अणुमगगो निहन्तव्वा ।

आल्लोयणनिन्दणगरहणाहिं न पुणो विधीयन्ति ॥

10 अणागारं परं कम्म नेव गूहे न निहवे ।

सुई सया वियडभावे असंसत्ते जिहन्दिण ॥

तथा ।

पारुष्यपरित्यागः ॥ २५ ॥

इति ॥ पारुष्यस्य तीव्रकोपकषायोदयविशेषात्पारुष-
15 भावलक्षणस्य तथाविधभाषणादेः स्वपक्षपरपक्षाभ्यामसंबन्ध-
योग्यताहेतोः परित्यागः कार्यः अपारुष्यरूपविश्वासमूलत्वात्सर्व-
सिद्धीनाम् । यदुच्यते ।

सिद्धेर्विश्वासिता मूलं यद् यूथपतयो गजाः ।

सिंहो मृगाधिपत्येऽपि न मृगैरनुगम्यते ॥ १ ॥ इति

20 'तथा ।

सर्वत्रापिशुनता ॥ २६ ॥

इति ॥ सर्वत्र स्वपक्षे परपक्षे च पराच्च दोषाणा-
मनाविष्करणं परदोषाद्विहायां ह्यात्मैव दोषवान् कृतः
स्यात् । पथ्यते च ।

लोभो परस्मै दोषे ह्यथाहत्विं गुणे य गिणहन्तो ।

अप्याणमप्यणञ्चिय कुण्ड सदोसं च सगुणं च ॥ १ ॥ 5

तथा ।

विकथावर्जनम् ॥ २७ ॥

इति ॥ विकथानां स्त्रीभक्तदेशराजगोचराणां स्वभावंत
एवाकुशलाशयसमुन्मीलननिबन्धनानां वर्जनम् । एतत्कथा-
करणे हि कृष्णनीलाद्युपाधिरिव स्फटिकमणिरात्मा कथ्यमान- 10
स्त्यादिचेष्टानामनुरूपतां प्रतिपद्यते ॥

तथा ।

उपयोगप्रधानता ॥ २८ ॥

इति ॥ उपयोगः प्रधानं पुरःसरं सर्वकार्येषु यस्य
स तथा तस्य भावस्तत्ता विधेया निरूपयोगानुष्ठानस्य द्रव्यानु- 15
ष्ठानत्वात् अनुपयोगो द्रव्यम् इति वचनात् ।

तथा ।

निश्चितहितोक्तिः ॥ २९ ॥

इति ॥ निश्चितस्य संशयविपर्ययानध्यवसायबाधदोषपरि-
हारेण निर्णीतस्य हितस्य च परिणामसुन्दरस्योक्तिर्भाषणम् । 20
अत एव पथ्यते ।

कुदृष्टं कुश्रुतं चैव कुज्ञातं कुपरौक्षितम् ।
कुभावजनकं^१ सन्तो भाषन्ते न^२ कदाचन ॥

प्रतिपन्नानुपेक्षा ॥ ३० ॥

इति ॥ प्रतिपन्नस्याभ्युपगतस्य गुरुविनयस्वाध्यायादेः
5 साधुसमाचारविशेषस्यानुपेक्षानवधौरणा । अवधौरितो हि
समाचारो जन्मान्तरेऽपि दुर्लभः स्यात् ॥

तथा ।

असत्प्रलापाश्रुतिः ॥ ३१ ॥

इति ॥ असतां खलप्रवृत्तीनां प्रलापा अनर्थकवचनरूपा
10 असत्प्रलापाः । तेषामश्रुतिरनवधारणं श्रुतिकार्यद्वेषाकरणेना-
नुग्रहचिन्तनेन च । यथोक्तम् ।

निराकरिष्णुर्यदि नोपलभ्यते

भविष्यति क्षान्तिरनाश्रया कथम् ।

यदाश्रयात्क्षान्तिफलं मयाप्यते

15 स सत्कृतिं कर्म च नाम नार्हति ॥ १ ॥

तथा ।

अभिनिवेशत्यागः ॥ ३२ ॥

इति ॥ अभिनिवेशस्य मिथ्याग्रहरूपतयाप्रज्ञापनीयता-
मूलकप्रैजस्य सर्वकार्येषु त्याग इति ॥

तथा ।

अनुचिताग्रहणम् ॥ ३३ ॥

इति ॥ अनुचितस्य साधुजनाचारंषाधाविधायितया
अयोग्यस्याशुद्धपिण्डशय्यावस्त्रादेर्धर्मोपकरणस्य बालवृद्धनपुंस-
कादेश्चाप्रव्राजनीयस्याग्रहणमनुपादानं कार्यमिति । यथोक्तम् । 5

पिण्डं सिद्धं च वत्यं च चउत्यं पायमेव च ।

अकपियं न इच्छिज्जा पडिगाहिज्ज कपियं ॥ १ ॥

अट्टारस पुरिसेसुं वीसं इत्थीसु दस नपुंसेसु ।

पव्वावणा अणरिह्न पन्नत्ता वीयरगेहिं ॥ २ ॥

ते चामी ।

10

बाले वुट्ठे नपुंसे य कीवे जड्ठे य वादए ।

तेणे रायावगारी य उम्भत्ते य अदंसणे ॥

दासे दुट्ठे य मूढे य अणत्ते जुंगिए इय ।

उबद्धए य भयगे सेहनिप्फेडिए इय ॥

गुब्बिणी बालवच्छा य पव्वावेउं न कप्पएत्ति ।

15

तथा ।

पण्डए वादए कीवे कुम्भी ईसालुयत्तिय ।

सउणी तक्कमसेवी य पक्खियापक्खिए इय ॥

सोगन्धिए य आसत्ते एए दस नपुंसगा ।

संकिलट्टत्ति साह्णं पव्वावेउं अकप्पिया' ॥

20

एतत्स्वरूपं च निग्रीथाध्ययनाज्ज्ञातव्यम् ॥

१. MSS. read पण्डे कीए वादए कुम्भी ईसालु सउणी य तक्कं
मसेविपक्खियमपक्खिए तद्ध सुगंधि आसत्ते ।

उचितेऽनुज्ञापना ॥ ३४ ॥

इति ॥ उचितेऽनुचितविलक्षणे पिण्डादौ । अनु-
ज्ञापनानुज्ञानतोऽनुमन्यमानस्य स्वयमेव गुरोर्द्रव्यस्वामिनो वा
प्रयोजनम् । यथा अनुजानीत यूयं मम ग्रहीतुमेतत् इति
5 अन्यथादत्तादानप्रसङ्गात् ॥

ततः^१ ।

निमित्तोपयोगः ॥ ३५ ॥

इति ॥ निमित्त उचिताहारादेर्यहीतुमभिलषितस्य
शुद्धशुद्धिभूचके शकुने^२ साधुजनप्रसिद्धे । प्रवृत्ते सतीति
10 गम्यते । उपयोगः आभोगः कार्यः । अत्र च
निमित्ताशुद्धौ चैत्यवन्दनादिकुशलक्रियापूर्वकं निमित्तान्तर-
मन्वेषणीयम् । एवं यदि त्रीन्वारात्रिनिमित्तशुद्धिर्न स्यात्
तदा तद्दिने न तेन किञ्चिद्वाह्यं यदि परमन्यानीतं भोक्तव्य-
मिति ॥

15 निमित्तशुद्धावपि ।

अयोग्येऽग्रहणम् ॥ ३६ ॥

इति ॥ अयोग्य उपकाराकारकत्वेनानुचिते पिण्डा-
दावग्रहणमनुपादानं कार्यमिति ॥

तथा ।

20

अन्ययोग्यस्य ग्रहः ॥ ३७ ॥

१ 'P adds तथा । २ A B D add उपयोगकरणे ।

इति ॥ अन्यस्यात्मव्यतिरिक्तस्य गुरुग्लानबालादेर्यद् योग्य-
मुपष्टम्भकत्वेनोचितं तस्य ग्रहो विधेय इति ॥

एवं च गृहीतस्य किं कार्यमित्याह । .

गुरोर्निवेदनम् ॥ ३८ ॥

इति ॥ हस्तशताद्विगृहीतस्येयाप्रतिक्रमणगमनागमना- 5
लोचनापूर्वकं हस्तशतमध्ये त्वमेव गुरोर्निवेदनं दायकहस्त-
मात्रव्यापारप्रकाशनेन लब्धस्य ज्ञापनं समर्पणं च कार्यमिति ॥

अत एव ।

स्वयमदानम् ॥ ३९ ॥

इति ॥ स्वयमात्मनादानं लब्धस्यान्यस्मा अवितरणं 10
गुर्वायत्तीकृतत्वात्तस्य । ततो यदि गुरुः स्वयमेव कस्मैचि-
द्वाज्ञादिकाय किञ्चिद्द्यात् तत्सुन्दरमेव । अथ कुतोऽपि
व्यग्रतया न स्वयं ददाति किं तु तेनैव दापयति तदा

तदाज्ञया प्रवृत्तिः ॥ ४० ॥

इति ॥ तस्य गुरोराज्ञया नियोगेन प्रवृत्तिर्दाने कार्या ॥ 15

तत्र च ।

उचितच्छन्दनम् ॥ ४१ ॥

इति ॥ उचितस्य समानसंभोग्यादेः साधोः । न पुन-
रन्यस्य तं प्रति दानानधिकारित्वात्तस्य । छन्दनं छन्दस्याभि-
लाषस्यान्नादिग्रहणं प्रत्युत्पादनं कार्यम् ॥

ततो दत्तावशिष्टस्यान्नादेः

धर्मायोपभोगः ॥ ४२ ॥

इति । धर्मंय धर्माधारशरीरसंधारणद्वारेण धर्मार्थमेव
च । न पुनः शरीरवर्णबलाद्यर्थमपि । उपभोग उपजीवनम् ।

5 तथा चार्धम् ।

वेद्यणवेद्यावच्चे इरियट्टाए य संजमट्टाए ।

तह पाणवत्तियाए छट्ठं पुण धम्मचिन्ताए ॥ १ ॥

तथा ।

विविक्तवसतिसेवा ॥ ४३ ॥

10 इति । विविक्तायाः स्त्रीपशुपण्डकविवर्जिताया
वसतेराश्रयस्य सेवा परिभोगो विधेयः । अविविक्तायां हि
वसतौ व्रतिनां ब्रह्मचर्यव्रतविलोपप्रसङ्ग इति । अत एव
ब्रह्मचर्यव्रतपरिपालनायैतच्छेषगुप्तीरभिधातुं स्त्रीकथापरिहारः
इत्यादि विभूषापरिवर्जनम् इतिपर्यन्तं सूत्राष्टकमाह ।

15 तत्र ।

स्त्रीकथापरिहारः ॥ ४४ ॥

इति ॥ स्त्रीणां कथा स्त्रीकथा । सा च चतुर्विधा
जातिकुलरूपनेपथ्यभेदात् । तत्र जातिर्ब्राह्मणादिका^१
तत्कथा ।

यथा ।

धिग् ब्राह्मणीर्धवाभावे या जीवन्ति मृता इव ।

धन्याः शूद्रौर्जनैर्मान्याः पतिलक्षेऽप्यनिन्दिताः ॥ १ ॥

कुलं चौलुक्यबज्रमानादि । तत्कथा ।

अहो चौलुक्यपुत्रीणां साहसं जगतोऽधिकम् ।

5

विग्रन्थग्रौ मृते पत्यौ याः प्रेमरहिता अपि ॥ २ ॥

रूपं शरीराकारः । तत्कथा ।

अहो अभ्रपुरन्ध्रीणां रूपं जगति वर्ण्यते ।

यत्र यूनां दग्धो स्वर्गा न मन्यन्ते परिश्रमम् ॥ ३ ॥

नेपथ्यं वस्त्रादिवेषग्रहः । तत्कथा ।

10

धिग्रारौरौदौच्या बज्रवस्त्राच्छादिताङ्गलतिकल्पात् ।

यद्यौवनं न यूनां चक्षुर्मोदाय भवति सदा ॥ ४ ॥

, तस्याः स्त्रीकथायाः परिहार इति ॥

निषद्यानुपवेशनम् ॥ ४५ ॥

इति ॥ निषद्यायां स्त्रीनिवेशस्थाने पट्टपीठादौ मुहूर्तं 15

यावत्स्त्रीषूत्थितास्त्रयनुपवेशनं कार्यं सद्यैव स्त्रीनिषद्योपवेशने
साधोस्तच्छरीरसंयोगसंक्रान्तोष्णस्पर्शवशेन मनोविश्रोतसिका-
दोषसंभवात् ॥

इन्द्रियाप्रयोगः ॥ ४६ ॥

इति ॥ इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां कथंचिद्विषयभावापन्नेष्वपि 20

शृङ्गावदनकचास्तनादिषु स्त्रीशरीरावयवेष्वप्रयोगोऽव्यग्रारणं
कार्यं पुनस्तन्निरीक्षणार्थं न यत्नः कार्यः ॥

कुड्यान्तरदाम्पत्यवर्जनम् ॥ ४७ ॥

इति ॥ कुड्यं भित्तिः तदन्तरं व्यवधानं यस्य
तत्तथा । दाम्पत्यं दयितापतिलक्षणं युगलम् । कुड्यान्तरं
च तद्दाम्पत्यं चेति समासः । तस्य वर्जनं वसतौ
5 स्वाध्यायध्यानादौ च न तत्र स्थातव्यं यत्र कुड्यान्तरं दाम्पत्यं
भवतीति ॥

पूर्वक्रीडितास्मृतिः ॥ ४८ ॥

इति ॥ पूर्वं प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकालात्प्राक् क्रीडितानां प्रौढ-
प्रमोदप्रदम्प्रदाप्रसङ्गप्रभृतिविलसितानामस्मृतिरस्मरणम् । अयं
10 च भुक्तभोगान् प्रत्युपदेश इति ॥

प्रणैताभोजनम् ॥ ४९ ॥

इति ॥ प्रणैतस्यातिस्निग्धस्य गलत्त्रेहविन्दुलक्षणस्या-
हारस्याभोजनमनुपजौवनमिति ॥

अतिमात्राभोगः ॥ ५० ॥

15 इति ॥ अप्रणैतस्याप्याहारस्यातिमात्रस्य दान्निंशत्ववलादि-
शास्त्रसिद्धप्रमाणातिक्रान्तस्याभोगोऽभोजनम् ॥

विभूषापरिवर्जनम् ॥ ५१ ॥

इति ॥ विभूषायाः शरीरोपकरणयोः शृङ्गारलक्षणायाः
परिवर्जनमिति । एतेषां च स्त्रीकथादीनां नवानामपि
20 भावानां मोहोद्रेकहेतुत्वान्निषेधः कृत इति ॥

तथा ।

तत्त्वाभिनिवेशः ॥ ५२ ॥

इति ॥ तत्त्वे सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रानुसारिणि क्रिया-
कलापेऽभिनिवेशः शक्यकोटिमागते कर्तुमत्यन्तादरपरता ।
अन्यथा तु मनःप्रतिबन्ध एव कार्यः ॥

5

तथा ।

युक्तोपधिधारणा ॥ ५३ ॥

इति ॥ युक्तस्य शास्त्रप्रसिद्धप्रमाणसमन्वितस्य लोक-
परिवादाविषयस्य स्वपरयो रागानुत्पादकस्योपधेर्वस्त्वैवात्रादि-
लक्षणस्य धारणोपभोगः । उपलक्षणत्वात्परिभोगश्च गृह्यते । 10
यथोक्तम् ।

धारणया उपभोगो परिहरणा होद परिभोगो ॥

तथा ।

मूर्छात्यागः ॥ ५४ ॥

इति ॥ मूर्छाया अभिव्यङ्ग्यस्य सर्वत्र बाह्योऽर्थेऽभ्यन्तरे च 15
शरीरबलादौ वर्जनम् ॥

तथा ।

अप्रतिबद्धविहरणम् ॥ ५५ ॥

इति ॥ अप्रतिबद्धेन देशयामकुलादावमूर्च्छितेन विहरणं
विहारः कार्यः ॥

20

तथा ।

परकृतबिलवासः ॥ ५६ ॥

इति ॥ परैरात्मव्यतिरिक्तैः कृते स्वार्थमेव निष्पादिते
बिल इव बिलेऽसंस्करणौयतयोपाश्रये वासः ॥

5 तथा ।

अवग्रहशुद्धिः ॥ ५७ ॥

इति ॥ अवग्रहाणां देवेन्द्रराजगृहपतिशय्यातरसाधर्मिका-
भाव्यभूभागलक्षणानां शुद्धिस्तदनुज्ञया परिभोगलक्षणा कार्या ॥

तथा ।

10 मासादिकल्पः ॥ ५८ ॥

इति ॥ मासः प्रतीतिरूप एव । आदिशब्दाच्चतुर्मासी
गृह्यते । ततो मासकल्पश्चतुर्मासीकल्पश्च कार्यः ॥

यदा तु दुर्भिचचितिपतिविग्रहजङ्गबलक्षयादिभिर्निमित्तैः
क्षेत्रविभागेन मासादिकल्पः कर्तुं न पार्यते तदा किं कर्तव्य-
15 मित्याह ।

एकचैव' तत्क्रिया ॥ ५९ ॥

इति ॥ एकस्मिन्नेव मासकल्पादियोग्यक्षेत्रे वसत्यन्तरविभागेन
वीथ्यन्तरविभागेन च सर्वथा निरवकाशतायां संस्कारकभूमि-
परिवर्तेन तत्क्रिया मासादिकल्पक्रियेति । अत एव पथ्यते ।

20 संथारपरावत्तं अभिगृहं चेवं चित्तरूपं तु ।

एतौ चरित्तिणो इह विहारपडिमाइसुं करेन्ति ॥ १ ॥

तत्र च ।

सर्वत्राममत्वम् ॥ ६० ॥

इति ॥ सर्वत्र पीठफलकादौ नित्यवासोपयोगिन्य-
न्यस्मिंश्चाममत्वमममौकार इति ॥

तथा ।

5

निदानपरिहारः ॥ ६१ ॥

इति ॥ नितरां दीयते लूयते सम्यग्दर्शनप्रपञ्च-
बहुलमूलजालो ज्ञानादिविषयविशुद्धविनयविधिसमुद्गुरस्कन्धो
विहितावदानदानादिभेदशाखोपशाखाखचितो भिरतिशय-
सुरनरभवप्रभवसुखसंपत्तिप्रसूनाकीर्णोऽनभ्यर्णोऽकृतनिखिलव्यसन- 10
व्याकुलशिवालयशर्मफलोल्बणो धर्मकल्पतरुनेन सुरद्व्याद्याशंसन-
परिणामपरशुनेति निदानं तस्य परिहारः अत्यन्तदारुण-
परिणामत्वान्तस्य । यथोक्तम् ।

यः पालयित्वा चरणं विशुद्धं

करोति भोगादिनिदानमञ्चः ।

15

हा वर्धयित्वा फलदानदत्तं

स नन्दनं भस्मयते वराकः ॥ १ ॥ इति

तर्हि किं कर्तव्यमित्याह ।

विहितमिति प्रवृत्तिः ॥ ६२ ॥

इति ॥ विहितं कर्तव्यतया भगवता निरूपितमेतद्वित्येवं 20
सर्वत्र धर्मकार्यं प्रवृत्तिः ॥

तथा ।

विधिना स्वाध्याययोगः ॥ ६३ ॥

इति ॥ विधिना कालविनयाद्याराधनरूपेण स्वाध्यायस्य
वाचनादेर्योगो व्यापारणमिति ॥

5 तथा ।

आवश्यकपरिहाणिः ॥ ६४ ॥

इति ॥ आवश्यकानां स्वकाले नियमात्कर्तव्यविशेषाणां
प्रत्युपेक्षणादीनामपरिहाणिरभ्रंशः । इदं च प्रधानं साधु-
लिङ्गम् । तथा च दशवैकालिकनिर्युक्तिः ।

10 संवेगो निर्व्वेओ विसयविवेगो सुसौलसंसर्गौ ।

आराहणा तवो नाणदंसणचरित्तविणओ य ॥ १ ॥

खन्ती य मद्वज्जव विमुत्तयादीण्या तितिक्खा य ।

आवस्सगपरिसुद्धी य भिक्खुलिङ्गादं एयादं ॥ २ ॥ इति ॥

तथा ।

15 यथाशक्ति तपःसेवनम् ॥ ६५ ॥

यथाशक्ति तपसोऽनघनादेः सेवनमाचरणम् । यथोक्तम् ।

कायो न केवलमयं परितापनीयो

ऽभौष्टै रसैर्बहुविधैर्न च लालनीयः ।

चित्तेन्द्रियाणि न चरन्ति यथोत्पथेन

20 .. वश्यानि येन च तदाचरितं जिनानाम् ॥ १ ॥

इति ॥

तथा ।

परानुग्रहक्रिया ॥ ६६ ॥

परेषां स्वपन्नगतानां परपन्नगतानां च जन्तूनां महत्या
कृष्णापरायणपरिणामितयानुग्रहकरणं ज्ञानाद्युपकारसंपादन-
मिति ॥

5

तथा ।

गुणदोषनिरूपणम् ॥ ६७ ॥

इति ॥ सर्वत्र विहारादौ कर्तव्ये गुणदोषयोर्निरूपणं
कार्यम् ।

ततः ।

10

बहुगुणे प्रवृत्तिः ॥ ६८ ॥

इति ॥ यद्वज्रगुणं उपलक्षणत्वात्केवलगुणमयं वा कार्य-
माभासते तत्र प्रवर्तितव्यं नान्यथेति ॥

तथा ।

क्षान्तिर्मार्दवमार्जवमलोभता ॥ ६९ ॥

15

इति ॥ एते चान्यादयश्चत्वारोऽपि कषायचतुष्टय-
प्रतिपन्नभूताः साधुधर्ममूलभूमिकास्वरूपा नित्यं कार्या इति ॥

अत एव ।

क्रोधाद्यनुदयः ॥ ७० ॥

इति ॥ क्रोधादीनां चतुर्णां कषायाणामनुदयो मूलतः 20
एवानुत्थानम् ॥

तथा ।

वैफल्यकरणम् ॥ ७१ ॥

इति ॥ वैफल्यस्य^१ विफलभावस्य कथंचिदुदयप्राप्तानामपि
क्रोधादीनां करणम् । क्रोधादीनामुदये यच्चिन्तितं कार्यं
5 तस्याकरणेन क्रोधाद्युदयो निष्फलः कार्यं इति भावः । एवं
च ह्यते पूर्वोक्ताः ज्ञान्यादय आसेविता भवन्ति ॥

क्रोधाद्यनुदयार्थिना च यत्कार्यं तदाह ।

विपाकचिन्ता ॥ ७२ ॥

इति ॥ विपाकस्य क्रोधादिकषायफलस्य चिन्ता विमर्शो
10 विधेयः । यथा ।

क्रोधात्प्रीतिविनाशं मानादिनयोपघातमाप्नोति ।

श्लाघ्यात्प्रत्ययहानिं सर्वगुणविनाशनं लोभात् ॥ १ ॥ इति ।

तथा ।

धर्मोत्तरो योगः ॥ ७३ ॥

15 इति ॥ धर्मोत्तरो धर्मफलः सर्व एव योगो व्यापारो
विधेयः । न पुनरद्वाद्वाहसकेलिकिलत्वादिः पापफल इति ॥

तथा ।

आत्मानुपेक्षा ॥ ७४ ॥

इति ॥ आत्मनः स्वस्यानुपेक्षा पर्यालोचना भाव-
20 प्रत्युपेक्षा रूपा ।

यथा ।

किं कथं किं वा भेदं किं करणिष्वं तवं च न करेमि ।

पुष्पावरत्नकाले जागरन्नी भावपण्डिलेहति ॥ १ ॥

एवमात्मन्यनुप्रेक्षिते यत्कृत्यं तदाह ।

उचितप्रतिपत्तिः ॥ ७५ ॥

5

इति ॥ उचितस्य गुणवृंहकस्य प्रमादनिर्वाहणस्यानुष्ठानस्य
प्रतिपत्तिरभ्युपगम इति ॥

तथा ।

प्रतिपक्षासेवनम् ॥ ७६ ॥

इति ॥ यो हि यदा येन दोषेण बाध्यमानो भवति 10
तेन तदा तत्प्रतिपक्षभूतस्य गुणस्यासेवनं कार्यं हिमपात-
पौडितेनेवाग्रेरिति ॥

तथा ।

आज्ञानुस्मृतिः ॥ ७७ ॥

इति ॥ आज्ञाया भगवद्वचनस्य पदे पदे हृदयेऽनुस्यतिः 15
कार्या भगवद्वचनानुस्मरणस्य भगवत्स्मरणरूपत्वेन महागुणत्वात् ।

अदुक्तम् ।

अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्द्र इति ।

हृदयस्थिते च तस्मिन्त्रियमात्मवार्थसंसिद्धिः ॥ १ ॥

इति । 20

तथा ।

समशुचिमिचता ॥ ७८ ॥

इति ॥ शरीरं मित्रं च समानपरिणामता । एको हि तत्र
निर्भर्त्सनादिभिरन्यस्तु स्तुतिवन्दनादिभिः स्वचित्तसंतोषं घटयन्तौ
5 मां निमित्तमात्रमवलम्ब्य प्रवृत्तौ दावपि । न तु मत्कार्यं
किञ्चनेति । ततः कोऽनयोऽन्योऽधिको वा मम इति भावनया ॥

तथा ।

परीषद्द्वयः ॥ ७९ ॥

इति ॥ परीषद्द्वयं क्षुत्पिपासादीनां द्वाविंशतेरपि
10 जयोऽभिभवः । तत्र दर्शनपरीषद्द्वयं मार्गाच्यवनार्थं शेषाणां
च कर्मनिर्जरायं कार्यं इति । यथोक्तं मार्गाच्यवननिर्जरायं
परिषोढव्याः परीषद्द्वयं इति ॥

तथा ।

उपसर्गातिसहनम् ॥ ८० ॥

इति ॥ उपसृज्यन्ते पौडापरिगतैर्वैद्यन्ते ये त उपसर्गाः ।
15 ते च दिव्यमानुषतैरश्वात्मसंवेदनौघभेदाच्चतुर्धा । तेषामति-
सहनमभिभवम् । अन्यथा व्यसनमयत्वेन संसारस्य तेषा-
मनतिसहने मूढमतित्वप्रसङ्गात् । यथोक्तम् ।

संसारवर्त्यपि समुदिजते विपद्भ्यो

20 यो नाम मूढमनसां प्रथमः स नूनम् ।

अश्लोनिशौ निपतितेन शरीरभाजा

संसृज्यतां किमपरं सलिलं विहाय ॥ १ ॥ इति ॥

तथा ।

सर्वथा भयत्यागः^१ ॥ ८१ ॥

इति ॥ सर्वथा सर्वैः प्रकारैरिहलोकपरलोकभयादिभि-
र्भयस्य भीतेत्यागः परिहारः । निरतिचारयतिसमाचार-
वशोपलब्धसमुत्कृष्टोपष्टम्भतया मृत्योरपि नोद्विजितव्यं किं ५
पुनरन्यभयस्थानेभ्य इति । अत एवोक्तमन्यत्र ।

प्रायेणाकृतकृत्यत्वान्मृत्योरुद्विजते जनः ।

कृतकृत्याः प्रतीचन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिम् ॥ १ ॥

तथा ।

तुल्याश्रमकाञ्चनता ॥ ८२ ॥

10

इति ॥ तुल्ये समाने अभिव्यङ्गाविषयतयाश्रमकाञ्चने
उपलसुवर्णे यस्य स तथा तद्भावस्तत्ता ॥

तथा ।

अभिग्रहग्रहणम् ॥ ८३ ॥

इति ॥ अभिग्रहाणां द्रव्यचेत्रकालभावभेदभिन्नानां ° 15

लेवडमलेवडे वा अमुगं दब्बं च अज्ज चेच्छामि ।

अमुगेण व दब्बेण व अह दब्बाभिग्गहो एस ॥ १ ॥

इत्यादिशास्त्रसिद्धानां ग्रहणमभ्युपगमः कार्यः ॥

तथा ।

विधिवत्पालनम् ॥ ८४ ॥

20

इति ॥ विधिवद्विधियुक्तं यथा भवति पालनमभि-
ग्रहाणामिति ॥

तथा ।

यथार्हं ध्यानयोगः ॥ ८५ ॥

इति ॥ यथार्हं यो यस्य योग्यस्तदनतिक्रमेण ध्यानयोगो
ध्यानयोर्धर्म्यशुक्ललक्षणयोर्योगः । अथवा यथार्हमिति यो देशः

5 कालो वा ध्यानस्य योग्यस्तदनुसङ्गनेनेति ॥

तथा ।

अन्ते संलेखना ॥ ८६ ॥

इति ॥ अन्त आयुःपर्यन्ते विज्ञाते सति संलेखना
शरीरकषाययोस्तपोविशेषभावनाभ्यां कृशीकरणम् ॥

10 परमत्र ।

संहननाद्यपेक्षणम् ॥ ८७ ॥

इति ॥ संहननस्य शरीरसामर्थ्यलक्षणस्य आदिशब्दा-
च्चित्तवृत्तेः सहायसंपत्तेश्च । अपेक्षणमाश्रयणं कार्यं संहननाद्य-
पेक्ष्य संलेखना विधीयेति भावः ॥

15 नन्वनयोर्द्रव्यसंलेखनाभावसंलेखनयोः कात्यन्तमादरणीये-
त्याह ।

भावसंलेखनायां यत्नः ॥ ८८ ॥

इति ॥ भावसंलेखनायां कषायेन्द्रियविकारतुच्छीकरण-
रूपायां यत्न आदरः कार्यः द्रव्यसंलेखनाया अपि भाव-
20 संलेखनार्थगुपदेशात् । अयमत्र भावः । इह मुमुक्षुणा
निक्षुण्णा प्रत्यहं मरणकालपरिज्ञानयत्नपरेण स्वेयम् । मरण-

कास्तपरिज्ञानोपायास्त्यागमदेवतावचनस्वप्रतिभातथाविधानिष्ठ-
स्वप्नदर्शनादयोऽनेके । ते शास्त्रलोकप्रसिद्धा इति । ततो
विज्ञाते मरणकाले पूर्वमेव द्वादशवर्षाणि याददुत्सर्गतः संलेखना
कार्या ।

तत्र च ।

5

चत्तारि विचिन्तादं विगईनिज्जुहियादं चत्तारि ।

संवच्छरे य दोष्णि उ एगंतरियं च आयामं ॥

नाद्विगिट्ठो य तवो क्खमासे परिमियं च आयामं ।

अस्से वि य च्छमासे होद विगिट्ठं तवोकम्मं ॥

वासं कोडीसहियं आयामं काउमाणुपुब्बीए १

10

गिरिकन्दरं तु गन्तुं पायवगमणं अह करेइ ॥

यदा तु कुतोऽपि संहननादिवैगुण्यान् शक्यत इयान्
संलेखनाकालः साधयितुं तदा मासवर्षपरिहाण्या जघन्यतोऽपि
षण्मासान् यावत्संलेखना कार्या । असंलिखितशरीरकषायो
हि भिचुरनश्ननमधिष्ठितः सहसा धातुचये समुपस्थिते न 15
सुगतिफलं तथाविधं समाधिमारामधयितुं साधोयाम्स्यादिति ॥

ततः ।

विशुद्धं ब्रह्मचर्यम् ॥ ८६ ॥

इति ॥ विशेषेणातिनिविडब्रह्मचर्यगुप्तिविधानरूपेण शुद्धं
ब्रह्मचर्यं प्रतीतमेव विधेयम् । यदत्र संलेखनाधिकारे विशुद्ध- 20
ब्रह्मचर्योपदेशनं तद्देदोदयस्य चीणशरीरतायामप्यत्यन्तदुर्ध्व-
स्थापनार्थमिति ॥

अथ संलेखनानन्तरमाशुघातके वा विषविशूचिकादौ दोषे
सति यद्विधेयं तदाह ।

विधित्ता देहत्याग इति ॥ ६० ॥

इति ॥ विधिनालोचनव्रतोच्चारपरचामणानशनशुभभावना-
5 पञ्चपरमेष्ठिस्मरणलक्षणेन देहस्य त्यागः परित्यजनं पण्डित-
मरणाराधनमित्यर्थः । इतिशब्दः परिसमाप्नौ । इत्युक्तः
सापेक्षयतिधर्मः ॥

अथ द्वितीयधर्मप्रस्तावनायाह ।

निरपेक्षयतिधर्मस्तु ॥ ६१ ॥

10 इति ॥ निरपेक्षयतीनां धर्मः पुनरयं वक्ष्यमाणः ॥
तमेवाह ।

वचनगुरुता ॥ ६२ ॥

इति ॥ वचनमेवागम एव गुरुः सर्वप्रवृत्तौ निवृत्तौ
चोपदेशकत्वेन यस्य स तथा तद्भावस्तत्ता ॥

15 तथा ।

अल्पोपधित्वम् ॥ ६३ ॥

इति ॥ अल्पः स्थविरापेक्षयोपधिर्वस्त्रपात्रादिरूपो यस्य
स तथा तद्भावस्तत्त्वम् । उपधिप्रमाणं च विशेषशास्त्रादवसेयम् ॥

तथा ।

20 निःप्रतिकर्मशरीरता ॥ ६४ ॥

इति ॥ निःप्रतिकर्म तथाविधम्लानाद्यवस्थायामपि प्रति-
कारविरहितं शरीरं यस्य स तथा तद्भावस्तत्त्वम् ॥

अत एव ।

अपवादत्यागः ॥ ६५ ॥

इति ॥ अपवादस्योत्सर्गापेक्षयापक्षवादेऽस्य त्यागः कार्यः ।
न हि निरपेक्षो यतिः सापेक्षयतिरिवोत्सर्गासिद्धावपवादमपि
समालम्ब्याल्पदोषं बहुगुणं च कार्यमारभते किं त्वत्सर्गपथप्राप्तं 5
केवलगुणमयमेवेति ॥

तथा ।

ग्रामैकरात्रादिविहरणम् ॥ ६६ ॥

इति ॥ ग्रामे प्रतीतरूपे उपलक्षणत्वाच्चगरादौ च एका
चासौ रात्रिष्वेत्येकरात्रः । आदिग्रन्थाद्विरात्रस्य मासकल्पस्य 10
च ग्रहः । तेन विहरणम् । किमुक्तं भवति । यदा
प्रतिमाकल्परूपो निरपेक्षो यतिधर्मः प्रतिपक्षो भवति तदार्तुबद्धे
काले ग्रामे ज्ञातः सन् स एकरात्रम् अज्ञातस्येकरात्रं द्विरात्रं
वा वसति । यथोक्तम् ।

नाणरायवासी एगं च दुगं च अस्माए ॥

15

जिनकल्पिकयथालन्दकल्पिकशुद्धपरिहारिका ज्ञाता
अज्ञाताश्च मासमिति ॥

तथा ।

नियतकालचारिता ॥ ६७ ॥

इति ॥ नियते तृतीयपौर्णमीलक्षणे काले भिक्षार्थं 20
संचरणम् । यथोक्तम् । भिक्षापन्थो य तदथाए ण्णि ॥

तथा ।

प्राय ऊर्ध्वस्थानम् ॥ ६८ ॥

इति ॥ प्रायो बाहुल्येनोर्ध्वस्थानं कायोत्सर्गः ॥

तथा ।

५ देशनायामप्रबन्धः ॥ ६९ ॥

इति ॥ देशनायां धर्मकथारूपयां धर्मं श्रोतुमुपस्थितेष्वपि
तथाविधप्राणिव्वप्रबन्धोऽभ्युत्थिभावः एगवयणं द्रवयणं च इति
वचनप्रामाण्यात् ॥

तथा ।

१० सदाप्रमत्तता ॥ १०० ॥

इति ॥ सदा दिवा रात्रौ चाप्रमत्तता निद्रादिप्रमाद-
परिहारः ॥

तथा ।

ध्यानैकतानत्वमिति ॥ १०१ ॥

१५ इति ॥ ध्याने धर्मध्यानादावेक एव तानस्त्रित्तप्रसर्पणरूपो
यस्य स तथा तद्भावस्तत्त्वम् । इतिशब्दः समाप्तौ ॥

अथोपसंजिह्वीर्षुराह ।

सम्यग्यतित्वमाराध्य महात्मानो यथोदितम् ।

संप्रप्नुवन्ति कल्याणमिह लोके परच च ॥ १०२ ॥

२० इति ॥ सम्यग्यतित्वमुक्तमाराध्य समासेव महात्मानो

जना यथोदितं यथा शास्त्रे निरूपितम् । किमित्याह
संप्राप्नुवन्ति लभन्ते कल्याणं भद्रम् । केत्याह इह लोके परच
च इति प्रतीतिरूपमेव ॥

एतदेव विवरीषुराह ।

क्षीरास्रवादिलब्धोद्यमासाद्य परमाश्रयम् । 5
कुर्वन्ति भव्यसत्त्वानामुपकारमनुत्तमम् ॥ १०३ ॥

इति ॥ क्षीरं दुग्धं श्रोतजनकर्णपुटेष्वास्त्रवति शरति
भाषमाणो यस्यां लब्धौ सा, क्षीरास्रवा । आदिशब्दान्मध्वास्त्रं वा
सर्पिरास्रवामृतास्रवा चेत्यादिको यो लब्धोद्यो लब्धिसंघातः
तमासाद्योपलभ्य परमाश्रयं परमं सर्वसुन्दरमश्रयं चानेकधोप- 10
जीव्यमानमप्यनुपरमस्वभावम् । किमित्याह । कुर्वन्ति
विदधति भव्यसत्त्वानाम् उपकर्तुं योग्यानाम् उपकारं
सम्यक्ज्ञानचारित्र्यलामलक्षणम् अनुत्तमं निर्वाणैकफलत्वेना-
न्योपकारातिशायिनमिति ॥

तथा ।

15

मुच्यन्ते चाशु संसारादत्यन्तमसमञ्जसात् ।
जन्ममृत्युजराव्याधिरोगशोकाद्युपद्रुतात् ॥ १०४ ॥

इति ॥ मुच्यन्ते परिहीयन्ते । चः समुच्चये । आशु शीघ्रम्
संसाराद्भावात् कौटुशादित्याह अत्यन्तम् अतीव संगतं युक्त-
मञ्जः स्वरूपं यस्य स तथा तत्प्रतिषेधादसमञ्जसः तस्मात् । 20
अत एव जन्ममृत्युजराव्याधिरोगशोकाद्युपद्रुतात् जन्मना

प्रादुर्भावेन मृत्युना मरणेन जरया स्खलितविरभावलक्षणयु-
 व्याधिना कुष्ठादिरूपेण शोकेनेष्टवियोगप्रभवमनोदुःखविशेषेण ।
 आदिशब्दाश्चैतद्वातादिभिरुपद्रवैरुपद्रुतादिफलतामानीता-
 दिति ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मबिन्दुवृत्तौ यति-
 धर्मविधिः पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥

व्याख्यातः पञ्चमोऽध्यायः । अधुना षष्ठो व्याख्यायते ।
तत्त्वेदमादिसूत्रम् ।

आशयाद्युचितं ज्यायोऽनुष्ठानं सूरयो विदुः ।
साध्यसिद्ध्यङ्गमित्यस्माद्यतिधर्मो द्विधा मतः ॥ १ ॥

इति ॥ आशयस्य चित्तवृत्तिलक्षणस्य । आदिशब्दाच्छ्रुत- 5
संपत्तेः शरीरसंहननस्य परोपकारकरणाकरणशक्तेश्च । उचितं
योग्यं ज्यायोऽतिप्रशस्तमनुष्ठानं जिनधर्मसेवालक्षणं सूरयः
समयज्ञा विदुर्जानन्ति । कौटुम्भमित्याह साध्यसिद्ध्यङ्गं साध्यस्य
सकलक्लेशचयलक्षणस्य सिद्ध्यङ्गं निष्पत्तिकारणम् । इत्यस्मात्
कारणात् यतिधर्मो द्विधा मतः सापेक्षयतिधर्मतया 10
निरपेक्षयतिधर्मतया चेति ॥

साध्यसिद्ध्यङ्गत्वमेव भावयति ।

समग्रा यत्र सामग्री तदक्षेपेण सिध्यति ।
द्वीयसापि कालेन वैकल्ये तु न जातुचित् ॥ २ ॥

इति ॥ समग्रा परिपूर्णा यत्र कार्यं सामग्री समय- 15
संयोगलक्षणा भवति तत्कार्यमक्षेपेणाविलम्बेन सिध्यति निष्पद्यते
• अन्यथा सामग्रीसमयतायोगात् । अत्रैव , यतिरेकमाह
• द्वीयसापि अतिचिररूपतया दूरतरवर्तिनापि कालेन वैकल्ये

तु सामग्रिकाया विकलतायां पुनः न जातुचित् न
कदाचिदपीति ॥

एवं सति यत्कर्तव्यं तदाह ।

तस्माद्यो यस्य योग्यः स्यात्तत्तेनालोच्य सर्वथा ।

5 आरब्धव्यमुपायेन सम्यगेष सतां नयः ॥ ३ ॥

इति ॥ तस्मात्कारणात् यो यतिः यस्य सापेक्षयतिधर्म-
निरपेक्षयतिधर्मयोरन्यतरानुष्ठानस्य योग्यः समुचितः स्याद्भवेत्
तदनुष्ठानम् तेन योग्येन आलोच्य निपुणोद्वापोद्दयोगेन
परिभाव्य सर्वथा सर्वैरुपाधिभिः आरब्धव्यमारम्भणीयम् ।

10 उपायेन तद्गतेनैव । सम्यग् यथावत् एष योग्यारम्भलक्षणः
सतां शिष्टानां नयो नौतिरिति ॥

इत्युक्तो यतिधर्मः । इदानीमस्य विषय-
विभागमनुवर्णयिष्यामः ॥ ४ ॥

इति ॥ प्रतीतार्थमेवेति ॥

15 तच्च कल्याणाशयस्य श्रुतरत्नमहोदधेः उप-
शमादिलब्धिमतः परहितोद्यतस्य अत्यन्तगम्भीर-
चेतसः प्रधानपरिणतेः विधूतमोहस्य परम-
सत्त्वार्थकर्तुः सामायिकवतः विशुद्धमानाशयस्य
यथोचितप्रवृत्तेः सात्मीभूतशुभयोगस्य श्रेयान्
20 सापेक्षयतिधर्म एव ॥ ५ ॥

इति ॥ तच्च इति विषयविभागानुवर्णनोपपत्तेः ।

कल्याणाशयस्य भावारोग्यरूपमुक्तिपुरप्रापकपरिणामस्य । अत-
 रत्नमहोदधेः प्रवचनमाणिक्यपरमनौरनिधेः । उपशमादिलब्धि-
 मत उक्तलक्षणोपशमादिलब्धिसमन्वितस्य । ० प्ररहितोद्यतस्य सर्व-
 जगज्जीवजातहिताधानधनस्य । अत्यन्तगम्भीरचेतसो हर्ष-
 विषादादावतिनिपुणैरप्यनुपलब्धचित्तविकारस्य । अत एव 5
 प्रधानपरिणतेः सर्वोत्तमात्मपरिणामस्य । विधूतमोहस्य समु-
 त्तीर्णमूढभावतन्द्रामुद्रस्य । परमसत्त्वार्थकर्तुर्निर्वाणवन्ध्यबीज-
 सम्यक्तादिसत्त्वप्रयोजनविधातुः । सामायिकवतो माध्यस्थ्यगुण-
 तुलारोपणवशमतोपनौतस्वजनपरजनादिभावस्य । विशुद्ध-
 मानाशयस्य धवलपञ्चपापतिमण्डलस्येव प्रतिकूलमवदात- 10
 मानसस्य । यथोचितप्रवृत्तेः प्रस्तावप्रायोग्यप्रारम्भप्रयोजनस्य ।
 अत एव सात्त्विकभूतशुभयोगस्यायःपिण्डस्येव वह्निना शुभयोगेन
 सह समानीभूतात्मनो यतिविशेषस्य । श्रेयान् अतिप्रशस्यः
 सापेक्षयतिधर्म एव नेतर इति ॥

कुत इत्याह ।

15

प्रवचनप्रामाण्यात्^१ ॥ ६ ॥

इति ॥ भगवदाज्ञाप्रमाणभावात् ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

संपूर्णदशपूर्वविदो निरपेक्षधर्मप्रतिपत्तिप्रति-
 षेधात् ॥ ७ ॥

20

इति ॥ सुगममेव । प्रतिषेधश्च

गच्छे क्षिय निष्ठाओ जा पुष्पा दस भवे असंपुष्ठा ।
 नवमस्तु तदयवत्थू होद जहन्तो सुयाभिगमो ॥ १ ॥
 इति वचनादवसीयते ॥

एषोऽपि किमर्थमित्याह ।

5 परार्थसंपादनोपपत्तेः ॥ ८ ॥

इति ॥ परार्थस्य परोपकारलक्षणस्य संपादनं करणं
 तदुपपत्तेः । स हि दशपूर्वधरस्त्रीर्योपष्टम्भलक्षणं परार्थं
 संपादेयितुं यस्मादुपपद्यते इति ॥

यदि मामैवं ततोऽपि किमित्याह ।

10 तस्यैव च गुरुत्वात् ॥ ९ ॥

इति ॥ तस्य परार्थसंपादनस्य । एव च इत्यवधारणे ।
 गुरुत्वात्सर्वधर्मानुष्ठानेभ्य उक्तमत्वात् ॥

एतदपि कथमित्याह ।

सर्वथा दुःखमोक्षणात् ॥ १० ॥

15 इति ॥ सर्वथा सर्वैः प्रकारैः स्वस्य परेषां चेत्यर्थः ।
 दुःखानां शरीरमानसरूपाणां मोक्षनात् ॥

तथा ।

संतानप्रवृत्तेः ॥ ११ ॥

इति ॥ परार्थसंपादनात्संतानस्य शिष्यप्रशिक्षादिप्रवाह-

20 रूपस्य प्रवृत्तेः ॥

तथा ।

योगत्रयस्याप्युदग्रफलभावात् ॥ १२ ॥

इति ॥ योगत्रयस्यापि मनोवाक्कायकरणव्यापाररूपस्य
परार्थसंपादने क्रियमाणे । न पुनरेकस्यैवेत्यपिशब्दार्थः । उदग्र-
फलभावादुदग्रस्य प्रकारान्तरेणानुपलभ्यमानत्वेनात्युत्तमस्य 5
फलस्य कर्मनिर्जरालक्षणस्य भावात् । न हि यथा देशनायां
सर्वात्मना व्याप्रियमाणं मनोवाक्कायत्रयं फलमाप्नोति तथान्यत्र-
ह्यत्यान्तर इति ॥

तथा ।

निरपेक्षधर्मोचितस्यापि तत्प्रतिपत्तिकाले पर- 10
परार्थसिद्धौ तदन्यसंपादकाभावे प्रतिपत्तिप्रति-
षेधाच्च ॥ १३ ॥

इति ॥ निरपेक्षधर्मोचितस्यापि किं पुनस्तदनुचितस्ये-
त्यपिशब्दार्थः । तत्प्रतिपत्तिकाले निरपेक्षधर्माङ्गीकरणसमये
परपरार्थसिद्धौ परेषां परार्थस्य सम्यग्दर्शनादेः प्रधानप्रयोजनस्य 15
सिद्धौ सऋथायां विषये । तदन्यसंपादकाभावे तस्माच्चिर-
पेक्षयतिधर्मोचितादन्यस्य साधोः परार्थसिद्धिसंपादकस्याभावे
प्रतिपत्तिप्रतिषेधादङ्गीकरणनिवारणात् । चकारो हेत्वन्तर-
समुच्चये । तस्यैव च गुरुत्वमिति संटङ्क इति ॥

•इत्थं सापेक्षयतिधर्मयोग्यमुक्त्वा निरपेक्षयतिधर्मयोग्यं 20
वक्तुमाह ।

नवादिपूर्वधरस्य तु यथोदितगुणस्यापि साधु-
शिष्यनिष्पत्तौ साध्यन्तराभावतः सति कार्यादि-

सामर्थ्यं सद्दीर्याचारासेवनेन तथा प्रमादजयाय
सम्यगुचितसमय आज्ञाप्रामाण्यतस्तथैव योगवृद्धेः
प्रायोपवेशनवच्छेयान्निरपेक्षयतिधर्मः ॥ १४ ॥

- इति ॥ नवादिपूर्वधरस्य तु यथोदितगुणस्यापि तत्र
5 कल्याणशयस्य इत्यादिसूत्रनिरूपितगुणस्य किं पुनस्तदन्य-
गुणस्येत्यपिशब्दार्थः । साधुश्रित्यनिष्पत्तावाचार्योपाध्यायप्रवर्तक-
स्थविरगणावच्छेदकलक्षणपदपञ्चकयोग्यतया साधूनां श्रित्याणां
निष्पत्तौ सत्याम् । साध्यान्तराभावतः साध्यान्तरस्य निर-
पेक्षधर्मापेक्षया आचारपरिपालनरूपस्याभावतोऽभवनेन ।
10 सति विद्यमाने कायादिसामर्थ्यं आद्यसंहननत्रययुक्ततया वज्र-
कुक्ष्यसमानधृतितया च महति कायमनसोः समर्थभावे सति ।
सद्दीर्याचारासेवनेन सतो विषयप्रवृत्ततया सुन्दरस्य वीर्याचारस्य
सामर्थ्यागोपनलक्षणस्य निषेवणेन । तथा प्रमादजयाय तथा
तेन निरपेक्षयतिधर्मप्रतिपत्तिप्रकारेण यः प्रमादस्य निद्रादे-
15 र्जथोऽभिवः तदर्थम् । सम्यक् शास्त्रोक्तनीत्या तपःसत्त्वसूत्रैकल-
बललक्षणाभिः पञ्चभिस्तुलनाभिरात्मानं तोलयित्वा । उचित-
समये तिथिवारनक्षत्रयोगलग्नशुद्धिलक्षणे । आज्ञाप्रामाण्यत
आज्ञेवाचार्थं प्रमाणमिति परिणामात् । तथैव प्रतिपिहित-
निरपेक्षयतिधर्मानुरूपतयैव योगवृद्धेः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र-

१ The passage from किं down to ऽभवनेन (l. 9)
is given by B and C this form किं पुनस्तदन्यनिर्जराङ्गमक्तं
विपर्ययादिति । ध्वननुष्ठानमननुष्ठानमेव न भवति । अन्यद्विलक्षण-
सूचितानुष्ठानात्तर्हि कौटुशं तदित्याह । अभवनेन ।

लक्षणधर्मव्यापारवृद्धेः । प्रायोपवेशनवत्प्रायोपवेशनमनशनं तद्वत्
पर्यन्तकालकरणीयानशनक्रियातुल्य इत्यर्थः । श्रेयान् अति-
प्रशस्यः । निरपेक्षयतिधर्मो जिनकल्पादिरूपः कल्पादिग्रन्थ-
प्रसिद्धस्वरूपो वर्तते इति ॥

तथा ।

5

तत्कल्पस्य च परं परार्थलब्धिविकलस्य ॥ १५ ॥

इति ॥ तत्कल्पस्य निरपेक्षयतिधर्मप्रतिपत्तिसमर्थपुरुषविशेष-
तुल्यस्यान्यस्यापि । चशब्दः, समुच्चये । परं केवलं परार्थ-
लब्धिविकलस्य तथाविधान्तरायादिकर्मपारतन्त्र्यदोषात्परार्थ-
लब्ध्या साधुशिष्यनिष्पादनादिसामर्थ्यलक्षणया विकलस्य श्रेया- 10
न्निरपेक्षयतिधर्मः इत्यनुवर्तते ॥

अत्र हेतुमाह ।

उचितानुष्ठानं हि प्रधानं कर्मक्षयकारणम् ॥ १६ ॥

इति ॥ , उचितानुष्ठानम् । हिर्यस्मात् । प्रधानमुत्कृष्टं
कर्मक्षयकारणमिति १ ॥

15

एतदपि कुत इत्याह ।

उदग्रविवेकभावाद्रत्नत्रयाराधनात् ॥ १७ ॥

इति ॥ उदग्रस्योत्कटस्य विवेकस्य विधेयाविधेयवस्तुविभाग-
विज्ञानलक्षणस्य भावात्सकाशात् । किमित्याह, रत्नत्रयस्य

१ B omits the commentary on this sūtra.

सम्यग्दर्शनादेराराधनाभिध्यादनात् । उचितानुष्ठाने हि
प्रारम्भे नियमाद्रत्नत्रयाराधक उदयो विवेको विजृम्भत इत्ये-
तत्प्रधानं कर्मचयकारणमिति ॥

अत्रैव व्यतिरेकमाह ।

5 अननुष्ठानमन्यदकामनिर्जराङ्गमुक्तविपर्ययात् ॥
१८ ॥

इति ॥ अननुष्ठानमनुष्ठानमेव न भवति । अन्यद्विलक्षण-
उचितानुष्ठानात् । तर्हि कौटुशं तदित्याह अकामनिर्जराङ्गम्
अकामस्य निरभिलाषस्य तथाविधबलीवर्दादेरिव या निर्जरा
10 कर्मचपणा तस्या अङ्गं निमित्तं न तु मुक्तिफलाया निर्जरायाः ।
कुत इत्याह उक्तविपर्ययात् उदयविवेकाभावेन रत्नत्रया-
राधनाभावादिति ॥

एतदेव भावयन्माह ।

निर्वाणफलमत्र तत्त्वतोऽनुष्ठानम् ॥ १९ ॥

15 इति ॥ निर्वाणफलं मुक्तिकार्यम् अत्र जिनवचने
तत्त्वतः परमार्थवृत्त्यानुषङ्गतः स्वर्गादिफलभावेऽपि अनुष्ठानं
सम्यग्दर्शनाद्याराधनारूपम् । प्रोच्यत इति ॥

यदि नाभैवं ततोऽपि किमित्याह ।

न चासदभिनिवेशवत्तत् ॥ २० ॥

20 इति ॥ न च नैवासुन्दराद्यहयुक्तम् तन्निर्वाणफल-
मनुष्ठानम् । असदभिनिवेशो हि निष्ठुरेऽप्यनुष्ठाने मोक्षफलं

प्रतिबध्नातीति तद्व्यवच्छेदार्थमुक्तं न चासदभिनिवेशवत्तत्
इति ॥

नन्वनौचित्येऽप्यनुष्ठानं च भविष्यति मिथ्याभिनिवेशरहितं
चेत्याशङ्क्याह ।

अनुचितप्रतिपत्तौ नियमादसदभिनिवेशो- 5
ऽन्यत्रानाभोगमात्रात् ॥ २१ ॥

इति ॥ अनुचितस्यानुष्ठानस्य प्रतिपत्तावभ्युपगमे । नियमा-
दवश्यंतया । असदभिनिवेश उक्तरूपः । असदभिनिवेशकार्य-
त्वादनुचितानुष्ठानस्य । अपवादमाह अन्यत्रानाभोगमात्रात्
इति । अन्यत्र विनानाभोग एवापरिज्ञानमेव केवलमभि- 10
निवेशशून्यमनाभोगमात्रं तस्मात् अनाभोगमात्रादनुचितप्रति-
पत्तावपि नासदभिनिवेश इति ॥

‘एवं सति किं सिद्धमित्याह ।

संभवति तद्वतोऽपि चारित्र्यम् ॥ २२ ॥

इति ॥ ‘संभवति जायते । तद्वतोऽप्यनाभोगमात्रादनुचित- 15
प्रतिपत्तिमतोऽपि किं पुनस्तदन्यस्येत्यपिशब्दार्थः । चारित्र्यं
सर्वविरतिरूपम् ॥

अत्रैव विशेषमाह ।

अनभिनिवेशवांस्तु तद्युक्तः खल्वतत्त्वे ॥ २३ ॥

इति ॥ अनभिनिवेशवान् निराग्रहः पुनः । तद्युक्तश्चारित्र्ययुक्तो 20
जैवोऽनाभोगेऽपि खलु निश्चयेन अतत्त्वे प्रवचनबाधितार्थे ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

स्वस्वभावोत्कर्षात् ॥ २४ ॥

इति ॥ स्वस्थानौपाधिकत्वेन निजस्य स्वभावस्यात्म-
तत्त्वस्य उत्कर्षादृद्धेः । चारित्रिणो हि जीवस्य च्छस्यतया
5 कचिदर्थेऽनाभोगेऽपि गौतमादिमहामुनीनामिव तथाविधा-
त्यन्तिकबाधककर्माभावेन स्वस्वभावः सम्यग्दर्शनादिरूपो नाप-
कर्षं प्रतिपद्यत इति ॥

अयमपि कुत इत्याह ।

मार्गानुसारित्वात् ॥ २५ ॥

10 इति ॥ मार्गस्य सम्यग्दर्शनादेर्मुक्तिपथस्थानुवर्तनात् ।
तदपि ।

तथारुचिस्वभावत्वात् ॥ २६ ॥

इति ॥ तथा तत्प्रकारा मार्गानुरूपत्वेन या रुचिः श्रद्धा
तद्रूपत्वात् ॥

15 एतदपि ।

श्रवणादौ प्रतिपत्तेः ॥ २७ ॥

इति ॥ स्वयमेव शास्त्रश्रवणे । आदिशब्दादन्येन वा
प्रेरणायां क्लृप्तयाम् । प्रतिपत्तेः अनाभोगेन विहितं मयेदम-
सुन्दरमनुष्ठानं इत्यङ्गीकरणात् ॥

इयमपि ।

असदाचारगर्हणात् ॥ २८ ॥

इति ॥ असदाचारस्यानुचितानुष्ठानस्य गर्हणान्तदुचित-
प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या निन्दनात् ॥

अथ प्रस्तुतमेव निगमयन्नाह ।

5

इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र श्रेयः ॥ २९ ॥

इति ॥ इत्येवमनुचितानुष्ठाने नियमादसदभिनिवेश-
भावात् उचितानुष्ठानमेव सर्वत्र गृहस्थधर्मप्रतिपत्तौ यति-
धर्मप्रतिपत्तौ च श्रेयः प्रशस्यं वर्तते ॥

कुत इत्याह ।

10

भावनासारत्वात्तस्य ॥ ३० ॥

इति ॥ भावना निरुपाधिको जीववासकः परिणामः ।
ततो भावना सारं प्रधानं यत्र तत्तथा तद्भावस्तत्त्वं तस्मात् ।
तस्योचितानुष्ठानस्य ॥

भावनामेव पुरस्कुर्वन्नाह ।

15 -

इयमेव प्रधानं निःश्रेयसाङ्गम् ॥ ३१ ॥

इति ॥ इयमेव भावना प्रधानं निःश्रेयसाङ्गं निर्वाणहेतुः ॥

इतदपि कुत इत्याह ।

एतत्स्थैर्याद्धि कुशलस्थैर्योपपत्तेः ॥ ३२ ॥

इति ॥ एतस्या भावनायाः स्थैर्यान्विष्टरभावात् । हिः
स्फुटम् । कुशलानां सकलकल्याणाचरणानां स्थैर्यस्योपपत्ते-
र्घटनात् ॥

इयमपि कुत इत्याह ।

5 भावनानुगतस्य ज्ञानस्य तत्त्वतो ज्ञानत्वात् ॥ ३३ ॥

इति ॥ इह त्रीणि ज्ञानाणि श्रुतज्ञानं चिन्ताज्ञानं
भातनाज्ञानं^१ चेति । तत्क्षणं चेदम् ।

वाक्यार्थमात्रविषयं कोष्ठकगतबीजसन्निभं ज्ञानम् ।

श्रुतमयमिह विज्ञेयं मिथ्याभिनिवेशरहितमलम् ॥ १ ॥

10 यत्तु महावाक्यार्थजमतिस्खल्यसुयुक्तिचिन्तयोपेतम् ।

उदक इव तैलबिन्दुर्विसर्पिं चिन्तामयं तस्यात् ॥ २ ॥

ऐदम्पर्यगतं यद्विधादौ यन्नवत्तथैवोच्चैः ।

एतत्तु भावनामयमशुद्धसद्ब्रह्मदीप्तिसमम् ॥ ३ ॥

ततो भावनानुगतस्य भावनानुविद्धस्य ज्ञानस्य बोधविशेषस्य

15 तत्त्वतः पारमार्थिकवृत्त्या ज्ञानत्वादवबोधत्वात् ।

एतदेव व्यतिरेकतः साधयन्नाह ।

न हि श्रुतमय्या प्रज्ञया भावनादृष्टज्ञातं
ज्ञातं^२ नाम ॥ ३४ ॥

इति ॥ न नैव । हिर्यस्मात् । श्रुतमय्या प्रथमज्ञानरूपया

20 प्रज्ञया बुद्ध्या कर्तृभूतया करणभूतया वा । भावनादृष्टज्ञातं

भाषणया भावनाज्ञानेन दृष्टं सामान्येन ज्ञातं च विशेषेण
भावनादृष्टज्ञातं वस्तु ज्ञातमवबुद्धं भवति । नाम इति विद्व-
ज्जनप्रकटमेतत् । अयमभिप्रायः । यादृशं भावनाज्ञानेन वस्तु
दृश्यते ज्ञायते च न तथा श्रुतज्ञानेनेति ।

कुत इत्याह ।

5

उपरागमाचत्वात् ॥ ३५ ॥

इति ॥ उपराग एव केवल उपरागमात्रं तद्भावस्तत्त्वं
तस्मात् । यथा हि स्फटिकमणेर्यपाकुसुमादिसन्निधानतः
उपराग एव न पुनस्तद्भावापरिणतिः संपद्यते एवं श्रुतमय्यां
प्रज्ञायामात्मनो बोधमात्रमेव बहिरङ्गं न त्वन्तःपरिणतिरिति । 10

एतदपि कुत इत्याह ।

दृष्टवदपायेभ्योऽनिवृत्तेः ॥ ३६ ॥

इति ॥ यथा भावनाज्ञानेन दृष्टेभ्य उपलक्षणत्वाज्ज्ञातेभ्य-
श्चानर्थेभ्यो निवर्तते एवं श्रुतमयप्रज्ञाप्रवृत्तावप्यपायेभ्योऽनिवृत्ते-
रनिवर्तनात् ॥

15

ननु भावनाज्ञानेऽप्यपायेभ्यो निवृत्तिरसंभविनीत्याह ।

एतन्मूले च हिताहितयोः प्रवृत्तिनिवृत्तौ ॥ ३७ ॥

इति ॥ एतन्मूले च भावनाज्ञानपूर्विके एव चकारस्यै-
वार्थत्वात् । हिताहितयोः प्रतीतयोर्यथासंख्यं प्रवृत्तिनिवृत्तौ
विधिप्रतिषेधरूपे भवतो मतिमतां नान्यज्ञानमूले इति । 20

इदमेवोपचिन्वन्नाह ।

अत एव भावनादृष्टज्ञाताद्विपर्ययायोगः ॥ ३८ ॥

इति ॥ अत एव भावनामूलत्वादेव हिताहितप्रवृत्ति-
निवृत्त्योः । भावनादृष्टज्ञाताद्भावनया दृष्टं ज्ञातं च वस्तु प्राप्य ।
5 विपर्ययायोगो विपर्यासाप्रवृत्तिलक्षणे जायते । यतो न मति-
विपर्यासमन्तरेण पुंसो हितेष्वप्रवृत्तिरहितेषु च प्रवृत्तिः स्यात् ।
न चासौ भावनाज्ञाने समस्तीति ।

एतदपि कथं सिद्धमित्याह ।

तदन्तो हि दृष्टापाययोगेऽप्यदृष्टापायेभ्यो निवर्त-
10 माना दृश्यन्त एवान्यरक्षादाविति ॥ ३९ ॥

इति । तदन्तो भावनाज्ञानवन्तः प्रमातारः । हिर्यस्मात् ।
दृष्टापाययोगेऽपि प्रत्यक्षोपलभ्यमानमरणाद्यपायप्राप्तौ किं पुन-
स्तदप्राप्तावित्यपिशब्दार्थः । अदृष्टापायेभ्यो नरकादिगति-
प्रापणीयेभ्यः । निवर्तमानाः सुवर्णमययवभक्षिकौञ्चजीवा-
15 कथंकार्द्र्चर्मशिरोवेष्टनाविष्टसुवर्णकारारम्भमारणमहामुनिमेतार्थं
इवाद्यापि महसत्त्वाः केचन दृश्यन्ते एव । अन्यरक्षादादन्यस्य
स्वव्यतिरिक्तस्य रक्षायां मरणादित्राणरूपायाम् आदिशब्दा-
दुपकारे च मार्गश्रद्धानाद्यारोपरूपे । इतिशब्दो वाक्य-
परिसमाप्तौ ॥

निगमयन्नाह ।

इति मुमुक्षोः सर्वत्र भावनायामेव यत्नः श्रेयान् ॥ ४० ॥

इति ॥ इत्येवमुक्तयुक्तेः । मुमुक्षोर्यतेः '।' सर्वत्र ह्येत्ये भाव-
नायामेवोक्तलक्षणायां । यत्न आदरः । श्रेयान् प्रशस्यः ।

कुत इत्याह ।

5

तद्भावे निसर्गत एव सर्वथा दोषोपरतिसिद्धेः ॥ ४१ ॥

इति ॥ तद्भावे भावनाभावे निसर्गत एव स्वभावादेव
सर्वथा सर्वैः प्रकारैः दोषाणां रागादीनामुपरतिसिद्धेः ॥

अथ भावनाया एव हेतुमाह ।

वचनोपयोगपूर्वा विहितप्रवृत्तिर्योनिरस्याः ॥ ४२ ॥ 10

इति ॥ वचनोपयोगः शास्त्र इदमित्यं चेत्यं चोक्तं इत्या-
लौचनारूपः पूर्वो मूलं यस्याः सा तथा । केत्याह विहिते
प्रत्युपेक्षणादौ प्रवृत्तिर्विहितप्रवृत्तिः । योनिरुत्पत्तिस्थानम् ।
अस्या भावनायाः भावनाज्ञानस्येत्यर्थः ॥

कुत इत्याह ।

15

महागुणत्वाद्वचनोपयोगस्य ॥ ४३ ॥

इति । अत्यन्तोपकारित्वाद्वचनोपयोगस्योक्तरूपस्य ।

एतदेव भावयन्नाह ।

तच्च ह्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पस्य भगवतो बहु-
मानगर्भं स्मरणम् ॥ ४४ ॥

20

इति ॥ तच्च वचनोपयोगे सति । हिर्यस्मात् । अचिन्त्येन
चिन्तयितुमशक्यप्रभावेण चिन्तामणिना मणिविशेषेण कल्पस्य
तुल्यस्य भगवतः पारगतस्य बद्धमानगर्भं प्रीतिसारं स्मरण-
मनुधानं जायते ।

5 कथमित्याह ।

भगवतैवमुक्तमित्याराधनायोगात् ॥ ४५ ॥

इति ॥ भगवतार्हता । एवं क्रियमाणप्रकारेण । उक्तं
निरूपितं प्रत्युपेक्षणादि इत्यनेन रूपेण । आराधनायोगा-
दनुकूलभावजननेनेति ॥

10 एवं सति यत्सिद्धं तदाह ।

एवं च प्रायो भगवत एव चेतसि समव-
स्थानम् ॥ ४६ ॥

इति ॥ एवं चैतस्मिंश्च बद्धमानगर्भे भगवत्स्मरणे सति ।
प्रायो बाहुल्येन भगवत एव चेतसि समवस्थानं निवेशनम् ।
15 प्रायोग्यहणं च क्रियाकाले क्रियायामेव चित्तावस्थानं विधेयम्
अन्यथा तत्क्रियाया द्रव्यत्वप्रसङ्गादिति सूचनार्थमिति ॥

अनु तदुक्तकरणत्किं नाम सिध्यतीत्याह ।

तदाञ्जाराधनाच्च तद्भक्तिरेव ॥ ४७ ॥

इति ॥ तस्य भगवत आञ्जाराधनात्पुनस्तद्भक्तिरेव भग-
20 वद्भक्तिरेवेति ॥

एतदपि भावयितुमाह ।

उपदेशपालनैव भगवद्भक्तिर्नान्या कृतकृत्य-
त्वात् ॥ ४८ ॥

इति ॥ प्रकटार्थमेतदिति ॥

एवं तर्हि कथमस्य पुष्पादिपूजाविधिरित्याशङ्क्याह ।

5

उचितद्रव्यस्तवस्यापि तद्रूपत्वात् ॥ ४९ ॥

इति ॥ उचितस्य द्रव्यस्तवस्य

काले सुदभृणं विसिद्धपुष्पादृष्टिं विहिता उ ।

सारथुदत्योत्तगरुद्दे जिणपूया होद्द कायव्वा ॥ १ ॥

इत्यादिवचनोक्तरूपस्य किं पुनर्भावस्तवस्येत्यपिशब्दार्थः । 10

सोपदेशपालना रूपमस्य तद्भावस्तत्त्वं तस्मात् ॥

कुत इत्याह ।

, भावस्तवाङ्गतया विधानात् ॥ ५० ॥

इति ॥ शुद्धयतिधर्मकारणतया विधानाद्रव्यस्तवस्य । यदा
हि विषयपिपासादिभिः कारणैः साधुधर्ममन्दिरशिखरमारोढुः, 15-
मन्त्रमो धर्मं च चिकीर्षुः प्राणी तदा महतः सावद्यान्तरा-
श्रित्तेरुपायमन्यमस्यापश्यन् भगवानर्हन् सदारम्भरूपं द्रव्यस्तव-
मुपदिदेश । यथा ।

जिनभवनं जिनविम्बं जिनपूजां जिनमतं च यः कुर्यात् ।

तस्य नरामरशिवसुखफलानि करपक्षवस्थानि ॥१॥ इति । 20

एवं च द्रव्यस्त्वोऽपि भगवदुपदेशपालनारूप एवेति भावः ।
अथ भगवति चित्तावस्थिते फलमाह ।

हृदि स्थिते च भगवति क्लिष्टकर्मविगमः ॥ ५१ ॥

इति ॥ प्रतीतार्थमेव । परं क्लिष्टकर्म तदुच्यते यत्संसार-
5 वासैकनिबन्धनमिति ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

जलानलवदनयोर्विरोधात् ॥ ५२ ॥

इति ॥^१ वारिवैश्वानरयोरिवानयोर्भगवच्चित्तावस्थानक्लिष्ट-
कर्मणोर्विरोधात्परस्परबाधनात् ॥

10 पुनरपि प्रकृतोपसंहारमाह ।

इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र प्रधानम् ॥ ५३ ॥

इति । एतन्प्राग्बत् ॥

कथमेतदित्याह ।

प्रायोऽतिचारासंभवात् ॥ ५४ ॥

15 इति ॥ यो हि स्वीकृतं कर्म कर्तुमारभते न तस्य
तत्रातिचारः संभवति । प्रायोपहणेन चेदमाह । तथाविधानः-
भोगदोषाभिकाक्षितक्लिष्टधर्मोदयादां कदाचित्कस्यचित्तथाविध-
सन्मार्गगण्यः पथिकस्येव कण्टकज्वरदिग्गोहसमानोऽतिचारः
स्यादपीति ॥

एतदपि कथमित्याह ।

यथाशक्ति प्रवृत्तेः ॥ ५५ ॥

इति ॥ यथाशक्ति यथासामर्थ्यं सर्वकार्येषु प्रवृत्तेः ॥

[इयमपि कथम् । उच्यते ।

सद्भावप्रतिबन्धात् ॥ ५६ ॥

5

इति ॥ सद्भावे शक्यतया सत्यरूपे कृत्येऽर्थे चित्तस्य प्रति-
बन्धात्प्रतिबद्धत्वात् ॥

विपर्यये बाधकमाह ।

इतरथार्तध्यानापत्तिः ॥ ५७ ॥

इति ॥ इतरथानुचितारम्भे । आर्तध्यानस्य प्रतीतिरूपस्य । 10
आपत्तिः प्रसङ्गः स्यात् ॥

कथमित्याह ।

अकालौत्सुक्यस्य तत्त्वतस्तत्त्वात् ॥ ५८ ॥

इति ॥ अकाले चिकीर्षितकार्याप्रस्तावे यदौत्सुक्यं तत्कालो-
चितकार्यान्तरपरिहारेण तीव्रचिकीर्षालक्षणं तस्य । तत्त्वतः 15
परमार्थतः तत्त्वादातध्यानत्वात् । व्यवहारतस्तु धर्मध्यानत्व-
मपौति तत्त्वग्रहणमिति ॥ .

नन्वनुत्सुकः प्रवृत्तिकालमपि कथं लप्स्यत इत्याशङ्क्याह ।

नेदं प्रवृत्तिकालसाधनम् ॥ ५९ ॥ .

इति ॥ न नैव । इदमौत्सुक्यं प्रवृत्तिकालसाधनं कार्यस्य
यः प्रवृत्तिकालः प्रस्तावलक्षणः तस्य साधनं हेतुरनवसरोप-
हतत्वात् । न ह्यत्यन्तं बुभुक्ष्वोऽपि पुरुषा अप्रस्तावे भोजनं
लभन्ते किं तु प्रस्ताव एवेति ॥

5 अतः किं विधेयमित्याह ।

इति सदोचितम् ॥ ६० ॥

इति ॥ इत्येवं सदा सर्वकालमुचितमारम्भं निरस्तुकेन
सता ॥

कुत इत्याह ।

10

तदा तदसत्त्वात् ॥ ६१ ॥

इति ॥ तदा प्रवृत्तिकाले तस्यौत्सुक्यस्यासत्त्वाद-
भावात् । न हि सम्यग्गुपायप्रवृत्ता मतिमन्तः कार्यौत्सुक्यमव-
लम्बन्ते सदुपायस्य कार्यमप्रसाध्योपरमाभावात् । ततो यो
यस्य साधनभावेन व्याप्रियते स तत्कार्यप्रवृत्तिकाले नियमा-
15 त्वसत्त्वमादर्शयति यथा मृत्पिण्डादिर्घटस्य । नादर्शयति
चात्मानमौत्सुक्यं कार्यप्रवृत्तिकाले मतिमतामिति कथं तत्त-
त्साधनभावं लभ्यमर्हतीति । अत एव पश्यतेऽन्यत्र ।

अत्ररापूर्वकं सर्वं गमनं ह्यत्यमेव वा ।

प्रणिधानसमायुक्तमपायपरिहारतः ॥ १ ॥

20

यदि नौत्सुक्यं प्रवृत्तिकालसाधनं तर्हि किं साधन-
मित्यशङ्क्याह ।

प्रभूतान्येव तु प्रवृत्तिकालसाधनानि ॥ ६२ ॥

इति ॥ प्रभूतान्येव तु बहून्येव न पुनरेकं किञ्चन प्रवृत्ति-
कालसाधनानि सन्तीति ॥

कुत इत्याह ।

निदानश्रवणादेरपि केषांचित्प्रवृत्तिमात्र- 5
दर्शनात् ॥ ६३ ॥

इति ॥ इह निदानशब्दः कारणमात्रपर्यायः । 'यथा
किमत्र रोगे निदानम्' इत्यादौ प्रयोगे । ततो निदानस्य
भोगादिफलत्वेन दानादेः श्रवणाद्देशनायाम् । यथा ।

भोगा दानेन भवन्ति देहिनां सुरगतिश्च शीलेन । 10

भावनया च विमुक्तिस्तपसा सर्वाणि सिध्यन्ति ॥ १ ॥

'आदिशब्दात्तथाविधश्रुतादिलिप्तास्त्रजनोपरोधबलात्कारादेः
कारणात् । केषांचिद्भोविन्दवाचकसुन्दरीमन्दार्यमुहस्ति-
दौचितद्रुभकभवदिवकरोटकैगणिप्रभृतीनां प्रवृत्तिमात्रस्य
प्रवृत्तेरेव केवलायास्तात्त्विकोपयोगशून्यायाः प्रथमं प्रव्रज्यायां 15
दर्शनाच्छास्त्रकारैरवलोकनात् ॥

ननु कथं तत्प्रवृत्तिमात्रं सद्भावप्रव्रज्याप्रतिपत्तिकालहेतु-
रित्याशङ्क्याह ।

तस्यापि तथापारंपर्यसाधनत्वम्' ॥ ६४ ॥

इति ॥ तस्यापि प्रवृत्तिमात्रस्य किं पुनरन्यस्य भवः
 वैराग्यादेरित्यपिशब्दार्थः । तथापारंपर्येण तत्प्रकारपरंपरया
 साधनत्वं साधनभावः । श्रूयते हि । केचन पूर्वं तथाविधभोगा-
 भिलाषादिनालम्बनेन द्रव्यप्रज्ञां प्रतिपद्य पश्चात्तदभ्यासेनैव
 5 व्यावृत्ता अतितीव्रचारित्र्यमोहोदया भावप्रज्ञाप्रतिपत्ति-
 कालाराधकाः संजाताः । यथा अमी एव गोविन्दादयः
 इति ॥

तर्हि प्रवृत्तिमात्रमपि कर्तव्यमापन्नमित्याह ।

यतिधर्माधिकारश्चायमिति प्रतिषेधः ॥ ६५ ॥

10 इति ॥ यतिधर्माधिकारः शुद्धसाधुधर्मप्रस्तावः पुनरयं
 प्रक्रान्तः । इत्येतस्माद्धेतोः प्रतिषेधो निवारणं प्रवृत्तिमात्रस्य ।
 न हि यथा कथंचित्प्रवृत्तः सर्वोऽपि प्राणी भावधर्मप्रवृत्ति-
 कालाराधको भवति किं तु घुणाचरवृत्त्या कश्चिदेवेति
 सर्वत्रौचित्येन प्रवर्तितव्यम् ॥

15 अभ्युच्चयमाह ।

न चैतत्परिणते चारित्र्यपरिणामे ॥ ६६ ॥

इति ॥ न च नैव । एतदकालौत्सुक्यम् । परिणते
 अज्ञाज्ञीभावमागते चारित्र्यपरिणामे ।

कुत इत्याह ।

तस्य प्रसन्नगम्भीरत्वात् ॥ ६७ ॥

इति ॥ तस्य चारित्रपरिणामस्य प्रसन्नत्वाच्चारदसमय-
सरःसलिलवत् तथा गम्भीरत्वान्मह्यसमुद्रमर्थधत् ॥

एतदपि कथमित्याह ।

हितावहत्वात् ॥ ६८ ॥

5

इति ॥ एकान्तेनैव हितकारकत्वात् । आह यदि परिणत-
स्वारित्रपरिणामः प्रसन्नो गम्भीरस्तथा हितावहश्च तत्कथं तैस्तै-
र्वचनैस्तत्प्रतिपत्तावपि साधूनामनुशासनं शास्त्रेषु निरूप्यते ।

यथा ।

गुरुकुलवासो गुरुतन्तया य उच्यविणयस्तु करणं च । 10

वसहीपमज्जणादसु जत्तो तद्द कालवेक्खाण ॥ १ ॥

अनिगूहणा बलंमौ सव्वत्थ पवत्तणं च सत्तौए ।

नियलाभचिन्तणं सद अणुगहो मित्ति गुरुवयणे ॥ २ ॥

संवरनिष्किद्धत्तं कज्जीवणरक्खणा सुपरिसुद्धं ।

विहिंसज्झाओ मरणादवेक्खणं जइजणवएसो ॥ ३ ॥ 15

इत्याशङ्क्याह ।

‘तत्साधनानुष्ठानविषयस्त्वपदेशः प्रतिपात्यसौ
कर्मवैचित्र्यात् ॥ ६९ ॥

१ [This reading as adopted by Suali is supported
by R, while the reading in the Surat edition which
is supported by the commentary is चारित्रिणां तत्-
साधनानुष्ठान etc.]

इति ॥ चारित्रिणां परिणतचारित्राणां तस्य चारित्रपरि-
णामस्य साधनानि यान्यनुष्ठानानि गुरुकुलवासादीनि तानि
विषयो यस्य स तथा । तुः पुनरर्थः । उपदेशः प्रवर्तकवाक्यरूपो
यः शास्त्रेषु गीयते स प्रतिपातौ प्रतिपत्तनशीलः यतोऽसौ
5 चारित्रपरिणामो वर्तते । कुत इत्याह कर्मवैचित्र्यात्
विचित्राणि हि कर्माणि ततस्तेभ्यः किं न संभाव्यते । यतः
पद्यते ।

कस्मादं नूनं घणचिकणादं कठिणादं वज्रसारादं ।

णाणकृत्यं पि पुरिसं पन्थाग्रे उप्पहं नेन्ति ॥ १ ॥

10 ततः पतितोऽपि कदाचित्कस्यचिच्चारित्रपरिणामस्तथाविधा-
कर्षवशान्पुनरपि गुरुकुलवासादिभ्यः सम्यक्प्रयुक्तेभ्यः प्रवर्तत इति
तत्साधनोपदेशो ज्यायानिति ॥

तत्संरक्षणानुष्ठानविषयश्च चक्रादिप्रवृत्त्यव-
सानभ्रमाधानज्ञातात् ॥ ७० ॥

15 इति ॥ तस्य चारित्रपरिणामस्य लभ्यस्य यत्संरक्षणं पालनं
तदर्थं यदनुष्ठानं तद्विषयः । चः समुच्चये । उपदेशः

वज्जेज्जा संसग्गि पासत्थाईहिं पावमिन्तेहिं ।

कुज्जाउ अप्पमत्तो सुद्धचरित्तेहिं धीरेहिं ॥ १ ॥

इत्यादिरूपो यः सः । चक्रस्य कुलालादिसंबन्धिन आदिशब्दा-
20 दरघट्टयन्त्रादेश्च या प्रवृत्तिर्भ्रमणरूपा तस्या अवसाने
मन्दतारूपे यद्भ्रमाधानं पुनरपि दण्डयोगेन तीव्रत्वमाधीयते

तथा चरित्रवतोऽपि जन्तोस्तथाविधवीर्यद्वासात्परिणाममन्दतायां
तत्तौत्रताधानार्थमुपदेशः प्रवर्तत इति ॥

अथोपदेशनिष्फलत्वमभिधातुमग्रह ।

माध्यस्थे तद्वैफल्यमेव ॥ ७१ ॥

इति ॥ माध्यस्थे मध्यस्थभावेऽप्रवृत्तिप्रवृत्त्यवसानयोर्मध्य- 5
भागरूपे प्रवृत्तौ सत्यामित्यर्थः । तस्योपदेशस्य वैफल्यं
विफलभावः ॥

कुत इत्याह ।

स्वयं भ्रमणसिद्धेः ॥ ७२ ॥

इति ॥ स्वयमात्मनैव भ्रमणसिद्धेः स्वकभ्रमतुल्यप्रवृत्तिसिद्धेः ॥ 10

, एतदेव भावयन्नाह ।

भावयतिर्हि तथा कुशलाशयत्वादशक्तोऽसम-
ञ्जसप्रवृत्तावितरस्यामिवेतरः ॥ ७३ ॥

इति ॥ भावयतिः परमार्थसाधुः । हिर्यस्मात् । तथा
तत्प्रकारश्चारित्र्यद्विहेतुरित्यर्थः । कुशलः परिशुद्ध आशयः 15
चित्तमस्य तद्भावस्तत्त्वं तस्मात् । अशक्तोऽसमर्थोऽसमञ्जसप्रवृत्ता-
वनिष्चारमेवाकूपायाम् । दृष्टान्तमाह इतरस्यामिव भावतः
समञ्जसप्रवृत्ताविव इतरः अभावयतिर्विडम्बकप्रायः ॥

अत्रैव किञ्चिद्विशेषमाह ।

इति निदर्शनमात्रम् ॥ ७४ ॥

इति ॥ इत्येतत् इतरस्यामिवेतरः इति यदुक्तं
तन्निर्दर्शनमात्रं दृष्टान्त एव केवलः ॥

अत एवाह ।

न सर्वसाधर्म्ययोगेन ॥ ७५ ॥

5 इति ॥ न नैव सर्वसाधर्म्ययोगेन सर्वैर्धर्मैः साधर्म्यं सादृश्यं
तद्योगेन ॥

एतत्कृत इत्याह ।

यतेऽन्यदप्रवृत्तिनिमित्तस्य गरीयस्त्वात् ॥ ७६ ॥

इति ॥ यतेः साधोस्तत्रासमञ्जसेऽप्रवृत्तौ निमित्तस्य सम्य-
10 ग्दर्शनादिपरिणामस्य गरीयस्त्वात् असमञ्जसप्रवृत्तिनिमित्ता-
न्निश्चयात्वादेस्तथाविधकर्मादयजन्यात् अत एव जीवास्वभाव-
भूतात्सकाशादतिगुरुत्वात् ॥

• एतदेव भावयति ।

वस्तुतः स्वाभाविकत्वात् ॥ ७७ ॥

15 इति ॥ वस्तुतः परमार्थवृत्त्या स्वाभाविकत्वाज्जीवस्वभाव-
मयत्वात्सम्यग्दर्शनादेः समञ्जसप्रवृत्तिनिमित्तस्य ।

तथा^१ ।

सद्भाववृद्धेः फलोत्कर्षसाधनात् ॥ ७८ ॥

१ [According to the Surat edition as also R
this forms a part of the next Sūtra.]

इति ॥ सङ्गावस्य शुद्धपरिणामरूपस्य या वृद्धिरुत्कर्षस्तस्याः
फलोत्कर्षसाधनादुत्कृष्टफलरूपमोक्षनिष्पादनात् । वृद्धिप्राप्तो
हि शुद्धो भावः सम्यग्दर्शनादिर्मोक्षं साधयति न तु
मिथ्यात्वादिः कदाचनापि । अतः परमफलसाधकत्वेन
मिथ्यात्वादिभ्योऽसौ गरीयानिति ॥

5

एतदपि कुत इत्याह ।

उपस्रवविगमेन तथावभासनादिति' ॥ ७६ ॥

इति ॥ उपस्रवविगमेन रागद्वेषाद्यान्तरोपद्रवापगमेन ।
तथावभासनात्तथा असमञ्जसस्याप्रवृत्तियोग्यतयावभासना-
त्प्रतीतेः भावयतेः कर्तुः इति इतरस्यामिवेतरः इति' निदर्शन- 10
मात्रम् इति स्थितम् । इतिः वाक्यपरिसमाप्तौ ॥

अथोपसंहरन्नाह ।

एवंविधयतेः प्रायो भावशुद्धेर्महात्मनः ।

विनिवृत्ताग्रहस्योच्चैर्मोक्षतुल्यो भवोऽपि हि ॥ ८० ॥

इति ॥ एवंविधस्य स्वावस्थोचितानुष्ठानारम्भिणो यतेः 15
साधोः प्रायो बाहुल्येन । भावशुद्धेः सकाशात् । महात्मन
उक्तरूपस्य विनिवृत्ताग्रहस्योपरतशरौरादिगोचरमूर्खादोषस्य उच्चै-
रत्यर्थम् मोक्षतुल्यो निर्वाणकल्पः । भवोऽपि मोक्षस्तावन्मोक्ष
एवेत्यपिशब्दार्थः । हिः स्फुटम् । यदवाचि ।

निर्जितमदमदनानां वाक्कायमनोविकाररक्षितानाम् । 20

विनिवृत्तपराशानामिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥ १ ॥ इति ॥

अचोपपत्तिमाह ।

सद्दर्शनादिसंप्राप्तेः संतोषामृतयोगतः ।

भावैश्वर्यप्रधानत्वात्तदासन्नत्वतस्तथा ॥ ८१ ॥

इति ॥ सद्दर्शनादीनामधःकृतचिन्तामणिकल्पद्रुमकाम-

5 धेनूपमानानां सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणां संप्राप्तेर्लाभाद्यः
संतोषामृतयोगः तस्मात् । मोक्षतुल्यो भवोऽपि हि इति
संबन्धः । उपपत्त्यन्तरमाह भावैश्वर्यप्रधानत्वात् भावैश्वर्येण
क्षमामार्दवादिना प्रधान उत्तमः तद्भावस्तत्त्वं तस्मात्सकाशात् ।
तदासन्नत्वतः मोक्षासन्नभावात् । तथा इति हेत्वन्तरसूचक

10 इति ॥

एतदेव समर्थयन्नाह ।

उक्तं मासादिपर्यायवृद्ध्या द्वादशभिः परम् ।

तेजः प्राप्नोति चारित्र्यौ सर्वदेवेभ्य उत्तमम् ॥

८२ ॥

15 इति ॥ उक्तं निरूपितं भगवत्याम् । किमित्याह मासादि-
पर्यायवृद्ध्या मासेन द्वाभ्यां त्रिभिरित्यादिक्रमेण पर्यायस्य
वृद्धौ सत्यां यावद्द्वादशभिर्मासैः परं प्रकृतं तेजश्चित्तसुखलाभ-
लक्षणं प्राप्नोत्यधिगच्छति चारित्र्यौ विशिष्टचारित्र्यपात्रं पुमान् ।
परत्वमेव व्यनक्ति । सर्वदेवेभ्यो भवनवासिप्रभृतिभ्योऽनुत्तर-
20 सुरावसानेभ्यः सकाशात् । उत्तमं सर्वसुरसुखातिशायीति
भावः ॥

भगवंतीसूत्रं चेदम् ।

जे इमे अज्जत्ताए समणे निगन्था एए०णं कस्स तेउलेसं
 विद्वयन्ति । मासपरियाए समणे निगन्थे वाणमन्तराणं
 देवाणं तेउलेसं विद्वयइ । एवं दुमासपरियाए समणे निगन्थे
 असुरिन्दवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं तेउलेसं विद्वयइ, 5
 तिमासपरियाए समणे निगन्थे असुरिन्दाणं देवाणं तेउलेसं
 विद्वयइ । चउमासपरियाए समणे निगन्थे चन्दिमसूरिम-
 वज्जियाणं गहगणनक्खत्ततारारूवाणं जोइसियाणं तेउलेसं
 विद्वयइ । पञ्चमासपरियाए समणे निगन्थे चन्दिमसूरियाणं
 जोइसियाणं तेउलेसं विद्वयइ । कम्मासपरियाए समणे 10
 निगन्थे सोहम्मोसाणाणं तेउलेसं विद्वयइ । सत्तमास-
 परियाए समणे निगन्थे सणकुमारमाहिन्दाणं तेउलेसं विद्व-
 वयइ । अदमासपरियाए समणे निगन्थे बम्भलोगलन्तगदेवाणं
 तेउलेसं विद्वयइ । नवमासपरियाए समणे निगन्थे महासुक्क-
 सहस्राराणं देवाणं तेउलेसं विद्वयइ । दसमासपरियाए 15
 समणे निगन्थे आणयपाणयआरणअच्चुयाणं देवाणं तेउलेसं
 विद्वयइ । एक्कारसमासपरियाए समणे निगन्थे गेवेज्जाणं
 देवाणं तेउलेसं विद्वयइ । बारसमासपरियाए समणे -
 निगन्थे अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं तेउलेसं विद्वयइ ।
 तेण० परं सुक्के सुक्काभिजाई भवित्ता सिञ्चइ बुञ्चइ 20
 मुञ्चइ परिणिब्बाइ सब्बदुक्खाणंमन्तं करेइ त्ति ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मबिन्दुवृत्तौ • यत्ति-
 धर्मविषयविधिः षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

व्याख्यातः षष्ठोऽध्यायः । अथ सप्तमो व्याख्यायते । तस्य
चेदमादिसूत्रम् ।

फलप्रधान आरम्भ इति सल्लोकनौतितः ।

संक्षेपादुक्तमस्येदं व्यासतः पुनरुच्यते ॥ १ ॥

5 इति ॥ फलं प्रधानं यस्येति न तथा आरम्भो धर्मादि-
गोचरा प्रवृत्तिः । इत्यस्याः सल्लोकनौतितः शिष्टजनसमा-
चारात् । किमित्याह संक्षेपात् परिमितरूपतया उक्तमस्य
धर्मस्य इदं फलं धनदो धनार्थिनां प्रोक्त इति ल्लोकेन
शास्त्रादौ । व्यासतः विस्तरेण पुनरुच्यते इदमिदानीमिति ।

10 ननु यदि व्यासतः पुनरिदानीं वक्ष्यते तत्किमिति
संक्षेपात्पूर्वं फलमुक्तमित्याशङ्क्याह ।

प्रवृत्त्यङ्गमदः श्रेष्ठं सत्त्वानां प्रायशश्च यत् ।

आदौ सर्वत्र तद्युक्तमभिधातुमिदं पुनः ॥ २ ॥

इति ॥ प्रवृत्त्यङ्गं प्रवृत्तिकारणमदः फलं श्रेष्ठं ज्ञायः
15 सत्त्वानां फलार्थिनां प्राणिविशेषाणां प्रायशः प्रायेण । चकारो
वक्तव्यान्तरसमुच्चये । यद्यस्मादादौ प्रथमं सर्वत्र सर्वकार्येषु
तत्तस्माद्युक्तमुचितमभिधातुं भणितुं संक्षेपादादाविति । आदावेव
विस्तरेण फलभणने शास्त्रार्थस्यातिव्यवधानेन श्रोतुस्तत्र नौरस-

भगवत्प्रसङ्गेनानादर एव स्यादिति । इदं पुनरिति यत्पुनर्यासतः
फलं तदिदं वक्ष्यमाणम् ।

यथा ।

विशिष्टं देवसौख्यं यच्छिवसौख्यं च यत्परम् ।
धर्मकल्पद्रुमस्येदं फलमाहुर्मनीषिणः^१ ॥ ३ ॥ 5

इति ॥ विशिष्टं सौधर्मादिदेवलोकसंबन्धितयागेषु देव-
सौख्यातिशयादि देवसौख्यं सुरशर्म यदिहैव वक्ष्यमाणं शिवसौख्यं
मुक्तिशर्म । चः समुच्चये । यत् इति प्राग्वत् । परं
प्रकृष्टम् । तत्किमित्याह धर्मकल्पद्रुमस्य भावधर्मकल्पपादपस्य
इदं प्रतीतिरूपतया प्रथमानं फलं साध्यम् आहुः उक्तवन्तो 10
मनीषिणः सुधर्मस्वामिप्रभृतयो महामुनय इति ।

, इत्युक्तो धर्मः । सांप्रतमस्य फलमनुवर्णयि-
ष्यामः ॥ ४ ॥

इति ॥ सुगममेव ॥

द्विविधं फलमनन्तरपरंपराभेदात् ॥ ५ ॥ 15

इति ॥ द्विविधं द्विरूपं फलं धर्मस्य । कथमित्याह
अनन्तरपरंपराभेदात् आनन्तर्येण परंपरया च ॥

तत्रानन्तरफलमुपलवद्भासः ॥ ६ ॥

इति ॥ तत्र तयोर्मध्येऽनन्तरफलं दर्शयते । तथा ।

उपप्लवहास उपप्लवस्य रागद्वेषादिदोषोद्रेकलक्षणस्य द्वाभ्याः
परिहाणिः ॥

तथा ।

भावैश्वर्यवृद्धिः ॥ ७ ॥

5 इति ॥ भावैश्वर्यस्यौदार्यदाक्षिण्यपापजगुष्मादिगुणभाव-
लक्षणस्य वृद्धिरुत्कर्षः ॥

तथा ।

जनप्रियत्वम् ॥ ८ ॥

इति ॥ सर्वलोकचित्ताङ्गादकत्वम् ॥

10 परंपराफलं तु सुगतिजन्मोत्तमस्थानपरंपरा-
निर्वाणावाप्तिः ॥ ९ ॥

इति ॥ यत्सुगतिजन्म यच्चोत्तमस्थानपरंपरया करणभूतया
निर्वाणं तयोरवाप्तिः पुनः परंपराफलमिति ।

अथ स्वयमेवेतत्सूत्रं भावयति ।

15 सुगतिर्विशिष्टदेवस्थानम् ॥ १० ॥

इति ॥ सुगतिः किमुच्यत इत्याह विशिष्टदेवस्थानं
सौधर्मादिकल्पलक्षणम् ॥

तच्चोत्तमा रूपसंपत् सत्स्थितिप्रभावसुखद्युति-
लेश्यायोगो विशुद्धेन्द्रियावधित्वं प्रकृष्टानि भोग-
20 साधनानि दिव्यो विमाननिवहो मनोहराण्यु-
द्यानानि रम्या जलाशयाः कान्ता अप्सरसो-

ऽतिनिपुणाः किंकराः प्रगल्भो नाट्यविधि-
 चतुरोदारा भोगाः सदा चित्ताह्लादोऽनेक-
 सुखहेतुत्वं कुशलानुबन्धो मह्यकल्याणपूजा-
 करणं तीर्थकरसेवा सङ्घर्मश्रुतौ रतिः सदा
 सुखित्वम् ॥ ११ ॥

5

इति ॥ तत्र देवस्थान उत्तमा प्रकृष्टा रूपसंपङ्करीर-
 संस्थानलक्षणा । सत्यः सुन्दराः याः स्थितिप्रभावसुखद्युति-
 लेखाः ताभिर्योगः समागमः । तत्र स्थितिः पल्लोपमसागरोपम-
 प्रमाणायुष्कलक्षणा प्रभावो, निग्रहानुग्रहसामर्थ्यं सुखं चिन्त-
 समाधिलक्षणं व्युतिः शरीराभरणादिप्रभा लेखास्तेजोलेखादिकाः 10
 इति । विशुद्धानि स्वविषयाविपर्यस्तज्ञानजननेन निर्मला-
 नौन्द्रियाण्यवधिष्य यस्य स तथा तद्भावस्तत्त्वम् । प्रकृष्टानि
 प्रकर्षवन्ति भोगसाधनानि भोगोपकरणानि । तान्येव दर्शयति ।
 दिव्यो निजप्रभामण्डलविडम्बिताशेषतेजस्विचक्रः विमाननिवहो
 विमानसंघातः । मनोहराणि मनःप्रमोदप्रदान्यशोकचम्पक- 15
 पुष्पागनागप्रभृतिवजस्यतिसमाकुलान्युद्यानानि वनानि । रम्या
 रन्तुं योग्या जलाशया वापीद्वसरोवरलक्षणाः । कान्ताः
 कान्तिभाजोऽप्सरसो देव्यः । अतिनिपुणाः परिशुद्धविनयविधि-
 विधायिनः किंकराः प्रतीतरूपा एव । प्रगल्भः प्रौढो नाट्य-
 विप्रिस्तीर्थकरादिचरितप्रतिबद्धाभिनयलक्षणः । चतुरोदारा- 20
 चतुरा झटित्येवेन्द्रियचित्ताक्षेपद्वया उदाराश्चोत्तमा भोगाः
 शब्दादयः श्रोत्रादौन्द्रियविषयाः । सदा सततं चित्तप्रह्लादा
 मनःप्रसादरूपः । अनेकेषां स्वयतिरिक्तानां देवादीनां

तत्तन्मानाविधिसमुचिताचारसमाचरणचातुर्यगुणेन सुखहेतुत्वं
 संतोषनिमित्तभावः । कुशलः परिणामसुन्दरोऽनुबन्धः सर्व-
 कार्याणाम् । महाकल्याणकेषु जिनजन्ममहाव्रतप्रतिपत्त्यादिषु
 पूजायाः स्नात्रपुष्पारोपणधूपवासप्रदानादिना प्रकारेण करणं
 5 निर्माणम् । तौर्यकराणां निजप्रभाववर्जितजगत्त्रयजन्तुमान-
 सानाममृतमेघासाराकारसरसदेशनाविधिनिहतभयभविकजन-
 मनःसंतापानां पुरुषरत्नविशेषाणां सेवा वन्दननमनपर्युपा-
 सनपूजनादिनाराधना १ सतः पारमार्थिकस्य धर्मस्य श्रुत-
 चारित्र्यलक्षणस्य श्रुतावाकर्णने रतिः स्वर्गप्रभवतुम्बुरुप्रभृति-
 10 गान्धर्विकरश्मपञ्चमस्वरगौतश्रवणरतेरपि सकाशादधिकसंतोष-
 लक्षणा । सदा सर्वकालं सुखित्वं बाह्यश्रयनासनवस्त्रालंकारादि-
 जनितशरीरसुखयुक्तत्वम् ।

तथा १ ।

तच्छ्रुतावपि विशिष्टे देशे विशिष्ट एव काले
 15 स्फूर्तिं महाकुले निष्कलङ्केऽन्वयेनोदये सदाचारे-
 णाख्यायिकापुरुषयुक्तेऽनेकमनोरथापूरकमत्यन्त-
 निरवद्यं जन्म ॥ १२ ॥

इति ॥ तच्छ्रुतावपि देवलोकादवतारे किं पुनस्तत्र
 सुखमेवेत्यपिशब्दार्थः । विशिष्टे देशे मगधादौ । विशिष्ट
 20 एव काले सुषमदुःषमादौ । स्फूर्तिं परिवारादिस्फूर्तिमति

१ [According to the Surat edition and R this forms part of the following Sūtra.]

महाकुल इत्याकादौ । निष्कलङ्केऽसदाचारकलङ्कपङ्कविकले ।
 अन्वयेन पितृपितामहादिपुरुषपरंपरया अत एवोदय उद्भूटे ।
 केनेत्याह सदाचारेण देवगुरुस्वजनादिसमुचितप्रतिपत्ति-
 लक्षणेन । आख्यायिका कथा तत्प्रतिबद्धा ये पुरुषास्तथा-
 विधान्यासाधारणाचरणगुणेन तैर्युक्ते संबद्धे । किमित्याह ५
 अनेकमनोरथापूरकं स्वजनपरजनपरिवारादिमनोभिलषित-
 पूरणकारि । अत्यन्तनिरवद्यं शुभलग्नशुभग्रहावलोकनादि-
 विशिष्टगुणसमन्वितैकान्ततो निखिलदोषविकलं जन्म प्रादु-
 र्भाव इति ॥

तत्र च यद्भवति तदाह ।

10

सुन्दरं रूपमालयो लक्षणानां रहितमत्मयेन
 युक्तं प्रज्ञया संगतं कलाकलापेन ॥ १३ ॥

इति ॥ सुन्दरं शुभसंस्थानवत्तया रूपमाकारः । आलयो
 लक्षणानां चक्रवच्चस्त्विकमौनकलशकमलादौनाम् । रहितं
 परित्यक्तमामयेन ज्वरातिसारभगन्दरादिना रोगेण । युक्तं 15
 संगतं प्रज्ञया बहुबहुविधादिविशिष्टग्राहिकया वस्तुबोधशक्त्या ।
 संगतं संबद्धं कलानां लिपिशिखादौनां शकुनरुतपर्यवसानानां
 कलापेन समुदायेन ॥

तथा ।

गुणपक्षपातोऽसदाचारभौरता कल्याणमित्र- 20
 योगः सत्कथाश्रवणं मार्गानुगो बोधः सर्वाः

१ [According to the Surat edition and R this forms part of the following Sūtra.]

चितप्राप्तिर्हिताय सत्त्वसंघातस्य परितोषकरौ
गुरूणां संवर्धनौ गुणान्तरस्य निदर्शनं जनानाम्
अत्युदार आशयोऽसाधारणा विषया रहिताः
संक्षेपेनापरोपतापिनोऽमङ्गुलावसानाः ॥ १४ ॥

5 इति ॥ गुणाः शिष्टचरितविशेषा असञ्जनानभ्यर्थनादयः ।
तथा च पठन्ति ।

असन्तो नाभ्यर्थाः सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः

प्रिया वृत्तिन्याय्या मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।

त्रिपद्युच्चैः स्वेयं पदमनुविधेयं च महतां

10 सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ १ ॥

तेषां पञ्चोऽभ्युपगमस्तत्र पातोऽवतार इति । अत एवा-
सदाचारभौरुता चौर्यपारदार्याद्यनाचाराद्वाधिविषयप्रदीपन-
कादिभ्य इव दूरं भौरुभावः । कल्याणमित्रैः सुकृतबुद्धि-
निबन्धनैर्जनैर्योगः संबन्धः । सतां सदाचाराणां गृहिणां यतीनां

15 च कथाश्रवणं चरिताकर्णनम् । मार्गानुगो मुक्तिपथानुवर्ती
बोधो वस्तुपरिच्छेदः । सर्वेषां धर्मार्थकामानामाराधनं प्रत्यु-
चितानां वस्तुनां प्राप्तिर्लाभः सर्वोचितप्राप्तिः । कौटुम्बसाविति
विशेषणचतुष्टयेनाह । हिताय कल्याणाद सत्त्वसंघातस्य
जन्तुजातस्य परितोषकरौ प्रमोददायिनौ गुरूणां माता-
20 पित्रादिलोकस्य संवर्धनौ वृद्धिकारिणौ गुणान्तरस्य स्वपरेषां
गुणविशेषस्य निदर्शनं दृष्टान्तभूमिस्तेषु तेष्वचरणविशेषेषु

जगानां विग्रिष्टलोकानाम् । तथात्युदारोऽतितीव्रौदार्यवा-
नाशयो मनःपरिणामः । असाधारणा अन्यैरसामान्याः
शालिभद्रादीनामिव विषयाः शब्दादयः । रहिताः परिहोणाः
संक्षेपेनात्यन्ताभिस्वङ्गेन । अपरोपतापिनः परोपरोधविकलाः ।
अमङ्गुलावसानाः पथ्यान्नभोग इव सुन्दरपरिणामाः ॥

5

तथा ।

काले धर्मप्रतिपत्तिः ॥ १५ ॥

इति ॥ काले विषयवैमुख्यलाभावसरलचणे धर्मप्रतिपत्तिः
सर्वसावद्यव्यापारपरिहाररूपां ॥

तत्र च ।

10

गुरुसहायसंपत् ॥ १६ ॥

इति ॥ गुर्वी सर्वदोषविकलत्वेन महती सहायानां
गुरुगच्छादीनां संपत्संपत्तिः ॥

ततश्च ।

साधु संयमानुष्ठानम् ॥ १७ ॥

15

इति ॥ साधु सर्वातिचारपरिहारतः शुद्धं संयमस्य प्राणति-
पातादिपापस्थानविरमणरूपस्थानुष्ठानं करणम् ॥

अतोऽपि ।

परिशुद्धाराधना ॥ १८ ॥

इति ॥ परिशुद्धा निर्मलीमसाराधना . जीविमान्- 20
संलेखनालक्षणा ॥

तत्र च ।

विधिवच्छरीरत्यागः ॥ १८ ॥

इति ॥ शास्त्रीयविधिप्रधानं यथा भवति एवं कलेवर-
परिमोक्षः ॥

5 ततः ।

विशिष्टतरं देवस्थानम् ॥ २० ॥

इति ॥ विशिष्टतरं प्रागल्भ्यदेवस्थानापेक्षया सुन्दरतरं
स्थानं विमानावासलक्षणमस्य स्यात् ॥

ततः ।

10

सर्वमेव शुभतरं तत्र ॥ २१ ॥

इति ॥ सर्वमेव रूपसंपदादि शुभतरं प्राच्यापेक्षयातौव-
शुभं तत्र स्थाने ॥

परम् ।

गतिशरीरादिहीनम् ॥ २२ ॥

15 इति ॥ गतिर्देशान्तरसंचाररूपा शरीरं देहः । आदि-
शब्दात्परिचारप्रतीकारादिपरिग्रहः । तैर्हीनं तुच्छं स्यात् ।
उत्तरोत्तरदेवस्थानेषु पूर्वपूर्वदेवस्थानेभ्यो गत्यादीनां हीनतया
शास्त्रेषु प्रतिपादनात् ॥

तथा ।

20

रहितमौत्सुक्यदुःखेन ॥ २३ ॥

इति ॥ त्यक्तं चित्तवाक्कायत्वरारूपया बाधया ॥

पुनरपि कौटुगित्याह ।

अतिविशिष्टाह्लादादिमत् ॥ २४ ॥

इति ॥ अतिविशिष्टा अत्युत्कर्षभाजो य आह्लादादय
आह्लादकुशलानुबन्धमहाकल्याणपूजाकरणादयः सुकृतविशेषा-
स्तद्युक्तम् ॥

5

ततः ।

तच्च्युतावपि विशिष्टदेश इत्यादि समानं
पूर्वेण ॥ २५ ॥

इति ॥ सुगममेव नवरं पूर्वेण इति पूर्वग्रन्थेन । स च
विशिष्टे देशे विशिष्ट एव काले स्फुटिते महाकुले इत्यादि- 10
रूप इति ॥

विशेषमाह ।

विशिष्टतरं तु सर्वम् ॥ २६ ॥

इति ॥ प्रागुक्तादतिविशिष्टं पुनः सर्वमत्यन्तनिरवद्यजन्म-
सुन्दररूपादि ॥

15 .

कुत एतदित्याह ।

क्लिष्टकर्मविगमात् ॥ २७ ॥

इति ॥ दौर्गत्यदौर्भाग्यदुःकुलत्वादिपर्यायवेद्यकर्मविरुद्धात् ॥

अयमपि ।

शुभतरोदयात् ॥ २८ ॥

इति ॥ शुभतराणामतिप्रशस्तानां कर्मणां परिपाकात् ॥

असावपि ।

जीववीर्योक्षासात् ॥ २९ ॥

5 इति ॥ जीववीर्यस्य परिशुद्धसामर्थ्यलक्षणस्योक्षासा-
दुद्रेकात् ॥

• एषोऽपि ।

परिणतिवृद्धेः ॥ ३० ॥

इति ॥ परिणतेस्तस्य तस्य शुभाध्यवसायस्य वृद्धेस्तत्कर्षात् ॥

10 इयमपि ।

तत्तथास्वभावत्वात् ॥ ३१ ॥

इति ॥ तस्य जीवस्य तथास्वभावत्वात्परिणतिवृद्धिस्वरूप-
त्वात् । परिपक्वे हि भव्यत्वे प्रतिक्षणं वर्धन्त एव जीवानां
शुभतराः परिणतय इति ॥

15 किं च ।

प्रभूतोदाराण्यपि तस्य भोगसाधनान्ययत्नोप-
नतत्वात्प्रासङ्गिकत्वादभिघङ्गाभावात्कुत्सिताप्रवृत्तेः
शुभानुबन्धित्वादुदारसुखसाधनान्येव बन्धहेतुत्वा-
भावेन ॥ ३२ ॥

• इति ॥ प्रभूतानि प्रचुराण्युदाराण्युदयाणि किं पुनरन्यथा-
 रूपाणीत्यपिशब्दार्थः । तस्य पूर्वोक्तजीवस्य, भोगसाधनानि
 पुरपरिचारान्तःपुरादीनि । उदारसुखसाधनान्येव इत्युत्तरेण
 योगः । कुत इत्याह अयन्नोपनतत्वात् अयन्नेनात्युद्गाढपुण्य-
 प्रकर्षोदयपरिपाकाक्षिप्रत्वात्तथाविधपुरुषकाराभावेनोपनतत्वा-
 द्बौकितत्वात् । तदपि कुत इत्याह प्रासङ्गिकत्वात् क्षि-
 करणे पलालस्येव प्रसङ्गोत्पन्नत्वात् । एतदपि अभिव्यङ्गाभावात्
 भरतादीनामिव निविडगृह्यभावात् । अयमपि कुलिता-
 प्रवृत्तेः कुलितेषु नौतिमार्गोत्तीर्णेषु भोगसाधनेष्वप्रवृत्तेः । इय-
 मपि शुभानुबन्धित्वात् मोक्षप्राप्तिनिमित्तार्थदेशदृढरेह्ननादि- 10
 कुशलकार्यानुबन्धविधायित्वात् । किमित्याह उदारसुख-
 साधनान्येव उदारस्यान्यातिशायिनः सुखस्यैव शरीरचित्ता-
 द्वादरूपस्य साधनानि जनकानि न त्विहलोकपरलोकयोरपि
 दुःखस्येति । अत्रैव तात्त्विकं हेतुमाह बन्धहेतुत्वाभावेन
 बन्धस्य कुगतिपातहेतोरशुभकर्मप्रकृतिलक्षणस्य हेतुत्वं हेतुभावः 15
 प्रक्रान्तभोगसाधनानामेव तस्याभावेन । इदमुक्तं भवति ।
 प्रभूतोदाराण्यपि भोगसाधनानि बन्धहेतुत्वाभावादुदारसुख-
 साधनान्येव भवन्ति । बन्धहेतुत्वाभावश्चायन्नोपनतत्वादिका-
 दुत्तरोत्तरहेतुबौद्धप्रभृताद्वेतुपञ्चकादिति ॥

‘बन्धहेतुत्वाभावमेव विशेषतो भावयन्नाह ।

20

अशुभपरिणाम एव हि प्रधानं बन्धकारणं
 तदङ्गतया तु बाह्यम् ॥ ३३ ॥

इति ॥ अशुभपरिणाम एव हिर्यस्मात् प्रधानं मुख्यं
बन्धकारणं नरकादिफलपापकर्मबन्धनिमित्तं न त्वन्यत्किञ्चित् ।
तदङ्गतया त्वशुभपरिणामकारणतया पुनर्बाह्यमन्तःपुरपुरादि
बन्धकारणमिति ॥

5 कुत इत्याह ।

तदभावे बाह्यादल्पबन्धभावात् ॥ ३४ ॥

इति । तदभावेऽशुभपरिणामाभावे बाह्याज्जीवहिंसादे-
रल्पबन्धभावात्तुच्छबन्धोत्पत्तेः ॥

एतदपि कथमित्याह ।

10

वचनप्रामाण्यात् ॥ ३५ ॥

इति ॥ वचनस्यागमस्य प्रामाण्यात्प्रमाणभावात् ॥

एतदेव भावयन्नाह ।

बाह्योपमर्देऽप्यसंज्ञिषु तथा श्रुतेः ॥ ३६ ॥

इति ॥ बाह्यः शरीरमात्रजन्यः स चासावुपमर्दस्य बद्ध-
15 तमजीवोपघातरूपस्तत्रापि किं पुनस्तदभाव इत्यपिशब्दार्थः ।
असंज्ञिषु संमूर्च्छजमहामत्स्यादिषु तथात्पतया बन्धस्य श्रुतेः
“अस्तुष्ठी खलु पठमं” इत्यादेर्वचनस्य सिद्धान्ते समाकर्णनात् ।
तथाहि । असंज्ञिनो महामत्स्यादयो योजनसहस्रादिप्रमाण-
शरीराः स्वयंभूरमणमहासमुद्रं मनवरतमालोडयमानाः पूर्व-
20 कोऽप्यदिजीविनोऽनेकसत्त्वसंघातसंहारकारिणोऽपि रत्नप्रभा-
वृष्टिधामेवोत्कर्षतः पक्ष्योपमासंख्येयभागजीविषु चतुर्थप्रतरवर्ति-

नस्यकेषु जन्म लभन्ते न परतः । तन्दुलमस्यस्तु बाह्योपमर्दा-
भावेऽपि निर्निमित्तमेवापूरितातितीव्ररौद्रध्याज्ञोऽन्तर्मुहूर्तमायु-
रनुपाल्य सप्तमनरकपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायुर्नारक उत्पद्यत
इति परिणाम एव प्रधानं बन्धकारणमिति सिद्धं भवतीति ॥

एवं सति यदन्यदपि सिद्धिमास्कन्दति तद्दर्शयति ।

एवं परिणाम एव शुभो मोक्षकारणमपि ॥ ३७ ॥

इति ॥ एवं यथाशुभवन्धे तथा परिणाम एव शुभः
सम्यग्दर्शनादिमोक्षकारणमपि मुक्तिहेतुरपि किं पुनर्बन्धस्थे-
त्यपिशब्दार्थः ॥

कुत इत्याह ।

10

तदभावे समग्रक्रियायोगेऽपि मोक्षासिद्धेः ॥ ३८ ॥

इति ॥ तस्य शुभपरिणामस्याभावे समग्रक्रियायोगेऽपि
परिपूर्णश्रामण्योचितबाह्यानुष्ठानकलापसंभवेऽपि किं पुनस्तदभाव
इत्यपिशब्दार्थः । 'मोक्षासिद्धेर्निर्वाणानिष्पत्तेरिति ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

15

सर्वजीवानामेवानन्तशो ग्रैवेयकोपपातश्रवणात्
॥ ३९ ॥

इति ॥ सर्वजीवानामेव सर्वेषामपि व्यवहारार्हाणां
प्राणिनामनन्तशोऽनन्तान् वारान् ग्रैवेयकेषु विमानविशेषेषु-
पातस्योत्पत्तेः श्रवणाच्छास्त्रे समाकर्णनात् ॥

20

यदि नामैवं ततः किं सिद्धमित्याह ।

समग्रक्रियाभावे तदप्राप्तेः ॥ ४० ॥

इति ॥ समग्रक्रियाभावे परिपूर्णश्रमस्थानुष्ठानाभावे तद-
प्राप्तेर्नवमगैवेयकोपपाताप्राप्तेः । तथा चावाचि ।

- ५ आणोहेणाणन्ता मुक्का गेवेज्जगेसु य सरौरा ।
न य तत्यासंपुष्पाए साज्जकिरियाइ उववाउ त्ति ॥ १ ॥
उपसंहरन्त्याह ।

इत्यप्रमादसुखवृद्ध्या तत्काष्ठासिद्धौ निर्वाणा-
वाप्तिरिति ॥ ४१ ॥

- १० इति ॥ इत्येवमुक्तनीत्या अप्रमादसुखस्याप्रमत्ततालक्षणस्य
वृद्धोत्कर्षण तस्य चारित्रधर्मस्य काष्ठासिद्धौ प्रकर्षनिष्पत्तौ
शैलेश्वरस्यालक्षणायां निर्वाणस्य सकलक्लेशलेशविनिर्मुक्तजीव-
स्वरूपलाभलक्षणस्यावाप्तिर्लाभः । इतिः परिसमाप्ताविति ॥

यत्किंचन शुभं लोके स्थानं तत्सर्वमेव हि ।

- १५ अनुबन्धगुणोपेतं धर्मादाप्नोति मानवः ॥ ४२ ॥

इति ॥ यत्किंचन सर्वमेवेत्यर्थः शुभं सुन्दरं लोके त्रिजग-
लक्षणे स्थानं शक्राद्यवस्थास्वभावं तत्सर्वमेव । हिः स्फुटम् ।
कीदृशमित्याह अनुबन्धगुणोपेतं जात्यस्वर्णघटितघटादिवहुत्तरो-
त्तरानुबन्धसमन्वितं धर्मादुक्तनिष्कृतादाप्नोति लभते मानवः
२० पुमान् । मानवग्रहणं च तस्यैव पारिपूर्णधर्मसाधनसहत्वादिति ॥

तथा ।

धर्मश्चिन्तामणिः श्रेष्ठो धर्मः कल्याणमुत्तमम् ।
हित एकान्ततो धर्मो धर्म एवामृतं परम् ॥ ४३ ॥

इति ॥ एतन्निगदसिद्धमेव । परं यत्पुनः पुनर्धर्मशब्दोपा-
दानं तद्धर्मस्थात्यन्तादरण्यताख्यापनार्थमिति ॥

४

तथा ।

चतुर्दशमहारत्नसङ्गो गान्धर्वनुत्तमम् ।
चक्रवर्तिपदं प्रोक्तं धर्महेलाविजृम्भितम् ॥ ४४ ॥

इति ॥ चतुर्दशानां महारत्नानां सेनापतिगृहपतिपुरोहित-
गजतुरगवर्धकिस्त्रीचक्रच्छत्रचर्ममणिकाकिणौखड्गदण्डलक्षणां 10
सङ्गो गान्धर्वानपेक्षितया सुन्दरभोगाकृषु नरेषु मध्येऽनुत्तमं
सर्वप्रधानम् । किं तदित्याह चक्रवर्तिपदं चक्रधरपदवौ प्रोक्तं
प्रतिपादितं सिद्धान्ते धर्महेलाविजृम्भितं धर्मलौलाविलसित-
मिति ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मविन्दुवृत्तौ धर्मफल- 15
विधिः सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥

व्याख्यातः सप्तमोऽध्यायः । अधुनाष्टम आरभ्यते । तस्य
।दमादिस्त्वम् ।

किं चेह बहुनोक्तेन तीर्थकृत्त्वं जगद्धितम् ।

परिशुद्धादवाप्नोति धर्माभ्यासान्नरोत्तमः ॥ १ ॥

- 5 इति ॥ किं च इत्यभ्युच्चये । इह धर्मफलचिन्तायां
बहुना प्रचुरेणोक्तेन धर्मफलेन यतस्तौर्थकृत्त्वं तीर्थकरपदलक्षणं
जगद्धितं जगज्जन्तुजातहिताधानकरं परिशुद्धादमलौमसादवा-
प्नोति अभते धर्माभ्यासात्प्रतीतरूपान्नरोत्तमः स्वभावत एव
सामान्यापरपुरुषप्रधानः । तथाहि तीर्थकरपदयोग्यजन्तूनां
10 सामान्यतोऽपि लक्षणमिदं शास्त्रेषूद्बुध्यते । यथा एते
आकालं परार्थव्यसनिन उपसर्जनोक्तस्वार्था उचितक्रियावन्तो-
ऽदीनभावाः सफलारम्भिणोऽदृष्टानुशयाः कृतज्ञतापतयोऽनुपहत-
चित्ताः देवगुरुबहुमानिनस्तथा गम्भीराशया इति ॥

- ननु यदि तीर्थकृत्त्वं धर्मादवाप्नोति तथापि कथं तदेव
15 प्रकृतं धर्मफलमिति ज्ञातुं शक्यमित्याह ॥

नातः परं जगत्यस्मिन्विद्यते स्थानमुत्तमम् ।

तीर्थकृत्त्वं यथा सम्यक् स्वपरार्थप्रसाधकम् ॥ २ ॥

इति ॥ न नैवातस्तौर्थकृत्त्वात्परमन्यज्जगत्यस्मिन्नुपलभ्यमानं
चराचरस्वभावे विद्यते समस्ति स्थानं पदमुत्तमं प्रकृतं तीर्थ-

अथमुक्तं यथा येन प्रकारेण सम्यग्यथावत् स्वपरार्थप्रसाधकं
स्वपरप्रयोजननिष्पादकम् ॥

एतदेव भावयति ॥

पञ्चस्वपि महाकल्याणेषु त्रैलोक्यशङ्करम् ।

तथैव स्वार्थसंसिद्ध्या परं निर्वाणकारणम् ॥ ३ ॥ 5

इति ॥ पञ्चस्वपि न पुनरेकस्मिन्नेव कचिन्महाकल्याणेषु
गर्भाधानजन्मदिनादिषु त्रैलोक्यशङ्करं जगत्त्रयसुखकारि । तीर्थ-
हृत्त्वम् इत्यनुवर्तते । इत्थं परार्थसाधकत्वमुक्त्वा स्वार्थ-
साधकत्वमाह । तथैव त्रैलोक्यसुखकरणप्रकारेण स्वार्थसंसिद्ध्या
चायिकसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रनिष्पत्त्या परं प्रधानं निर्वाण- 10
कारणं मुक्तिहेतुरिति ॥

इत्युक्तप्रायं धर्मफलम् । इदानीं तच्छेष-
मेवोद्ग्रमनुवर्णयिष्यामः ॥ ४ ॥

इति ॥ सुगममेव । परं तच्छेषम् इति धर्मफलशेषम् ।

एतदेव दर्शयति ॥

15

तच्च सुखपरंपरया प्रकृष्टभावशुद्धेः सामान्य-
चरमजन्म तथा तीर्थकृत्त्वं च ॥ ५ ॥

इति ॥ तच्च तत्पुनर्धर्मफलशेषमुदयं परंपरयोत्तरोत्तरक्रमेण
प्रकृष्टभावशुद्धेः सकाशात् । किमित्याह सामान्यचरमजन्म
सामान्यं तीर्थकरातीर्थकरयोः समानं चरमजन्म अप्यस्मिन्- 20

देहलाभलक्षणम् । तथा इति पदान्तरोपक्षेपे । तीर्थल्लक्षं
तीर्थकरभावलक्षणम् । चः समुच्चये ॥

तत्राक्लिष्टमनुत्तरं विषयसौख्यं ह्रीनभावविगम
उदग्रतरा संपत् प्रभूतोपकारकरणम् आशय-
5 विशुद्धिर्धर्मप्रधानता अवन्ध्यक्रियात्वम् ॥ ६ ॥

इति ॥ तत्र सामान्यतश्चरमजन्मनि । अक्लिष्टं परिणाम-
सुन्दरमनुत्तरं शेषभोगसौख्येभ्यः प्रधानं विषयसौख्यं शब्दादि-
सेवालक्षणम् । ह्रीनभावविगमो जातिकुलविभववयोवस्थादि-
न्यूनतारूपह्रीनत्वविरहः । उदग्रतरा प्राग्भवेभ्योऽत्यन्तोच्चा संपद्
10 द्विपदसमुष्पदादिसमृद्धिः । तस्यां च प्रभूतस्यातिभूयिष्ठस्योप-
कारस्य स्वपरगतस्य करणं विधानम् । अत एवाशयस्य चित्तस्य
विशुद्धिरमालिन्यरूपा । धर्मप्रधानता धर्मेकसारत्वम् । अन्ति-
निपुणविवेकवशोपलब्धयथावस्थितसमस्तवस्तुतत्त्वतया अवन्ध्या
अनिष्फला क्रिया धर्मार्थाद्वाराधनरूपा यस्य तद्भावस्तत्त्वम् ॥

15 तथा ।

विशुद्ध्यमानाप्रतिपातिचरणावाप्तिः तत्सात्त्व्य-
भावो भव्यप्रमोदहेतुता ध्यानसुखयोगोऽति-
शयर्द्धिप्राप्तिः ॥ ७ ॥

इति ॥ विशुद्ध्यमानस्य संक्लिश्यमानविलक्षणतया अप्रति-
20 पातिरः कदाचिदप्यभंगभाजः चरणस्य चारिचर्यावाप्तिर्लाभः ।

तद्वच्च तेनं विशुद्ध्यमानाप्रतिपातिना चरणेन सात्त्यं समानात्मता
तत्सात्त्यं तेन सहैकौभाव इत्यर्थः तेन भावो भवनं परिणति-
रिति । भव्यप्रमोदहेतुता भव्यजनसंतोषकारित्वम् । ध्यानसुख-
योगो ध्यानसुखस्याग्रेषु सुखातिशयिनश्चित्तनिरोधलक्षणस्य योगः ।
अतिशयद्विप्राप्तिरतिशयद्वैरामर्षौषध्यादिरूपायाः प्राप्तिः ॥ ८

ततश्च कालेन ।

अपूर्वकरणं क्षपकश्रेणिर्मोहसागरोत्तारः केव-
लाभिव्यक्तिः परमसुखलाभः' ॥ ८ ॥

इति ॥ अपूर्वाणां स्थितिघातरसघातगुणश्रेणिगुणसंक्रमापूर्व-
स्थितिबन्धलक्षणानां पञ्चानामर्थानां प्राच्यगुणस्थानेस्वप्राप्तानां 10
करणं यत्र तदपूर्वकरणमष्टमगुणस्थानकम् । ततश्च क्षपकस्य
घातिकर्मप्रकृतिचयकारिणो यतेः श्रेणिर्मोहनौयादिप्रकृतिचय-
क्रमरूपा संपद्यते । क्षपकश्रेणिक्रमश्चायम् । इह परिपक्व-
सम्यग्दर्शनादिगुणो जीवश्चरमवर्त्यविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्त-
संयतान्यतरगुणस्थानकस्यः प्रवृद्धतृतीयाशुद्ध्यानाधीनमानसः क्षपक- 15
श्रेणिमारुरुचुरपूर्वगुणस्थानकमवाप्य प्रथमतश्चतुरोऽनन्तानुबन्धिनः
क्रोधादीन् युगपत्क्षपयितुमारभते । ततः सावशेषेच्छेतेषु
मिथ्यात्वं क्षपयितुमुपक्रमते । ततस्तदवशेषे मिथ्यात्वे च क्षीणे
सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं च क्रमेणोच्छिनत्ति । तदनन्तरमेवाबद्धा-
युष्कोऽनिवृत्तिकरणं नाम सकलमोहापोहैकसहं नवमगुण- 20
स्थानकमधारोहति । तत्र च तथैव प्रतिक्षणं विशुद्ध्यमानः

- “कियत्त्वपि संख्यातेषु भागेषु गतेष्वष्टौ कषायानप्रत्याख्यामा-
 वरणप्रत्याख्यानावरणसंज्ञितान् क्रोधादीनेव क्षपयितुमारभते ।
 चौथमाणेषु च तेष्मेताः षोडशप्रकृतौ रध्यवसायविशेषान् निद्रा-
 निद्रा-१-प्रचलाप्रचला-२-स्थानगृद्धि-३-नरकगति-४-
 5 नरकानुपूर्वी-५-तिर्यग्गति-६-तिर्यगानुपूर्वी-७-केन्द्रिय-८-
 दौन्द्रिय-९-त्रौन्द्रिय-१०-चतुरिन्द्रियजातिनामा-११-तप-
 नामो-१२-द्यूतनाम-१३-साधारणनाम-१४-स्थार-
 नाम-१५-सूक्ष्मनाम-१६-लक्षणाः क्षपयति । ततो ऽष्ट-
 कषायावशेषत्रये यदि पुरुषः प्रतिपत्ता ततो नपुंसकवेदं
 10 ततः स्त्रीवेदं ततो हास्यादिषट्कं ततः पुनः पुरुषवेदं क्षपयति ।
 यदि पुनर्नपुंसकं स्त्री वा तदा पुरुषवेदस्थाने स्त्रवेदमितरवेद-
 द्वयं च यथाजघन्यप्रथमतया क्षपयति । ततः क्रमेण
 क्रोधादीन्संज्वलनान् स्त्रीन् । अतो बादरलोभं चाचैव
 क्षपयित्वा सूक्ष्मसंपरायगुणस्थाने च सूक्ष्मं सर्वथा विनि-
 15 वृत्तसकलमोहविकारां चौणमोहगुणस्थानावस्थां संश्रयते ।
 तत्र च समुद्रप्रतरणश्रान्तपुरुषवत्संग्रामाङ्गणविनिर्गतपुरुषवद्वा
 मोहनियहनिश्चलनिबद्धाध्यवसायतया परिश्रान्तः सन्नन्तर्मुह्यते
 विप्रम्य तद्गुणस्थानकद्विचरमसमये निद्राप्रचले चरमसमये च
 ज्ञानावरणान्तरायप्रकृतिदशकं दर्शनावरणावशिष्टं प्रकृतिचतुष्कं
 20 च युगपदेव क्षपयति । बद्धायुः पुनः सप्तकक्षयानन्तरं विप्रम्य
 यथानिबद्धं चायुरनुभूय भवान्तरे क्षपकश्रेणिं समर्थयति
 इति ।० यस्याच्चापूर्वकरणोपन्यासानन्तरं क्षपकश्रेणेरुपन्यासः स
 सैद्धान्तिकपञ्चापेक्षया यतो दर्शनमोहसप्तकस्यापूर्वकरणस्य एव

स्यं करोतीति तन्मतं न तु यथा कर्मग्रन्थिकाभिप्रायेणाविरत-
सम्यग्दृष्ट्याद्यन्यतरगुणस्थानकचतुष्टयस्य इति ॥,

ततो मोहसागरोत्तारो मोहो मिथ्यात्ममोहादिः स एव
सागरः स्वयंभूरमणादिपारावारो मोहसागरस्तस्मादुत्तारः पर-
पारप्राप्तिः । ततः केवलाभिव्यक्तिः केवलस्य केवलज्ञानकेवल- ४
दर्शनलक्षणस्य जीवगुणस्य ज्ञानावरणादिघातिकर्मोपरतावभि-
व्यक्तिराविर्भावः । ततः परमसुखलाभः परमस्य प्रकृष्टस्य
देवादिसुखातिशायिनः सुखस्य लाभः प्राप्तिः । उक्तं च ।

यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महासुखम् ।

वौतरागसुखस्येदमनन्तांशे न वर्तते ॥ इति ॥

10

अत्रैव हेतुमाह ।

सदारोग्याप्तेः ॥ ९ ॥

इति ॥ सदारोग्यस्य भावारोग्यरूपस्याप्तेर्लाभात् ॥

इयमपि कुत इत्याह ।

भावसंनिपातक्षयात् ॥ १० ॥

15

इति ॥ भावसंनिपातस्य पारमार्थिकरोगविशेषस्य क्षया-
दुच्छेदात् ॥

संनिपातमेव व्याचष्टे ।

रागद्वेषमोहा हि^१ दोषास्तथा तथात्मदूषणात्
॥ ११ ॥

इति ॥ रागद्वेषमोहाः वक्ष्यमाणलक्षणाः । हिः स्फुटम् ।
दोषा भावसंनिपातरूपाः । अत्र हेतुमाह । तथा तथा तेन
5 तेन प्रकारेणाभिष्वङ्गकरणादिनात्मनो जीवस्य दूषणादिकार-
प्रापणात् ॥

तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्या इति न्यायाद्रागादौनेव तत्त्वत आह ।

अविषयेऽभिष्वङ्गकरणाद्रागः ॥ १२ ॥

इति ॥ अविषये प्रकृतिविशरारुतया मतिमतामभिष्वङ्गा-
10 नर्हे^२ स्यादौ वस्तुन्यभिष्वङ्गकरणाच्चित्तप्रतिबन्धसंपादनात् ।
किमित्याह रागः दोषः ॥

तत्रैवाग्निज्वालाकल्पमात्सर्यापादनाद्वेषः ॥ १३ ॥

इति ॥ तत्रैव कचिदर्थेऽभिष्वङ्गे सत्यग्निज्वालाकल्पस्य
सम्यक्तादिगुणसर्वस्वदाहकतया मात्सर्यस्य परसंपत्त्यसंहिणुभाव-
15 लक्षणस्यापादनादिधानाद्वेषो दोषः ॥

हेयेतरभावाधिगमप्रतिबन्धविधानान्मोहः ॥ १४ ॥

इति ॥ इह निश्चयनयेन हेयानां मिथ्यात्वादौनामितरेषां
चोपादेयानां सम्यग्दर्शनादौनां भावानां व्यवहारतस्तु विष-

१ B reads रागद्वेषमोहादिदोषमोहादिदोषा°, C R read रागद्वेषमोहादिदोषा° ।

कष्टकादीनां सक्चन्दनादीनां च अधिगमस्यावबोधस्य प्रति-
बन्धविधानात्स्वलनकरणान्मोहो दोषः ॥

अथैतेषां भावसंनिपातत्वं समर्थयन्नाह ।

सत्त्वेतेषु न यथावस्थितं सुखं स्वधातुवैषम्यात्

॥ १५ ॥ 5

इति ॥ सत्त्वेतेषु रागादिषु न नैव यथावस्थितं पार-
मार्थिकं सुखं जीवस्य । अत्र हेतुः स्वधातुवैषम्यात् ।
दधति धारयन्ति जीवस्वरूपमिति धातवः सम्यग्दर्शनादयो
गुणाः । स्वस्यात्मनो धातवः तेषां वैषम्याद्यथावस्थितं सुखरूप-
परिहारेणान्यथारूपतया भवनं तस्मात् । यथा हि दातादि- 10
दोषोपघाताद्धातुषु रसासृगादिषु वैषम्यापन्नेषु न देहिनी
यथावस्थितं कामभोगजं मनःसमाधिजं वा शर्म किञ्चन
लभन्ते तथा अमौ संसारिणः सत्त्वा रागादिदोषवशा-
त्सम्यग्दर्शनादिषु मलीमसरूपतां प्राप्तेषु न रागद्वेषमोहोप-
शमजं शर्म समासादयन्तीति ॥

15

अमुमेवार्थं व्यतिरेकत आह ।

क्षीणेषु न दुःखं निमित्ताभावात् ॥ १६ ॥

इति ॥ क्षीणेषु रागादिषु न दुःखं भावसंनिपातजं समु-
त्पद्यते । कुत इति चेदुच्यते निमित्ताभावात् निम्नान्ध-
विरहादिति ॥

20

तर्हि किं स्यादित्याह ।

आत्यन्तिकभावरोगविगमात्परमेश्वरताप्तेस्तत्तथा-
स्वभावत्वात्परमसुखभाव इति ॥ १७ ॥

इति ॥ आत्यन्तिकः पुनर्भावाभावेन भावरोगाणां रागा-
5 दौनां यो विगमः समुच्छेदः तस्मात् । या परमेश्वरतायाः
शक्रचक्राधिपाद्यैश्वर्यतिशायिन्याः केवलज्ञानादिलक्षणाया आप्तिः
प्राप्तिः तस्याः । परमसुखभावः इत्युत्तरेण योगः । कुत
इत्याह तत्तथास्वभावत्वात् तस्य परमसुखलाभस्य तथा-
स्वभावत्वात्परमेश्वरतारूपत्वात्परमसुखभावः संपद्यते । इतिः
10 वाक्यपरिसमाप्ताविति ॥

इत्थं तीर्थकरातीर्थकरयोः सामान्यमनुत्तरं धर्मफलमभिधाय
सांप्रतं तीर्थकत्वलक्षणं तदभिधातुमाह ।

देवेन्द्रहर्षजननम् ॥ १८ ॥

इति ॥ देवेन्द्राणां परमचक्रशक्रादीनां हर्षस्य संतोषस्य
15 जननं संपादनमिति ॥

तथा ।

पूजानुग्रहाङ्गता ॥ १९ ॥

इति ॥ पूजया जन्मकालादारभ्यानिर्वाणत्वेस्तत्तन्निमित्तेन
निष्पादितया अमरगिरिशिखरमञ्जनादिरूपया योऽनुग्रहो
20 निर्वाणबीजलाभभूतो जगत्त्रयस्याप्युपकारः तस्याङ्गता कार-
भावाः । भगवतो हि प्रतीत्य तत्तन्निमित्तमाया भक्तिभरनिर्भरा-

मरप्रभुप्रभृतिप्रभृतसत्त्वसंपादितायाः पूजायाः सकाशाद्भूयसां
भक्तानां मोक्षानुगुणो महानुपकारः संपद्यत इति ॥

तथा ।

प्रातिहार्योपयोगः ॥ २० ॥

इति ॥ ० प्रतिहारकर्म प्रातिहार्यम् । तच्चाशोकवृक्षादि । ५
यदवाचि ।

अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टि

र्दिव्यो ध्वनिश्चामरमासनं च ।

भामण्डलं दन्दुभिरातपत्रं

सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥ १ ॥

10

तस्योपयोग उपजीवनमिति ॥

ततः ।

परं परार्थकरणम् ॥ २१ ॥

इति ॥ परं प्रकृतं परार्थस्य परप्रयोजनस्य सर्वसत्त्वस्वभावा-
परिणामिन्यां पौयूषपानसमधिकानन्ददायिन्या सर्वतोऽपि 15
योजनमानभूमिभागयायिन्या वाण्या अन्येऽपि तैस्तैश्चैत्रैरुपायैः
करणं निष्पादनमिति ॥

एतदेव अविच्छेदेन इत्यादिनेति परं परार्थकरणं एत-
दन्तेन सूत्रकदम्बकेन स्फुटौकुर्वन्नाह ।

अविच्छेदेन भूयसां मोहान्धकारापनयनं हृद्यैः 20
वैष्णवभानुभिः ॥ २२ ॥

इति ॥ अविच्छेदेन यावज्जीवमपि भूयसामनेकलक्षकोटि-
प्रमाणानां भयजन्तूनां मोहान्धकारस्याज्ञानान्धतमसस्थापनयन-
मपसारो हृद्यैर्हृदयंगमैर्वचनभानुभिर्वाक्यकिरणैः ॥

मोहान्धकारे चापनीते यत्स्यात्प्राणिनां तदाह ।

5

सूक्ष्मभावप्रतिपत्तिः ॥ २३ ॥

इति ॥ सूक्ष्माणामनिपुणबुद्धिभिरगम्यानां भावानां जीवा-
दौनां प्रतिपत्तिरवबोधः ॥

ततः ।

अद्वामृतास्वादनम् ॥ २४ ॥

10 इति ॥ सूक्ष्मभावेऽप्येव या अद्वारुचिः सैवामृतं विदग्ध-
भोजनं तस्यास्वादनं हृदयजिह्वया समुपजौवनमिति ॥

ततः ।

सदनुष्ठानयोगः^१ ॥ २५ ॥

इति ॥ सदनुष्ठानस्य साधुगृहस्थधर्माभ्यासरूपस्य योगः
15 संबन्धः ॥

ततः ।

परमापायहानिः ॥ २६ ॥

इति ॥ परमा प्रकृष्टा अपायहानिर्नारकादिकुगतिप्रवेश-
लभ्यानर्थसार्थोच्छेदः ॥

• ततोऽप्युपक्रियमाणभक्ष्यप्राणिनां यत्स्यात्तदाह ।

सानुबन्धसुखभाव उत्तरोत्तरः प्रकामप्रभूत-
सत्त्वोपकारायावन्ध्यकारणं निर्वृतेः ॥ २७ ॥

इति ॥ सानुबन्धसुखभाव उत्तरोत्तर उत्तरेषु प्रधाने-
षूत्तरः प्रधानः प्रकामः प्रौढः प्रभूतोऽतिबुद्धयः सत्त्वोपकारः 5
तस्मै संपद्यते स चावन्ध्यकारणमवन्ध्यो हेतुर्निर्वृतेर्निर्वाणस्य ॥

निगमयन्नाह ।

इति परं परार्थकरणम् ॥ २८ ॥

इति ॥ इत्येवं यथा प्रागुक्तं परं परार्थकरणं तस्मै भगवतः
इति ॥ 10

सांप्रतं पुनरप्यभयोः साधारणं धर्मफलमाह ।

भवोपग्राहिकर्मविगमः ॥ २९ ॥

इति ॥ परिपालितपूर्वकोव्यादिप्रमाणसयोगकेवलपर्याययो-
रन्ते भवोपग्राहिकर्मणां वेदनौयायुर्नामगोचरूपाणां विगमो
नाशो जायते ॥ 15

ततः ।

निर्वाणगमनम् ॥ ३० ॥

इति ॥ निर्वान्ति देहिनोऽस्मिन्निति निर्वाणं सिद्धिचे-
चौवक्ष्येव स्वरूपावस्थानं वा । तच्च गमनमवतारः ॥

तच्च च ।

20

पुनर्जन्माद्यभावः ॥ ३१ ॥

इति ॥ पुनर्द्वितीयद्वितीयादिवारं यज्जन्मादीनां जन्मजरा-
मरणप्रभृतौ नाम न र्थानामभाव आत्यन्तिकोच्छेदः ॥

अत्र हेतुः ।

बीजाभावतोऽयम् ॥ ३२ ॥

5 इति ॥ बीजस्यानन्तरमेव वक्ष्यमाणस्याभावादयं पुनर्जन्मा-
द्यभाव इति ॥

बीजमेव व्याचष्टे ।

कर्मविपाकस्तत् ॥ ३३ ॥

इति ॥ कर्मणां ज्ञानावरणादीनां विपाक उदयस्तत्पुन-
10 र्जन्मादिबीजमिति ।

न च वक्तव्यम् एषोऽपि निर्वाणगतो जीवः सकर्मा भविष्यति
त्याह ॥

अकर्मा चासौ ॥ ३४ ॥

इति ॥ अकर्मा च कर्मविकलस्यासौ निर्वाणशरणो जीवः ।
15 भवतु नामाकर्मा तथापि पुनर्जन्माद्यस्य भविष्यतीत्याह ॥

तद्वत् एव तद्वद् ॥ ३५ ॥

इति ॥ तद्वत् एव कर्मवत् एव तद्वद् पुनर्जन्मादिलभः ।

मनु क्रियमाणत्वेन कर्मण आदिमत्त्वप्रसङ्गेन कथं सर्वकारं
'कर्मवत् एव तद्वद् इत्याशङ्क्याह ।

तदनादित्वेन तथाभावसिद्धेः ॥ ३६ ॥

इति ॥ तस्य कर्मणः कृतकत्वेनाप्यनादित्वेन द्वितीयाध्याय-
प्रपञ्चितयुक्ता तथाभावस्य तद्वत एव, तद्गृहरूपस्य सिद्धेर्निष्पत्ते-
रिति ।

ननु

5

ज्ञानिनो धर्मतौर्यस्य कर्तारः परमं पदम् ।

गत्वा गच्छन्ति भूयोऽपि भवं तौर्यनिकारतः ॥ १ ॥

इति वचनप्रामाण्यात्कथं नाकर्मणोऽपि जन्मादिग्रह इत्या-
शङ्क्याह ॥

सर्वविप्रमुक्तस्य तु तथास्वभावत्वान्निष्ठितार्थ- 10
त्वान्न तद्गृहणे निमित्तम् ॥ ३७ ॥

इति ॥ सर्वेण कर्मणा विप्रमुक्तस्य पुनस्तथास्वभावत्वा-
त्तत्प्रकाररूपत्वात् । किमित्याह निष्ठितार्थत्वात् निष्पन्न-
निःशेषप्रयोजनत्वाद्धेतोः न नैव तद्गृहणे जन्मादिग्रहणे निमित्तं
हेतुः समस्तौति । अयमभिप्रायः । यो हि सर्वैः कर्मभिः 15
सर्वथापि विप्रमुक्तो भवति न तस्य जन्मादिग्रहणे किञ्चिन्निमित्तं
समस्ति निष्ठितार्थत्वेन जन्मादिग्रहकस्वभावाभावात् । यस्य
तौर्यनिकारलक्षणो हेतुः कैश्चित्परिकल्प्यते सोऽप्यनुपपन्नः
कषायविकारजन्यत्वात्तस्येति ॥ .

एवं च सति यत्सिद्धं तदाह ।

20

नाजन्मनो जरा ॥ ३८ ॥

इति ॥ न नेवाजन्मन उत्पादविकलस्य जरा वयोहानि-
लक्षणा संपद्यते ॥

एवं च ।

न मरणभयशक्तिः ॥ ३८ ॥

५ इति ॥ न इति' प्रतिषेधे । मरणभयस्य प्रतीतिरूपस्य
संबन्धिनी शक्तिर्वीजरूपेति ॥

तथा ।

न चान्य उपद्रवः ॥ ४० ॥

१० इति ॥ न च नैवान्यस्तृष्णाबुद्ध्यादिरुपद्रवो व्यसनम् ।
तर्हि किं तत्र स्यादित्याशङ्क्याह ॥

विशुद्धस्वरूपलाभः ॥ ४१ ॥

इति ॥ विशुद्धं निर्मलीमसं यत्स्वरूपं तस्य लाभः प्राप्तिः ॥
तथा ।

आत्यन्तिकी व्याबाधानिवृत्तिः ॥ ४२ ॥

१५ इति ॥ अत्यन्तं भवा आत्यन्तिकी व्याबाधानिवृत्तिः
शरीरमानसव्यथाविरहः ॥

तामेव विशिनष्टि ।

सा निरुपमं सुखम् ॥ ४३ ॥

• इति ॥ सा आत्यन्तिकी व्याबाधानिवृत्तिः निरुपममुप-
मानातीतं सुखम् ॥

अत्र हेतुः ।

सर्वत्राप्रवृत्तेः^१ ॥ ४४ ॥

इति ॥ सर्वत्र हेय उपादेये च वस्तुन्यप्रवृत्तेरव्यापारणात् ॥ ४
इयमपि कथमित्याह ।

समाप्तकार्यत्वात् ॥ ४५ ॥

इति ॥ समाप्तानि निष्ठितानि कार्याणि यस्य स तथा
तद्भावस्तत्त्वं तस्मात् ॥

अत्रैवाभ्युच्चयमाह ।

10

न चैतस्य क्वचिदौत्सुक्यम् ॥ ४६ ॥

इति ॥ न नैव । चः समुच्चये । एतस्य निवृत्तस्य जन्तोः
क्वचिदर्थं औत्सुक्यं कांचारूपम् ॥

ननु किमेतन्निषिध्यत इत्याह ।

दुःखं चैतत्स्वास्थ्यविनाशनेन ॥ ४७ ॥

15

इति ॥ दुःखं पुनरेतदौत्सुक्यम् । कथमित्याह स्वास्थ्य-
विनाशनेन स्वास्थ्यस्य सर्वसुखमूलस्यापनयनेन ॥

यदि नामौत्सुक्यात्स्वास्थ्यविनाशः तथापि कथमस्य दुःख-
रूपतेत्याशङ्क्याह ।

दुःखशक्त्युद्रेकतोऽस्वास्थ्यसिद्धेः ॥ ४८ ॥

इति ॥ दुःखशक्तेर्दुःखबीजरूपाया उद्रेकत उद्भवात्सकाशा-
५ दस्वास्थ्यस्य स्वात्मन्येवास्वस्थतारूपस्य सिद्धेः संभवात् ॥

अस्वास्थ्यसिद्धिरपि कथं गम्येत्याह ।

अहितप्रवृत्त्या ॥ ४९ ॥

इति ॥ अहितप्रवृत्त्याहितेषु दुःखशक्त्युद्रेकवशसंजाता-
स्वास्थ्यनिर्वर्तकेषु वस्तुषु मनःप्रौढिप्रदप्रमदादिषु प्रवृत्त्या
10 चेष्टनेन ॥

अथ स्वास्थ्यस्वरूपमाह ।

स्वास्थ्यं तु निरुत्सुकतया प्रवृत्तेः ॥ ५० ॥

इति ॥ स्वास्थ्यमस्वास्थ्यविलक्षणं पुनर्निरुत्सुकतयौत्सुक्य-
परिहारेण प्रवृत्तेः सर्वकालेषु ॥

15 एवं च सति यत्सिद्धं तदाह ।

परमस्वास्थ्यहेतुत्वात्परमार्थतः स्वास्थ्यमेव ॥ ५१ ॥

इति ॥ परमस्वास्थ्यहेतुत्वाच्चित्तविश्रवपरिहारेण प्रकृत-
स्वावस्थाननिमित्तत्वात् परमार्थतस्तत्त्ववृत्त्या स्वास्थ्यमेव निरुत्सुक-

तथा प्रवृत्तिरिति संबध्यते । सा च भगवति केवलानि-
समस्तौति सिद्धं यदुत न तस्य कचिदौत्सुक्यमिति ।

ननु भवेऽपवर्गे चैकान्ततो विःस्पृहस्य कथं विहितेतरयो-
रर्थयोरस्य प्रवृत्तिनिवृत्तौ स्यातामिति । उच्यते । द्रव्यत एव
पूर्वसंस्कारवशात्कुलालचक्रभ्रमवत्स्याताम् ॥

५

एतद्भावयन्नाह ।

भावसारे हि प्रवृत्त्यप्रवृत्तौ सर्वत्र प्रधानो
व्यवहारः ॥ ५२ ॥

इति ॥ भावसारे मानसविकल्पपुरःसरे । हिंशब्दः
पूर्वोक्तभावनार्थः । प्रवृत्त्यप्रवृत्तौ सर्वत्र विहितेतरयोरर्थयो- 10
र्विषये । किमित्याह प्रधानो भावरूपो व्यवहारो लोकाचार-
रूपः । इदमुक्तं भवति । यैव मनःप्रणिधानपूर्विका कचिदर्थे
प्रवृत्तिर्निवृत्तिर्वा तामेव तात्त्विकौ तत्त्ववेदिनो वदन्ति, न
पुनरन्याम् । यतोऽनाभोगादिभिः परिपूर्णश्रामण्यक्रियावन्तोऽप्य-
भयादयो न तात्त्विकश्रामण्यक्रियावत्तया समये व्यवहृताः । 15
तथा संमूर्द्धनजमत्स्यादयः सप्तमनरकवृथिवीप्रायोग्यायुर्वन्ध-
निमित्तमहारम्भादिपापस्थानवर्तिनोऽपि तथाविधभावविकल्पा-
त्वात् तदायुर्वन्धं प्रति प्रत्यक्षीभवन्ति । एवं सयोगकेवलिनोऽपि
सर्वत्र निःस्पृहमनसः पूर्वसंस्कारादिहितेतरयोरर्थयोः प्रवृत्ति-
निवृत्तौ कुर्वन्तोऽपि न भावतस्तदन्तो व्यवह्रियन्त इति ॥ 20

अचैवाभ्युच्चयमाह ।

प्रतीतिसिद्धश्चायं सद्योगसचेतसाम् ॥ ५३ ॥

इति ॥ प्रतीतिसिद्धः स्वानुभवसंवेदितः । चः समुच्चये ।
अयं पूर्वोक्तार्थः । सद्योगेन शुद्धध्यानलक्षणेन ये सचेतसः सच्चित्ता-
5 स्तेषाम् । संपन्नध्यानरूपामलमानसा महामुनयः स्वयमेवा-
मुमर्थं प्रतिपद्यन्ते न पुनरत्र परोपदेशमाकाञ्चन्त इति ॥

- अथ प्रस्तुतमाह ।

सुखास्थं च परमानन्दः ॥ ५४ ॥

इति ॥ निरुक्तप्रवृत्तिसाध्यखास्थ्याद् यदधिकं खास्थ्यं
10 तत्सुखास्थ्यमुच्यते तदेव परमानन्दो मोक्षसुखलक्षणः ॥

कुत इत्याह ।

तदन्यनिरपेक्षत्वात् ॥ ५५ ॥

इति ॥ तस्मादात्मनः सकाशादन्यस्तदन्यः स्वयतिरिक्त-
सन्निरपेक्षत्वात् ॥

15 नन्वन्यापेक्षा किं दुःखरूपा यदेवमुच्यत इत्याह ।

अपेक्षाया दुःखरूपत्वात् ॥ ५६ ॥

इति ॥ प्रतीतार्थमेव ॥

एतदेव भावयति ।

अर्थान्तरप्राप्त्या हि तन्निवृत्तिर्दुःखत्वेनानिवृत्ति-
रेव^१ ॥ ५७ ॥

इति ॥ अर्थान्तरस्थेन्द्रियार्थरूपस्य प्राप्त्या लाभेन । हि-
र्यस्मात् । तन्निवृत्तिः । किमित्याह दुःखत्वेन अर्थान्तरप्राप्तेः
अनिवृत्तिरेव दुःखस्येति ॥

अथैनां निवृत्तौ निराकुर्वन्नाह ।

न चास्यार्थान्तरावाप्तिः ॥ ५८ ॥

इति ॥ न च न पुनरस्य सिद्धार्थस्यार्थान्तरावाप्तिः
स्वव्यतिरिक्तभावान्तरसंबन्धः ॥

एतदेव भावयति ।

10

स्वस्वभावनियतो ह्यसौ विनिवृत्तेच्छाप्रपञ्चः ॥ ५९ ॥

इति ॥ स्वस्वभावनियतः स्वकीयस्वरूपमात्रप्रतिष्ठितः ।
हिर्यस्मात्^२ । असौ भगवान् सिद्धो विनिवृत्तेच्छाप्रपञ्चोऽत्यन्त-
निवृत्तसर्वार्थगोचरस्पृहाप्रबन्धः ॥

अप्राप्तेनापि सह तस्य संबन्धं निराकुर्वन्नाह ।

15

अतोऽकामत्वात्तत्स्वभावत्वान्न लोकान्तक्षेत्राप्ति-
राप्तिः^२ ॥ ६० ॥

^१ C R read तन्निवृत्तिर्दुःखत्वेनानुवृत्तिरिति ।

^२ C omits °राप्तिः ।

इति ॥ अतो विनिवृत्तेऽप्यप्रपञ्चत्वाद्यदकामत्वं निरभि-
लाषत्वं तस्मात् । यत्तत्त्वभात्रत्वमर्थान्तरनिरपेक्षत्वं तस्माच्च
लोकान्तचेचाग्निः शिद्धिचेचावस्थानरूपा आग्निरर्थान्तरेण सह
संबन्धः ॥

६ एतदपि भावयति ।

श्रौत्सुक्यवृद्धिर्हि^१ लक्षणमस्या हानिश्च समयान्तरे ॥ ६१ ॥

इति ॥ श्रौत्सुक्यस्य वृद्धिः प्रकर्षः । हिर्यस्मात् । लक्षणं
स्वरूपमस्या अर्थान्तरप्राप्तेः । हानिश्चौत्सुक्यस्यैव भ्रंशः समयान्तरे
10 प्राप्तिरुभयादप्येतन्नसमयलक्षणे ॥

ननु किमिदमौत्सुक्यलक्षणं सिद्धे नास्तौत्यत आह ।

न चैतत्तस्य भगवत आकालं तथावस्थितेः ॥ ६२ ॥

इति ॥ न च नैवैतदर्थान्तरप्राप्तिलक्षणमनन्तगोत्रं तस्य
सिद्धस्य भगवतः । आकालं सर्वमप्यागामिनं कालं याव-
15 तथावस्थितेः प्रथमसमयादारभ्य तथा तेनैव प्रथमसमय-
संपन्नेनैकेन निष्ठितार्थत्वलक्षणेन स्वरूपेणावस्थानात् ॥

एतदपि कुत इत्याह ।

कर्मक्षयाविशेषात् ॥ ६३ ॥

इति ॥ कर्मचयस्य कार्त्तर्येण सिद्धत्वप्रथमचण एव,
संजातस्य सर्वचणेष्वविशेषादभेदात् ॥

एवं सति यत्सिद्धं तदाह ।

इति निरुपमसुखसिद्धिः ॥ ६४ ॥

इति ॥ इत्येवमौत्सुक्यात्यन्तिकनिवृत्तेर्निरुपमसुखसिद्धिः 5
सिद्धानां श्रद्धेया ॥

अथोपसंहरन्नाह ।

सद्धानवह्निना जीवो दग्ध्वा कर्मन्धनं भुवि ।
सद्ब्रह्मादिपदैर्गौतं स याति परमं पदम् ॥ ६५ ॥

इति ॥ सद्धानवह्निना शुक्लध्यानलक्षणज्वलज्ज्वलनेन करण- 10
भूतेन जीवो भव्यजन्तुविशेषो दग्ध्वा प्रलयमानीय कर्मन्धनं
भबोपयाहिकर्मलक्षणं भुवि मनुष्यचेत्रलक्षणायाम् । किमि-
त्याह । सद्ब्रह्मादिपदैः सद्भिः सुन्दरैर्ब्रह्मादिपदैर्ब्रह्मलोकान्ता-
दिभिर्ध्वनिभिर्गौतं शब्दितं स आराधितशुद्धसाधुधर्मो जीवो
याति प्रतिपद्यते परमं पदमिति ॥

15

न च वक्तव्यम् अकर्मणः कथं गतिरित्याह ।

पूर्वावेधवशादेव तत्त्वभावत्वतस्तथा ।

अनन्तवीर्ययुक्तत्वात्समयेनानुगुण्यतः ॥ ६६ ॥

इति ॥ पूर्वावेधवशात्पूर्वसंसारावस्थायां य आवेध आवेशो
गमनस्य तस्य वशस्तस्मात् । एव इत्यवधारणे । तत्त्वभावे- 20
त्वतः स ऊर्ध्वगमनलक्षणो बन्धनमुक्तत्वेनैरण्डबीजस्येव स्तम्भावो

यस्य स तथा तद्भावस्तत्त्वं तस्मात् । तथा इति हेत्वन्तर-
समुच्चये । अनन्तवोर्ययुक्तत्वादपारसामर्थ्यसंपन्नत्वात्समयेनैके-
नानुगुण्यतः शैलेश्यवस्थावष्टम्भचेत्रमपेक्ष्य समश्रेणितया । परमं
पदं याति इत्यनुवर्तत इति ॥

५ स तत्र दुःखविरहादत्यन्तसुखसंगतः ।

तिष्ठत्ययोगो योगीन्द्रवन्द्यस्त्रिजगतीश्वरः ॥ ६७ ॥

इति ॥ सोऽनन्तरोक्तो जीवस्तत्र सिद्धिचेत्रे दुःखविरहा-
च्छारीरमानसबाधवैधुर्यात् । किमित्याह अत्यन्तसुखसंगतः
आत्यन्तिकैकान्तिकग्रमसागरोदरमध्यमग्नः तिष्ठत्ययोगः मनो-
10 वाङ्मायव्यापारविकलो योगीन्द्रवन्द्यो योगिप्रधानमाननीयः ।
अत एव त्रिजगतीश्वरो द्रव्यभावापेक्षया सर्वलोकोपरिभाग-
वर्तितया जगत्त्रयपरमेश्वर इति ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितायां धर्मबिन्दुप्रकरणवृत्तौ
विशेषतो धर्मफलविधिरष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

नाविःकर्तुमुदारतां निजधियो वाचां न वा चातुरौ-
मन्येनापि च कारणेन न हता वृत्तिर्मयासौ परम् ।
तत्त्वाभ्यासरसादुपात्तसुहृतोऽन्यत्रापि जन्मन्यहं
सर्वादौनवहानितोऽमलमना भूयासमुच्चैरिति ॥

इति श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचिता धर्मबिन्दुप्रकरणवृत्तिः
समाप्ता ॥

प्रत्यक्षं निरूप्यास्या ग्रन्थमानं विनिश्चितम् ।
अनुष्टुभां सहस्राणि त्रौणि पूर्णानि बुध्यताम् ॥

GLOSSARY OF PECULIAR WORDS.

[Roman figures refer to numbers of Chapters and other figures to numbers of *Sūtras*.]

अग्रव्रत III. 11, 19.

अतिचार III. 23-4, 39 ; VI. 54.

अनभिनिवेश I. 59.

अपवर्ग II. 77 ; III. 93.

अप्रतिबद्ध V. 55.

अभिग्रह V. 83.

अमङ्गल VII. 14.

आक्षेपणी II. 13.

आघात V. 16.

ईर्या V. 14.

उपधि V. 53.

कष्ट II. 37-8.

क्षमकश्रेणि VIII. 8.

गुणव्रत III. 20.

यैवेयक VII. 39.

चारित्र्यो VI. 82.

हेद II. 39.

तन्त्र II. 12.

ताप II. 40.

तौर्धक्षु VIII. 1-2, 5.

देवसौख्य VII. 3.

निदान V. 61.

निदान VI. 63.

निर्वृणा VIII. 30.

निषद्या V. 45.

प्रणीत V. 49.

प्ररूपणा II. 18, 37, 70.

प्रशस्ति II. 28.

प्रातिहार्य VII. 20.

भावप्रतिपत्ति II. 16.

भावयति VI. 73.

भाववृद्धि IV. 40.

भावसन्निपात VIII. 10.

लब्धि VI. 5, 15.

विकथा V. 27.

शिक्षापद III. 21.

शिवसौख्य VII. 3.

शील IV. 43-4.

सम्यग्दर्शन III. 10.

संलेखना V. 86, 88.

संहनन V. 87.

सामायिक VI. 204.

Single issues may be bought separately, but three years after the completion of a work no complete sets are broken for the sale of loose component parts.

Each issue bears, besides its issue number, a fascicle number indicating its place in the work and volume to which it belongs.

With the issue of this Notice all previous prices and price-lists are cancelled.

CALCUTTA,
1st January, 1940.

The publications or information about them are obtainable from the Royal Asiatic Society of Bengal, No. 1, Park Street, Calcutta, or from the Society's Agents:—

MESSRS. LUZAC & Co., 46, Great Russell Street, London, W.C.—

M. PAUL GEUTHNER, 13, Rue Jacob, Paris, VIe.

BUCHHANDLUNG OTTO HARRASSOWITZ, 14, Querstrasse, Leipzig.

MESSRS. THACKER, SPINK & Co., LD., 3, Esplanade East, Calcutta.

MESSRS. THE MOORE COTTERELL SUBSCRIPTION AGENCIES, New York.

Residents of Europe should order from the Agents.

When ordering direct from the Society the following rules should be observed:—

Orders should be addressed to the Royal Asiatic Society of Bengal and not to any Official by name or title.

All Cheques, Money Orders, etc., should be made payable to the "Treasurer, Royal Asiatic Society of Bengal".

Orders for books should be accompanied by a full name and address, legibly written, and should be sent on a separate sheet of paper containing no other communication.

In India, books are supplied by V.-P.P.

CALCUTTA—Published by the Royal Asiatic Society of Bengal, 1, Park
Street, and Printed by P. Knight, Baptist Mission Press,
41A, Lower Circular Road.

